

**Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za turkologiju, hungarologiju i judaistiku
Katedra za turkologiju**

**diplomski rad
TOPKAPI SARAJ. ŽIVOT NA OSMANSKOM DVORU**

**studentica: Elizabeta Rede
mentor: dr. sc. Vjeran Kursar**

Zagreb, siječanj 2018.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Topkapı saraj. Život na osmanskome dvoru* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora dr.sc. Vjerana Kursara. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Potpis:

Sadržaj:

1. Uvod.....	2
2. Topkapı saraj.....	6
3. Birun ili vanjska služba.....	13
3.1. Vanjski zid.....	14
3.2. Sultanska vrata ili <i>Bab-ı Hümayun</i>	14
3.3. Prvi vrt.....	20
3.4. Vrata pozdrava ili <i>Babüsselam</i>	26
3.5. Drugi vrt.....	27
3.5.1. Arhitektura i ceremonije.....	27
3.5.2. Kuhinja	32
3.5.3. Staje	36
3.5.4. Spavaonice <i>zülüflü baltacılar</i>	38
3.5.5. Stara i nova vijećnica.....	40
3.5.6. Kuća pravde.....	46
3.5.7. Riznica.....	46
3.5.8. Umjetnici i zanatlije.....	48
3.6. Vrata sreće ili <i>Babüssaade</i>	54
4. Enderun ili unutarnja služba.....	60
4.1. Treći vrt	60
4.1.1. Škola Enderun.....	62
4.1.2. Privatni život sultana.....	70
4.1.3. Eunusi	76
4.1.3.1. Bijeli eunusi.....	76
4.1.3.2. Glavni bijeli eunuh.....	76
4.1.3.3. Crni eunusi.....	77
4.1.3.4. Glavni crni eunuh.....	79
5. Harem.....	80
5.1. Žene.....	81
5.1.1. Način dolaska.....	81
5.1.2. Hijerarhija harema	81
5.1.3. Život u haremu.....	86
5.1.4. Vladavina žena.....	90
5.1.5. Nakon smrti sultana	91
5.2. Prinčevi.....	92
5.3. Princeze	96
6. Četvrti vrt	98
7. Vanjski vrt.....	104
8. Zaključak.....	108
9. Literatura.....	110
10. Sažetak.....	115

1. Uvod

Tri su grada bili glavni gradovi Osmanskog Carstva: Bursa (1326.-1402.) , Edirne (1402.-1453.)¹ i Istanbul. U sva tri grada dvor se nalazio u samom središtu grada. Nekoliko stotina metara od dvorskih zidova bila je tržnica, a gradski kvartovi nastajali su uglavnom oko imareta.²

Bursa, grad s bogatom predosmanskom poviješću, postala je osmanskom prijestolnicom 1326. godine³. Nakon što ju je Orhan Gazi (1326. - 1360.) osvojio uz postojeće građevine sagradio je nove prema vlastitim potrebama. To je među ostalim uključivalo džamiju i hamam unutar utvrđenog grada. Isto su činili i njegovi nasljednici. Svi osmanski vladari do Mehmeda II (1444.- 1446. i 1451.- 1481.) dali su graditi imarete u Bursi,⁴ a neki i više od toga. Najpoznatija građevina u Bursi vjerojatno je Ulucami koju je sagradio Bajezid I (1389. - 1402.). Dvor iz trećeg stoljeća prije Krista⁵ bio je smješten unutar gradskih zidina⁶, a što je točno bilo sagrađeno unutar dvora nije poznato u potpunosti. Ipak prema podacima iz 17. stoljeća znamo da je sadržavao *divanhane* (dvorana za audijenciju), *has oda* (osobne odaje), hamam, staje i mjesto za prodaju hamova za carske sedlare.⁷

Edirne, Jedrene ili Drinopolje također je grad koji je postojao prije nastanka Osmanskog Carstva. U početku zvan *Uskudama* svoju veliku obnovu doživio je 125. godine prije Krista za vrijeme vlasti rimskog cara Hadriana (117 - 138), po kojemu je dobio ime Hadrianopolis.⁸ Osmanlije su ga osvojili 1361. godine. Murat I (1360. - 1389.) nakon osvajanja grada smatrao je stari bizantinski dvor neadekvatnim za svoje potrebe, te je 1365. ili 1366. godine dao izgraditi *Saray-ı Cedit* (Novi dvor), koji je bio dovršen nakon tri godine. Dvor je kasnije dobio naziv *Saray-ı Atik* (Stari dvor), a ime *Novi dvor* dobio je novosagrađeni dvor koji je sagradio Murat II (1421. - 1444. i 1446. -1451.), također poznat kao *Sarayıcı*. Ovaj dvor sastojao se od *Bab-ı Hümayun* (Sultanskih vrata), *alay meydanı* (paradni trg), konjušnice i ostalih građevina potrebnima za funkcioniranje dvora (npr. kuhinje), *Babüssaade* (Vrata sreće), *arz odası* (dvorane za audijenciju), *cihannûma* (belvedere), *enderuna* (unutarnja služba) te harema.⁹ Neke građevine u Topkapı saraju, građevini koja je najdulje služila kao dvor osmanskih sultana,

¹ godine variraju ovisno o izvoru

² Aptullah Kuran: „A spatial study of three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne and Istanbul“, u *Muqarnas* 13, (1996): 114. <http://www.jstor.org/stable/1523255>.

³ "Bursa." Enciklopedija Leksikografskog zavoda (1966), 544.

⁴ Kuran, „A spatial study“, 118.

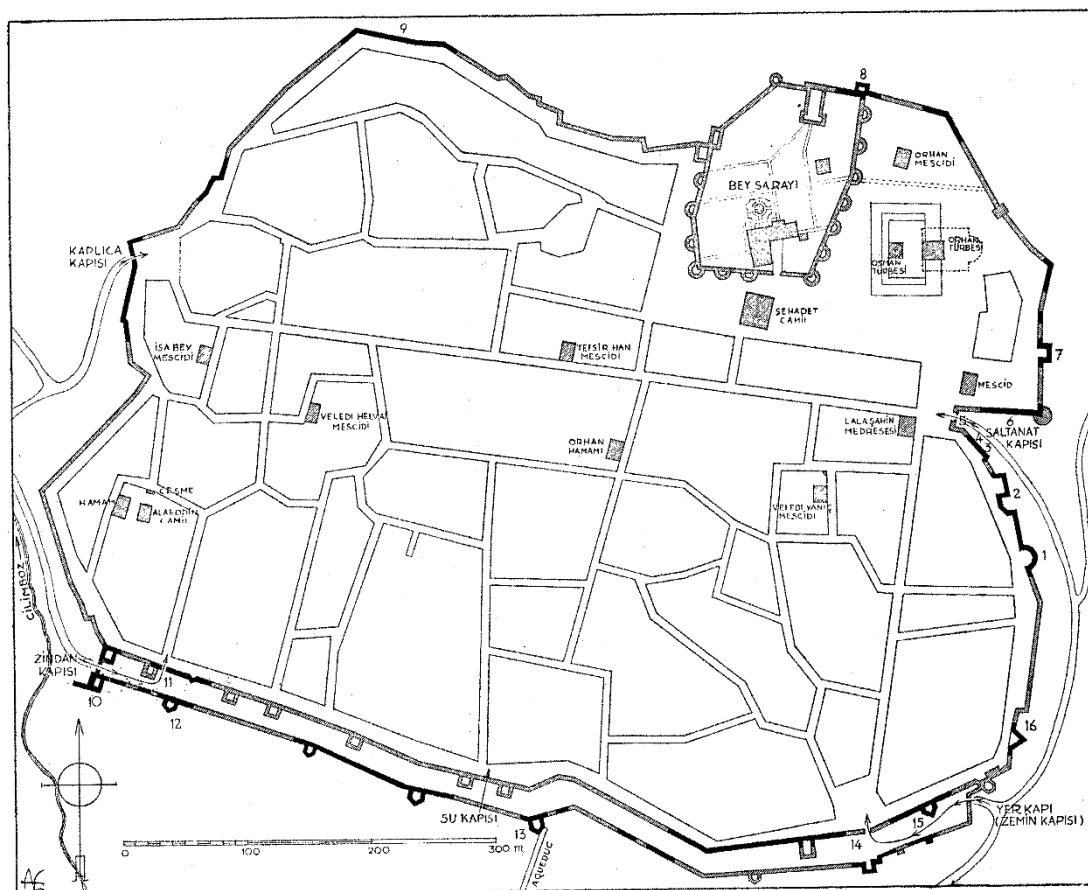
⁵ "Bursa." Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2010.

⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, ur., *Historija osmanske države i civilizacije* (Sarajevo: Orijentalni institut, 2004.), 168.

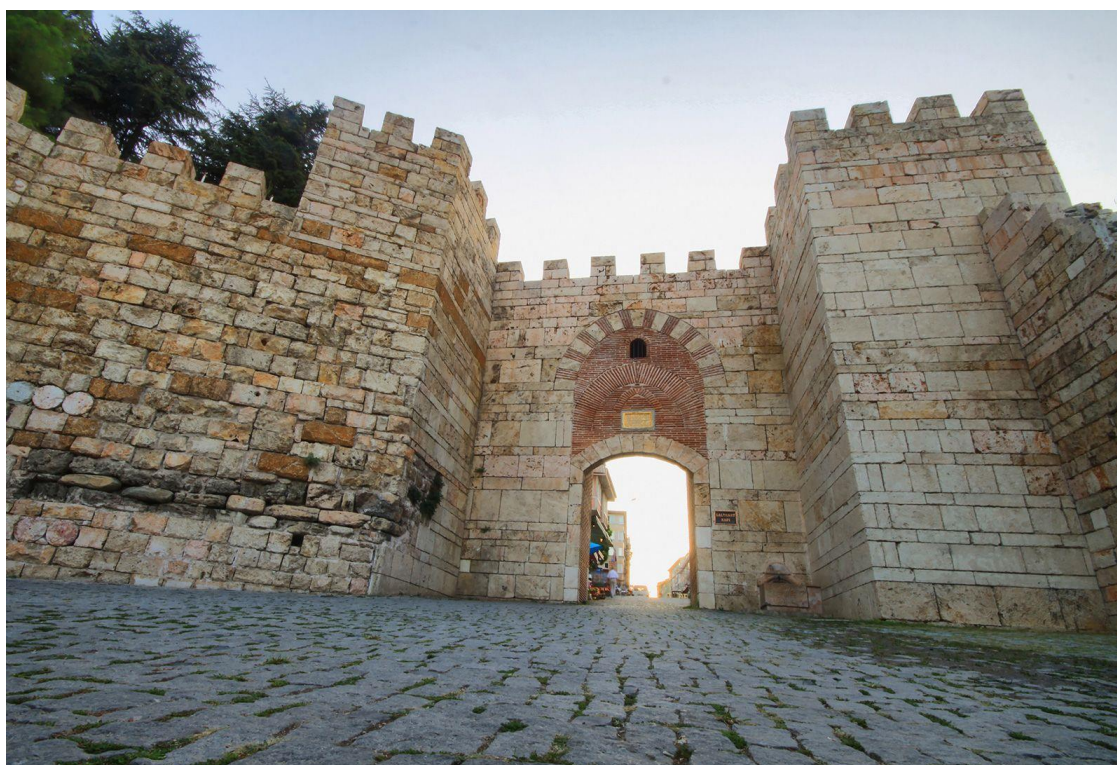
⁷ Kuran, „A spatial study“, 115.

⁸ "Edirne." Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2010.

⁹ Kuran, „A spatial study“, 120.

Slika 1 Bursa. Plan dvora. (Albert Gabriel, *Une capitale turque: Brousse, Bursa* [Paris, 1958]).

Slika 2 Bursa. Jedan od ulaza u tvrđavu.

zadržat će isto ime. Kasniji sultani koristili su Jedrene kao svoje odmorište pri čemu su obnavljali postojeće građevine ili gradili nove, a tri sultana ustoličena su na ovom dvoru: Ahmed II (1691. - 1695.), Mustafa II (1695. - 1703.) i Ahmed III (1703. - 1730.).¹⁰ Pred kraj *Doba tulipana* (1718. - 1730.) ovaj dvor izgubio je skoro u potpunosti svoj sjaj, da bi još jednom bio obnovljen u vrijeme Abdulaziza (1861. - 1876.). On je naime trebao prenoćiti na povratku iz Europe, što na kraju nije učinio, no dvor je obnovljen još jednom prije nego je propao.¹¹

Sljedeći prijestolni dvor, danas poznat kao *Eski saraj* (Stari dvor), dao je u Istanbulu sagraditi Mehmed II. nakon njegova osvajanja 30. svibnja 1453. godine, tj. po povratku u Istanbul, zbog neadekvatnosti postojećih rezidencija bizantskih dostojanstvenika. Naime Mehmed II napustio je Istanbul na dvadeset dana nakon njegova osvajanja i ostavio ga pod nadležnošću povjerenika (*vali*).¹² Gradnja Eski saraja dovršena je 1458. godine. Mehmed II u njemu je živio s poslugom, svojom djecom i ženama dok se gradio Topkapı saraj, a nakon preseljenja Mehmeda služio je kao rezidencija *valide sultan* (majka sultana), njegovih žena, kćeri i žena iz harema preminulog sultana. Kako prema navodima Evlije Čelebija (1611?-1682?), osmanskog putopisca i *ıçoğlana* (paža u unutarnjoj službi) na dvoru Murata IV (1623.-1640.), u novom dvoru nije bilo harema¹³, Mehmed II dva puta bi tjedno odlazio u Eski saraj¹⁴. U drugoj polovici 16. stoljeća cijeli harem prebačen je u novu rezidenciju, a u Eski saraju ostale su samo žene iz harema preminulog sultana koje se nakon njegove smrti nisu uspjele udati,¹⁵ zbog čega je prozvan *Dvorom suza*. Kasnije je zbog neisplativosti obnove Eski saraja Mahmud II (1808.- 1839.) na njegovu zemljištu dao sagraditi sjedište svoje nove vojske.¹⁶

Gradnja slijedeće rezidencije, Topkapı saraja, započela je 1459. godine. U početku je zamišljeno da bude samo administrativno središte, no on je postao i kulturno središte Osmanskog Carstva u kojemu su se odvijali politički život Osmanskog Carstva i privatni život njegovih stanovnika. Svoju konačnu formu poprimio je u šesnaestom stoljeću i takav je ostao do 1856. godine kada je kao dvor počeo gubiti na važnosti. U isto to vrijeme Osmansko je Carstvo počelo gledati na uzore u Europi, te je dvor prebačen u novoizgrađeno zdanje Dolmabahçe saraj.

¹⁰ İhsanoğlu, *Historija*, 168.

¹¹ Kuran, „A spatial study“, 121

¹² Godfrey Goodwin, *A history of Ottoman architecture* (London : Thames and Hudson, 1987.), 107.

¹³ Evliya Çelebi: *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa, in the Seventeenth Century, Vol. I.* prev. Joseph Hammer-Purgstall. (London: J. L. Cox and Son, 1834.): Description of the new Serâi.

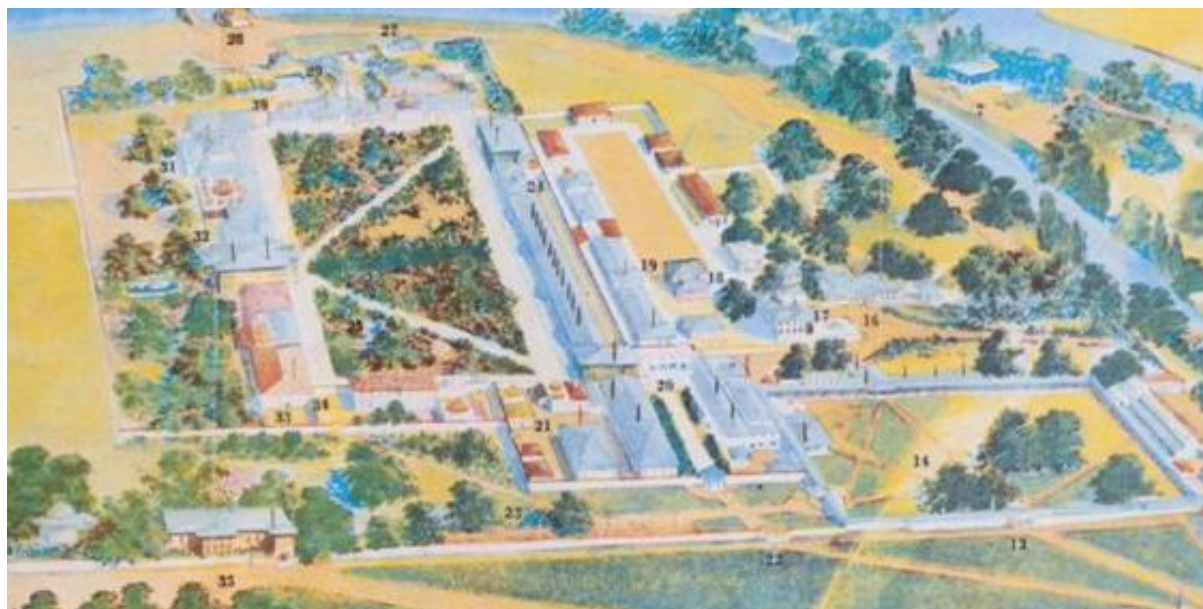
¹⁴ Çelebi, *Narrative of Travels Vol I*, Description of the Old Serâi.

¹⁵ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 215.

¹⁶ Kuran, „A spatial study“, 123

Slika 3 Edirne. Plan približno pokazuje utvrđeni grad s početka 14. stoljeća. (Iz Osman Nuri Peremeci, Edirne Tarihi [Istanbul, 1939]).

Slika 4 Edirne. Prikaz dvora. (Iz Rifat Osman, Edirne Sarayı [Ankara, 1957]).

1985. godine cijeli kompleks građevina u Istanbulu proglašen je UNESCO-vom Svjetskom kulturnom baštinom, a među njima bio je i Topkapı saraj.

Cilj ovog rada je uz prikaz svakodnevnog života na dvoru ukazati na promjene u političkom životu Osmanskog Carstva te u životima ostatka podanika nastalih uslijed previranja i promjene načina života na dvoru. Nastojat će se prikazati i promjene na samoj arhitekturi dvora nastale zbog promjene načina života njegovih stanovnika.

2. Topkapı saraj

Topkapı saraj je dvor u Istanbulu koji je bio prijestolnica Osmanskog Carstva od 1456. godine do 1856. godine.

S obzirom na to da je gradnja Eski saraja započela nakon osvajanja Carigrada postavlja se pitanje zašto je Topkapı uopće sagrađen. Postoji nekoliko glavnih teorija. Prema prvoj prostor na kojemu se Eski saraj nalazio nije dopuštao povećavanje prostora samog dvora. Ono što ovu teoriju čini nevjerodostojnom je činjenica da je Eski saraj sagrađen na ravnom i vrlo velikom zemljištu, dok Topkapı s obzirom na svoju lokaciju ne dopušta daljnja širenja.

Prema drugoj teoriji Mehmed II htio je sagrađiti novo vojno uporište zbog rata s Venecijom. No kako je rat s Venecijom započeo 1463. godine, a gradnja dvora prije toga, ova tvrdnja ne može biti valjana.

Sljedeću i najvjerojatniju teoriju zapisao je osmanski povjesničar Gelibolulu Mustafa Ali (1541.-1600.). Prema njegovim tvrdnjama gradnja Topkapı saraja započeta je zbog glasina među kršćanima u Galati (Pera) da se Mehmed II boji križarskih pohoda. Glasine su prvenstveno nastale zbog dobro zaštićenog položaja Eski saraja u središtu grada. Kako bi stao na kraj glasinama položaj novog dvora bio je na nezaštićenom položaju, no svejedno je osigurao privatnost sultana. Osim toga smatralo se da sultanu nije bilo primjereno okružiti se običnim ljudima, izuzev kada bi na *divanu* trebao donositi odluke. Ovaj položaj osigurao je nadalje carsku odijeljenost, ali i elaborirane ceremonije koje je Mehmed II formalizirao između 1477. i 1481. godine u *kanunname*.

Zemljište na kojemu je Mehmed II odlučio sagrađiti svoj novi dvor je bilo veličine oko 600 metara kvadratnih i usprkos svom imenu *zeytunluk* (maslinik) bilo je djelomično naseljeno područje.¹⁷ Zbog padine na kojoj se zemljište nalazilo, prije gradnje bilo je potrebno iznivelirati područje. Prvo su sagrađeni drugi i treći vrt kao jezgra samog dvora, zatim paviljoni u prvom

¹⁷ Sabahattin Türkoglu, *Topkapı*. prev. Nüket Eraslan. (Istanbul: Net Turistik Yayınlar A.Ş., 1990.), 9.

Slika 5 Maketa Topkapı saraja (Topkapı muzej).

Slika 6 Topkapı. Pogled iz zraka na harem, drugi, treći i četvrti vrt.

vrtu te na kraju vanjske zidine kojima je dvor ograđen od ostatka grada.¹⁸ Unutarnja jezgra sagrađena je u periodu između 1459. i 1468. godine, dok je prvo dvorište završeno 1478. godine.¹⁹ Mehmed II dao je sagraditi glavne građevine, no dvor je svoju konačnu formu dobio tek u 16. stoljeću. No i nakon tog perioda svaki je sultan dvor prilagođavao sebi i svojim potrebama.

Velike obnove dvora dogodile su se 1509. godine, 1574. godine i 1665. godine. Prva je bila nakon velikog potres iza kojeg je slijedio niz manjih potresa koji su trajali četrdeset i pet dana. Zidovi Topkapı saraja bili su uništeni od prvog, pa sve do četvrtog dvorišta.²⁰ Druga velika obnova dogodila se nakon požara u svibnju 1574. godine koji je izbio u jednoj od kuhinja za vrijeme pripreme *kebaba* (jela od komadića janjetine pečenih na otvorenoj vatri). Tada su kuhinje i prostor oko njih obnovljeni i povećani. Treća velika obnova dogodila se zbog podmetnutog požara 24. srpnja 1665. godine. U tom su požaru gorili cijeli harem, vijećnica, riznica te administrativne prostorije iza nje. Harem je bio u još jednom požaru 1667. godine, no požar je tada zadržan unutar samog harema.²¹ Od prvotnih građevina, iz petnaestog stoljeća, danas su sačuvani kuhinje, riznica, Soba glavnog liječnika i Popločani paviljon.²²

Zbog nedostatka podataka o Mehmedovim arhitektima nije točno poznato koji je arhitekt bio zadužen za gradnju Topkapı. Najvjerojatnije je glavni arhitekt bio Murat Halife koji je za Mehmeda II radio 28 godina, a kasnije i za Bajezida II (1481. - 1512.) kojemu je bio glavni arhitekt. Osim toga na izgled građevine vrlo veliki utjecaj imao je sam Mehmed II. Osobno se brinuo da materijali korišteni u izgradnji budu skupocjeni i rijetki.²³ Organizacija dvora pak može se usko povezati s razmještajem administrativnih jedinica u šatoru sultana. Naime, to daje odgovor na pitanje kako to da osmanski sultani nisu dali sagraditi jedno veliko zdanje kako bi pokazali svoju moć, nego su sagradili dvor koji se sastoji od mnogih samostalnih jedinica.²⁴

Arhitektura Topkapı saraja imala je utjecaja na politiku Osmanskog Carstva. Dvor je svojom arhitekturom oblikovao centralizirani način vladavine. Kao što su u središtu dvora bile prostorije za život sultana, a oko njih one za njegove robove, tako je organiziran i način

¹⁸ Gürlü Necipoğlu: *Architecture, ceremonial and power: The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Cambridge, London: The MIT press, 1991.), 6.

¹⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 10.

²⁰ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 176.

²¹ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 321-324.

²² Andrew Petersen, *Dictionary of Islamic Architecture* (London, New York: Routledge, 1996), 285.

²³ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 107.

²⁴ Burcu Özgüven. „Ottoman Encampment and Urban Settlement: A Comparative Evaluation.“ u *The Ottoman House. Papers for the Amasya Symposium* ur. Ireland, Bechhoefer (London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1998.): 17.

vladavine u Carstvu: sultan u središtu, a oko njega sistem koji je počivao na sultanovim robovima (*kapikulu*). Prema P. Gioviju (?1483.-1552.), talijanskom biskupu, liječniku i povjesničaru, "kul je onaj koji se slijepo i bespogovorno pokorava sultanovoj volji i naredbama".²⁵ Kako su zbog kapikulu sistema na najvažnije pozicije u Carstvu dolazili najsposobniji sultanovi robovi, aristokratskim obiteljima onemogućeno je postavljanje podobnih na pozicije, kao i nasljeđivanje pozicija unutar obitelji. Tako je sultan dao moć onima koje može osobno i uzdići i uništiti bez ikakve opasnosti.²⁶ Potrebno je ipak spomenuti da postoji razlika između kapikulu i „običnih“ robova. Kapikulu su bili vlasništvo sultana, ali ipak su mogli steći slobodu do određen granice, pa čak i imati vlastite robove. Osim toga imali su određenu moć unutar Carstva, čak veću od većine slobodnih muslimana u Carstvu, a u određenim trenucima u povijesti Osmanskog Carstva veću i od svog vlasnika, sultana.²⁷

Kako je do kraja petnaestog stoljeća moć u Osmanskom Carstvu fluktuirala između anadolskih aristokratskih obitelji i centralne vlade, koju su sačinjavali kapikulu, Mehmed II učinio je svu zemlju u Carstvu sultanovom. Na taj način aristokratske obitelji izgubile su privatnu zemlju, a sva moć u Carstvu prebačena je u Istanbul. Nakon toga politika vlasti u centru odražavala se mnogo jače u provincijskim područjima.²⁸ To je među ostalim dovelo do jedinstvenog stila u umjetnosti u cijelom Carstvu.²⁹

Mehmed je izgradnjom Topkapı, tj. stvaranjem okvira unutar kojeg se politički život Osmanskog Carstva mogao odvijati, te ozakonjenjem *kanunname* redefinirao Osmansko Carstvo stvorivši od njega centraliziranu i strogo organiziranu birokratsku državu. Tako je stvorio čvrste temelje Carstva koje je opstalo čak i kada njegova glavna figura, sultan, nije imao stvarnu moć. Ipak, kao što ćemo vidjeti, nedostatak glavne figure je velikim dijelom razlog postepenog slabljenja te na kraju gubitka moći Carstva. Kako je moć u centru bila slabija tako su jačali moćnici u provincijama koji su utjecali na regionalnu ekonomiju, što se pak negativno odrazilo na cjelovitost Carstva.³⁰

Topkapı saraj sastoji se od dva velika dijela: *birun* (vanjska služba) i *enderun* (unutarnja služba). Birunu pripadaju prvi i drugi vrt, dok enderunu pripadaju treći i četvrti vrt. Harem pak čini posebnu cjelinu unutar dvora.

²⁵ Halil Inalcik. *Osmansko carstvo: klasično doba 1300.-1600.* prev. Dino Mujadžević (Zagreb: Srednja Europa, 2002.), 95.

²⁶ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 95.

²⁷ Ehud R. Toledano. „Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s).“ *Poetics Today* 14, no. 3 (Autumn, 1993): 481. www.jstor.org/stable/1773282.

²⁸ Şevket Pamuk. „Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800.“ *The Journal of Interdisciplinary History* 35, no. 2 (Autumn, 2004): 234. www.jstor.org/stable/3656813.

²⁹ Faruqi Suraiya. *Subjects of the sultan* (London: I.B. Taurus, 2000.), 31.

³⁰ Pamuk, *Institutional change*, 226.

Postojala su troja velika vrata dvora, koja nisu bila samo prolaz, već i prostorije s određenim funkcijama. Da bi se ušlo u prvi vrt ulazi se na *Bab-ı Hümayun* (Sultanska vrata). Većinu tog prostora čine vrtovi namijenjeni ceremonijama i manji broj građevina potrebnih za javne službe dvora: poput bolnice, skladišta ili vodovoda. Kada se prođu *Babüsselam* (Vrata pozdrava) dolazi se do drugog dvorišta u kojemu su također smještene javne službe dvora poput kuhinja, staja i divana. Treća velika vrata dvora su *Babüssaade* (Vrata sreće) i čine granicu između javnog i privatnog dijela dvora. Razlika ta dva dijela vidljiva je u samoj arhitekturi: arhitektura biruna puno je jednostavnija i ne toliko elaborirana kao ona enderuna. Birun je služio za poslove Carstva i naglasak je bio na ceremonijalnosti, a ne na arhitekturi. Enderun je s druge strane bio dio u kojem su se nalazile službe vezane uz privatni život sultana³¹: U školi Enderun obrazovala se osobna služba sultana, od koje su kasnije najsposobniji odabirani za najvažnije službe u Carstvu. U sultanovoj riznici čuvalo se sultanovo osobno vlasništvo, a tu su bile i njegove privatne odaje. Posebnu cjelinu činio je harem u kojem su živjele haremske žene, njihove sluškinje i crni eunusi. U trećem vrtu postoji i cjelina, često zvana četvrtim vrtom koju čine razni paviljoni s posebnim funkcijama, a postoje i paviljoni koji se nalaze u neposrednoj okolini dvora zvani vanjskim vrtom.

Na vrhuncu moći Osmanskog Carstva na dvoru Topkapı živjele su oko četiri tisuće ljudi.³² Evlija Čelebi navodi broj od četrdeset tisuća u vrijeme Sulejmana Veličanstvenog (1520.–1566.), od kojih su dvanaest tisuća *bostancı* (jedinica vrtlara),³³ dok u nekim izvorima opisuju da je krajem sedamnaestog stoljeća tu bilo sto tisuća ljudi, uključujući harem, vojsku i administraciju.³⁴ Sigurno je ipak da je ukupan broj ljudi koji su radili i živjeli na dvoru rastao, što je zasigurno opteretilo državnu blagajnu. Najveći skok u broju stanovnika dogodio se početkom sedamnaestog stoljeća. Broj određenih službi vezanih uz elitu dvora, kao i same elite, naglo je porastao, što pokazuje napore centralne birokracije da samu sebe održi usprkos promjenama na svjetskoj sceni.³⁵ Razlog tome je povećanje obrazovanih ljudi kojima je država pokušala osigurati posao: povećali su broj svih službenika, od vezira do pisara, što se u konačnici odrazilo na efikasnost u radu.³⁶

³¹ Ira M. Lapidus. *Islamic Societies to the Nineteenth Century. A Global History*. (Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi, Mexico City: Cambridge University Press, 2012.) The Patrimonial Regime.

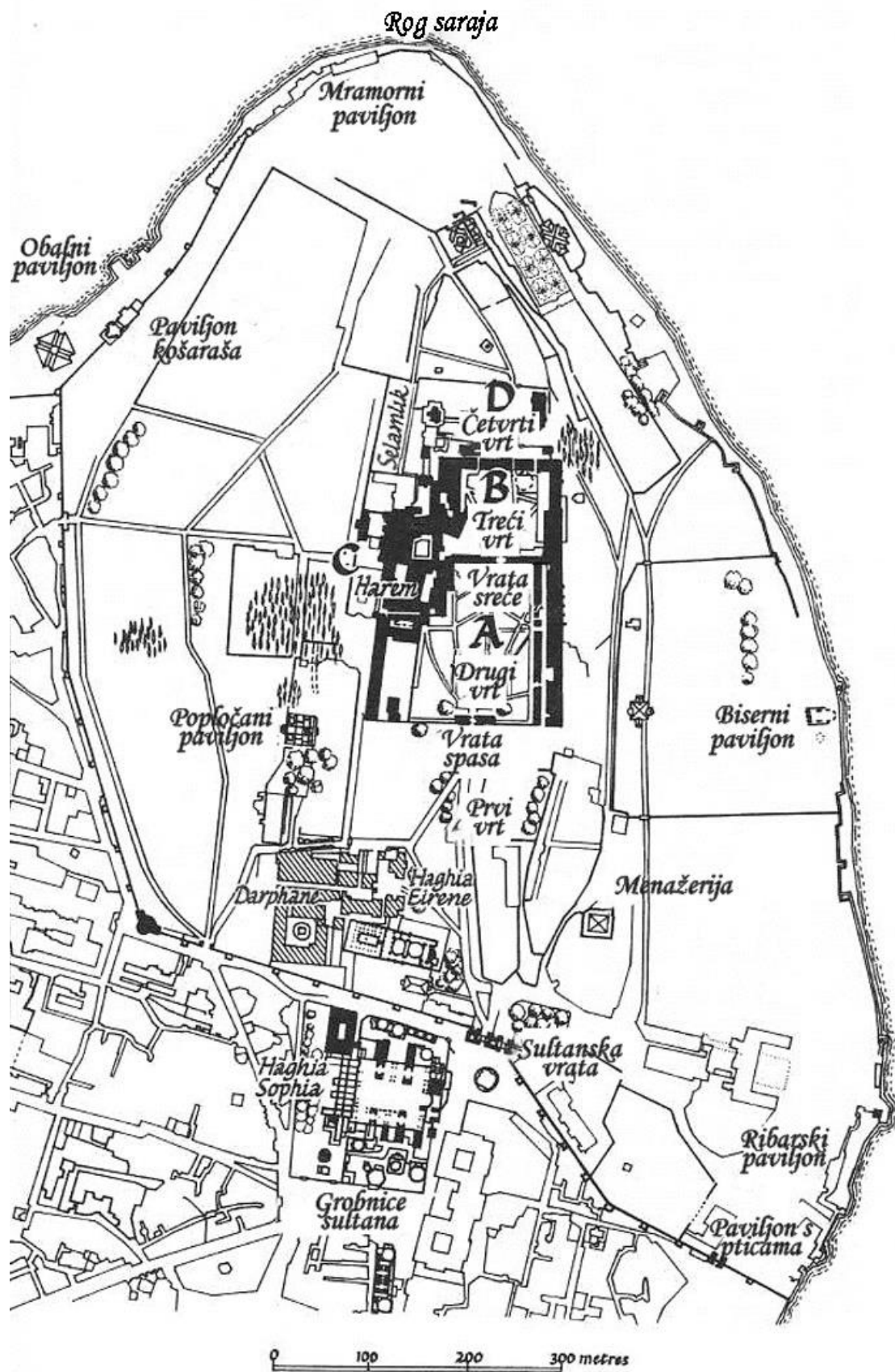
³² Salgamcioglu et al., „Topkapı Palace: Reflections on Social and Spatial Order.“ *Proceedings of the 11th Space Syntax Symposium*. <http://www.11sslisbon.pt/docs/proceedings/papers/21.pdf>. 21.2.

³³ Čelebi, *Narrative of Travels Vol I*, Description of the new Serâi.

³⁴ Lapidus, *Islamic Societies*, The Patrimonial Regime.

³⁵ Pamuk, *Institutional change*, 229.

³⁶ İhsanoğlu, *Historija*, 183.

Slika 7 Topkapı i okolica (original iz John Freely, *Inside the Seraglio: The private lives of the sultans in Istanbul* [London, 1999]).

Zanimljivo je da je broj janjičara naglo porastao sredinom sedamnaestog stoljeća, no broj njihovih novaka znatno je pao. Razloge za to možemo vidjeti u naglom rastu moći janjičara oko 1648. godine i u ukidanju devširme (skupljanje dječaka koji su prevođenjem na islam bili pripremani za visoke službe) 1650. godine.

Broj ljudi u raznim službama u Topkapı ³⁷				
Godina	1480.	1568.	1609.	1670.
janjičari	10 000	12 789	37 627	53 849
acemi oğlanlar (janjičarski novaci)	/	7 745	9 406	4 372
bostancı (vrtlari)	/	/	/	5 003
cebeci (oružari)	/	789	5 730	4 789
topçısı (topnici)	100	1 204	1 552	2 793
top arabacı (vozači zaprega s topovima)	/	678	684	432
sluge u stajama	800	4 341	4 322	3 633
aşçı (kuhari)	120-160	629	1 129	1 372
ehl-i hiref (umjetnici i obrtnici)	/	647	947	737
terzi (krojači)	200	396	319	212
çador mehter (postavljači šatora)	200	620	871	1 078
alem mehteri	100	620	228	102
spahiye (konjica)	3 000	11 044	20 896	14 070
kapıcı (vratari)	400(?)	/	2 451	2 146
kapıcıbaşı (glavni vratari)	4	/	/	83
müteferrika (elita)	/	40	/	813
çavuş	400	/	/	686
tersane neferi (radnici u arsenalu)	/	/	2 364	1 003

³⁷ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 103.

sikar halk (sokolari)	200	/	592	/
çaşingir (kušači)	20	/	/	21
sake (vodonosci)	/	25	/	30

Nakon što je dvor napušten radi preseljenja sultana u Dolmabahçe saraj, Topkapı je preuzeo službu nekadašnjeg Eski saraja: u njemu su ostale samo haremske žene pokojnog sultana, njihove služavke i nekoliko crnih eunuha koji su o njima brinuli.³⁸

3. *Birun* ili vanjska služba

Vanjska služba koja se nalazila u prvom vrtu služila je za smještanje svih službi koje su sultana povezivale s vanjskim svijetom i može se podijeliti u tri skupine: učenjaci, povjerenici i ostale službe, među kojima su najvažniji bili *rikab age* (age stremena). Rikab age su jedini osim janjičarskog age i zapovjednika kapikulu konjice smjeli jahati kraj sultana na vojnim pohodima:

Mîr alem (miralem) je čuvao simbole sultanove vlasti: zastavu, konjske repove, šatore i vojnu glazbu. Novoimenovanim namjesnicima predavao je konjske repove i zastavu te je početkom 17. stoljeća upravljao odjelom od 1063 sluge, većinom postavljaca šatora.

Kapıcıbaşı (glavni vratar) zapovijedao je vratarima vanjskih ulaza u dvor. Njegov zamjenik, *kapucılar kethüdası*, zajedno je s *çavuşbaşom* održavao red i protokol na Sultanskom divanu. Osim toga bio je zadužen za izvođenje kazne batinanjem po tabanima. Jedinica *kapıcıbaşa* upotrebljavana je za poslanstva, prenošenje zapovjedi namjesnicima. A služili su i kao inspektori te kao nadglednici kod izvršavanja kazni.

Çavuşbaşı je zapovijedao *çavuşima* koji su održavali red i protokole na Sultanskom divanu i ceremonijama, nadzirali su vojnu disciplinu na pohodima te služili kao izaslanici i glasnici.

Mîrahûr (mirahor) i njegov pomoćnik bili su zaduženi za uzgoj i brigu o životinjama, staje, kočije i nosiljke unutar i izvan dvora. Njegov odjel uključivao je konjušare, sedlare, kovače, veterinarske vidare i mazgare. 1540. godine u odjelu je bilo 2080 ljudi, a početkom 17. stoljeća je broj porastao više nego duplo.

Çakırcıbaşı ili glavni sokolar bio je odgovoran za carske ptice u lovu. Raja koja je radila u ovom odjelu bila je izuzeta od poreza u zamjenu za lovljenje i dresiranje sokola. 1564. godine bilo ih je 3500.

³⁸ John Freely, *A History of Ottoman Architecture* (Boston: Wit Press, 2011), 139.

Çaşnigîrbaşı ili glavni kušač i njegov odjel posluživali su jelo članovima Carskog vijeća i dvorili goste na gozbama u čast stranih veleposlanika.³⁹

Učenjaci koji su pripadali birunu bili su sultanov učitelj, sultanovi imami, ljekarnici, kirurzi, oftalmolozi i glavni astronom, tj. astrolog.

Bila su i četiri povjerenika, tj. *emina: şehir emini* (povjerenik grada), *matbah-ı amire emini* (povjerenik kuhinje), *darphane emini* (povjerenik kovnice novca) i *arpa emini* (povjerenik odjela za žitarice).⁴⁰

3.1. Vanjski zid

Zidovi prvog vrta nisu pravilnog oblika, jer su pratili oblik zemljišta. Time bi strateški gledano bila olakšana obrana dvora od neprijatelja, no dvor je svejedno zadržao izgled utvrde. Zid je imao 25 četverokutnih, jedan dvanaesterokutni i dva osmerokutna tornja, više manjih te troja velika vrata: Bab-ı Hümayun, Željezna vrata ili *Demir kapu* te Vrata štala ili *Ahır kapu*. Dio zida su bila i tri višekutna belvedere tornja koji su označavali promjenu kuta zida. Također su označavali sponu vanjskog i unutarnjeg, jer su služili kao podsjetnik da sultan gleda iza zida.⁴¹ Za to je prije svega služio dvanaesterokutni paviljon u tornju, takozvani *Alay köşk* ili Paviljon procesije. Odatle je sultan gledao ceremonijalne procesije ili slušao pobunjenike.⁴² Kada bi došlo do pobuna, gomile bi se okupile ispred paviljona, a sultan bi, kako bi ih smirio, znao dati baciti trupa izdajica i političkih kriminalaca, što je trebao biti znak njegove pravde.⁴³

3.2. Bab-ı Hümayun ili Sultanska vrata

Da bi se došlo do sultana moralo se prvo proći kroz Sultanska vrata. Iako su prva na prolazu zadnja su sagrađena. Njihova funkcija te funkcija prostora koji se u originalnom nacrtu iznad njih nalazio mijenjali su se kroz stoljeća. Također se mijenjao i stupanj osiguranja: u početku su vrata bila strogo čuvana. U vrijeme Mehmeda II kod vrata je svake večeri bilo oko pedeset stražara.⁴⁴ No kasnije se moglo kroz njih proći na konju.⁴⁵ Unutar samog prolaza stajala su raznovrsna oružja kako bi se posjetitelje podsjetilo da u dvor moraju ući nenaoružani.⁴⁶

³⁹ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 100-101.

⁴⁰ İhsanoğlu, *Historija*, 179.

⁴¹ Salgamcioglu et al., *Topkapı palace*, 21.5.

⁴² Freely, *Ottoman Architecture*, 145.

⁴³ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 33.

⁴⁴ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 32.

⁴⁵ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 39-40.

⁴⁶ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 37.

Slika 8 Kapıcıbaşı (Naslikao Jean Baptiste van Mour)

Slika 9 Çavuşbaşı (Naslikao William Wittman).

Slika 10 Saka (Octavian Dalvimart, The costume of Turkey [London, 1804.]).

Slika 11 Spahija (Octavian Dalvimart, The costume of Turkey [London, 1804.]).

U originalnom nacrtu iznad Sultanskih vrata, pa sve do druge polovice 19. stoljeća nalazio se belvedere. Mehmed II se navodno koristio prostorijom, no kasnije ju je Bajezid pretvorio u riznicu za ostavštinu muslimana koji nisu imali nasljednike⁴⁷:

„Nakon toga sultan je postavio rešetke oko paviljona da bi u njega spremili imovinu muslimana bez nasljednika. Ukoliko se sedam godina nasljednici ne bi pojavili imovina bi postala vlasništvo Carstva. To je bio slučaj za vrijeme vladavine pokojnog sultana Sulejmana. Kasnije je zakon ukinut.“⁴⁸

Nakon što je Sulejman Veličanstveni došao na vlast vratio je svilu iz ove riznice, koju je njegov otac oduzeo od perzijskih trgovaca tijekom embarga na iransku trgovinu svilom, kako bi pokazao da je pravedni vladar.

Osim riznice tu se nalazio i arhiv za carski registar, tj. za registar dohodaka iz provincija. U slučaju da je vijećnica u drugom vrtu iz nekog razloga bila zatvorena, u njemu su se održavali sastanci za vrijeme vojnih pohoda.

S obzirom da je imao pogled i na prvi vrt i na trg ispred Aja Sofije prostor se koristio također kako bi haremske žene mogle gledati procesije ili da bi povremeno bacile novac mnoštvu koje se znalo okupiti ispred vrata.⁴⁹

Na vratima iznad ulaza stoji natpis na arapskom kaligrafa 'Ali bin Yahya al-Sufija: "Milošću Božjom i uz njegov blagoslov, postavljeni su temelji ovog sretnog dvora, a njegovi dijelovi čvrsto su spojeni kako bi ojačali mir i spokoj, prema zapovijedi Sultana dvaju kontinenata i carem dvaju mora, Sjenom božjom na ovom i sljedećem svijetu, Božjim miljenikom na dva horizonta, monarhom *terraqueus orb*, Osvajača dvora Konstantinopola, Oca osvajanja Sultana Mehmed Kana, sina Murat Kana sina Mehmed Kana, učinio Bog njegovo Carstvo vječnim i uzdigao njegovu rezidenciju iznad najsajnijih zvijezda svoda nebeskog, blaženog mjeseca ramazana godine 883."⁵⁰

Od ovih vrata visoki su dužnosnici svaki puta kretali kada bi išli prema divanu, zbog čega je taj put prozvan *divan yolu* (put divana). Istim tim putem sultani su išli na molitvu, tj. za vrijeme *cuma selamlığı*.⁵¹ Svaki petak sultan bi u procesiji odlazio iz dvora u Aja Sofiju na molitvu. Na početku bi jahali velikodostojnici poredani prema mjestu koje su zauzimali na dvoru te prema bliskosti sultanu, što je bila često ponavljana praksa u skoro svim situacijama

⁴⁷ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 132.

⁴⁸ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 38.

⁴⁹ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 132.

⁵⁰ studeni i prosinac 1478.

Freely, *Ottoman Architecture*, 146-147.

⁵¹ İhsanoğlu, *Historija*, 165.

Slika 12 Sultanska vrata.

Slika 13 Pogled na Sultanska vrata od Aja Sofije (Naslikao Mouradgea D'Ohsson).

kada bi se velikodostojnici službeno našli. Najbliže sultanu jahali su najviše rangirani dužnosnici, tj. najbliži robovi sultana. Nakon njih jahali su paževi svježe obrijani i obučeni u crveno. Slijedio je sultan okružen pješacima naoružanima lukom i strijelom te još nekima poput dostavljača i nositelja pisama. Bili su odjeveni u oskudnu odjeću, jer su porubi bili znatno skraćeni te su im se noge napola vidjele. Odmah iza sultana jahali su čuvar oružja i osobni sluga. Lady Mary Montagu (1689 - 1762), žena tadašnjeg britanskog veleposlanika, opisuje kako su ispred svih njih išli janjičari s bijelim perjem na glavi, spahije i vrtlari⁵², a iza njih bostanci obučeni u šarenu odjeću. Nakon njih slijedio je janjičarski aga u ljubičastom baršunu obrubljenom srebrnom tkaninom, a konja su mu vodila dva bogato odjevena roba. Iza njih išao je glavni crni eunuh u tamno žutoj odjeći obrubljenom samurovinom, skupocjenim modrosivim kuninim krznom. Na samom kraju išao je sultan u zelenoj odjeći obrubljenom krznom crne lisice. Iza njega slijedili su sluge na konjima noseći zlatnu i srebrnu džezvu (*ibrikdari*), a jedan je na glavi nosio srebrni stolac kako bi sultan kasnije sjeo na njega.⁵³ Isti ti sluge išli su uz sultana prilikom ceremonije opasivanja sablje prilikom stupanja na prijestolje. No postoji određena razlika između ceremonije opasivanja i onoga što je Lady Mary napisala. Spomenuti stolac služio je kako bi sultan zajahao konja, a spominje se samo jedan sluga sa srebrnim vrčem u slučaju da sultan ožedni. Zadnji sluga (*dilbendar*) nosio je za vrijeme ceremonije opasivanja sultanov turban urešen draguljima.⁵⁴

Za razliku od ostalih sultana Mehmed II često je išao ulicama Istanbula u pratnji svega jednog ili dvojice čuvara dok je išao na molitvu u džamiju. Tamo bi bio među ostalim vjernicima.

Osim za vrijeme molitve sultan bi ovim istim putem išao kako bi posjetio mauzoleje svojih predaka nakon ustoličenja i prije vojnih kampanji. Na ovaj način željela se prikazati kontinuiranost dinastije i htjelo se legitimirati novog vladara.⁵⁵

No bilježi se da je već za vrijeme Bajezida II svatko mogao ući na konju kroz ta vrata iako su u prošlosti bila dobro čuvana. Time se vidi da se prvotna funkcija Sultanskih vrata izgubila i da je prilagođena aktivnostima koje su se počele odvijati u prvome vrtu.⁵⁶

⁵² Navodi *bostancı* i vrtlare kao da su dvije različite skupine ljudi, ali pripadnike *bostancı* trupe navodi kao stražu.

⁵³ Lady Mary Worthley Montagu. *Letters*. ur. Jack Lynch. <https://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/montagu-letters.html>, 28.05.

⁵⁴ Douglas S. Brookes. „Of Swords and Tombs: Symbolism in the Ottoman Accession Ritual.“ *Turkish Studies Association Bulletin* 17, no. 2 (Fall 1993): 6. www.jstor.org/stable/43384431.

⁵⁵ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 31.

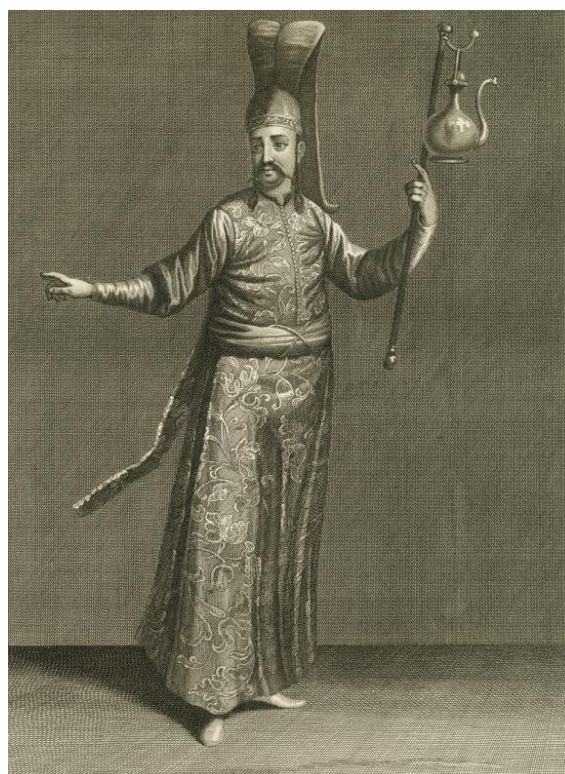
⁵⁶ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 40.

Slika 14 Procesija sultana za vrijeme Bajrama, 1. i 2. dio (Naslikao J.M. Tancoigne).

Slika 15 Rikabdar aga (Octavian Dalvimart, The costume of Turkey Turkey [London, 1804.]).

Slika 16 Ibrikdar (Naslikao Jean Baptiste van Mour).

3.3.Prvi vrt

Prvi vrt popularno je bio zvan Paradni trg ili *alay meydanı*, jer su u njemu bile smještene i početna i završna točka carskih parada. Kako bi procesije mogle nesmetano prolaziti i kako bi nastajalo što manje gužve prilikom ceremonija, građevine koje su omogućavale funkcioniranje prvog vrta bile su smještene na rubne dijelove vrta. Svako zdanje sagrađeno je oko svog malog unutarnjeg vrta i poprilično su bila zbijena. Vrt je prvotno bio poznat kao vrt janjičara zbog okupljanja svi janjičari na dužnosti.⁵⁷

U ranom razdoblju Topkapı saraja u ovom vrtu nije bilo puno građevina, no one su kasnije nastale radi potreba dvora. Već je u šesnaestom stoljeću vrt bio pun građevina. Građevine u njemu bile su samodostatne: sadržavale sve što je potrebno za funkcioniranje njihovih stanovnika kao što su spavaonice, mesdžid ili kupelji. U pravilu su imale crveni crijep, dok su važnije građevine u drugom i trećem vrtu imale olovne krovove. Za izgradnju manje bitnih građevina korišteni su jeftiniji materijali poput drva ili šute.⁵⁸

Jedina građevina koja je od početka imala svoju namjenu bio je jednostavan osmerokutni paviljon u kojemu je sultan dolazio pred vojsku prije vojnih pohoda ili uslijed pobune janjičara kako bi se smirili. Kasnije je, kako je dolazilo do sve većeg povlačenja sultana iz političkog života, tu bio *kağid emini* čija je glavna zadaća bila skupljati molbe tužitelja te im dati ferman nakon što je njihov slučaj priveden kraju u drugom vrtu.⁵⁹

Svrha prvog vrta bio je impresioniranje, ali ne arhitekturom, nego mnoštvom vojnika na konjima, čija je oprema ponekad bila optočena dragim kamenjem, te raznolikim životinjama koje su se ovdje držale. Životinje o kojima se moglo čuti su bile tigrovi, lavovi, a za krunidbu Sulejmana Veličanstvenog su se ovdje nalazili slonovi i žirafe. Osim menažerije tu se nalazio i paviljon za ptice, a od perja labudova rađene su strjelice za sultana.⁶⁰

Poseban odjel u birunu činili su sinovi paša i vazalnih gospodara. Njihova svrha također je bila impresionirati. Primali su dnevnicu i sudjelovali u svečanostima u svojim najboljim odorama kako bi prikazali Osmansko Carstvo u što boljem svjetlu.⁶¹

Kasnije su se u prvom vrtu našli i staja, oružarnica, skladište baruta, arhiv te radionice za krojače, slikare, graditelje šatora i ostale zanatlije.⁶²

⁵⁷ John Freely. *The Grand Turk: Sultan Mehmet II-Conqueror of Constantinople and Master of an Empire*. (New York: The Overlook Press. 2009.), The House of Felicity.

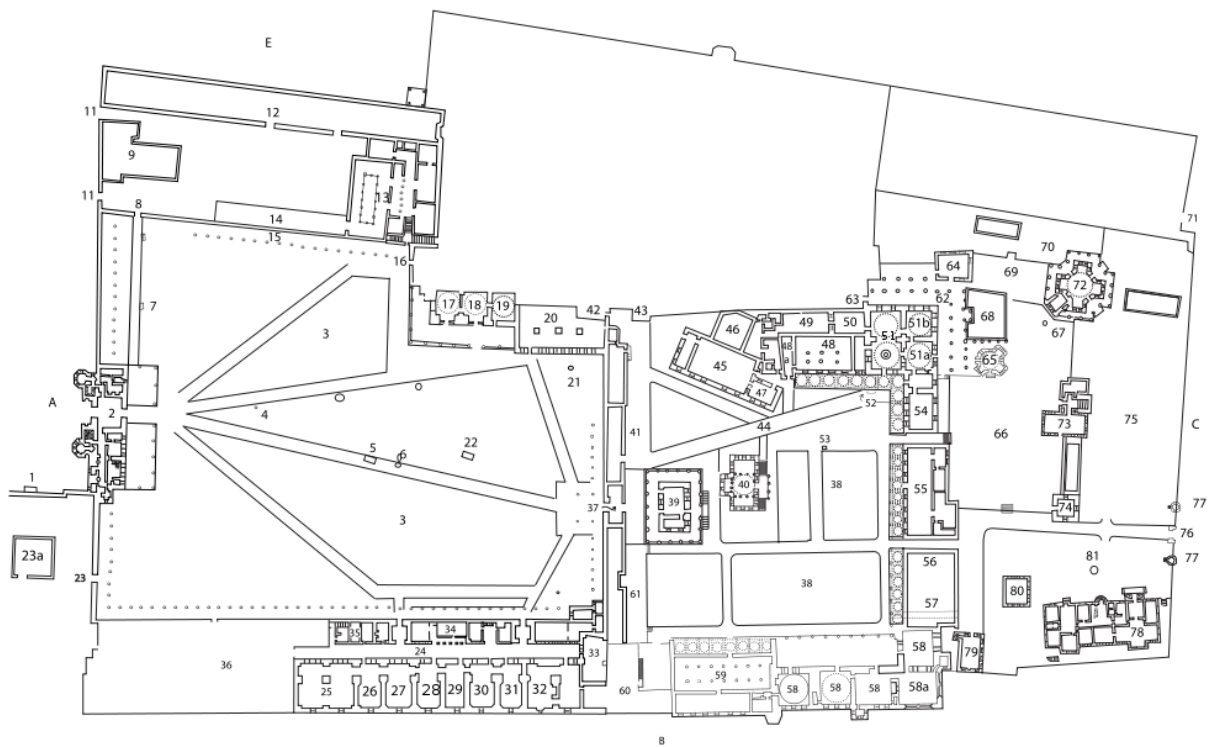
⁵⁸ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 371-372.

⁵⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 44.

⁶⁰ Freely, *Ottoman Architecture*, 148.

⁶¹ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 103.

⁶² Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 46.

Slika 17 Tlocrt Topkapi. Drugi, treći i četvrti vrt.

Slika 18 Pogled u prvi vrt (Naslikao Gaspard Fossati).

U prvom vrtu kraj Popločanog paviljona nalazila se kovnica novca ili *darphane* za koju je bio zadužen emin. Najveće promjene doživjela je u vrijeme Abdulmedžida (1839.- 1861.) između 1839. i 1861. godine koji je uveo parne strojeve kako bi poboljšao izradu novca. U njoj se novac proizvodio sve do 1967. godine.⁶³

Odmah do se nalazi i pravoslavna crkva *Hagia Irenae*, posvećena svetom miru. Navodno je sagrađena na mjestu poganskog hrama iz četvrtog stoljeća i jedina je crkva sagrađena u Istanbulu prije Aja Sofije. Jedna je od rijetkih crkvi koja nije pretvorena u džamiju, no zato su je janjičari koristili kao oružarnicu.⁶⁴

Kraj crkve nalazio se glavni arhitekt. U svojim prostorijama podučavao je naučnike koji su nakon toga podučavanim stilom gradili diljem Carstva. Odabrani su od *acemi oğlana* (paževi) koji su izučili određene zanate, a prije nego bi ih poslali u vojsku.

S druge strane *Hagia Irenae* nalazilo se carsko skladište, sačinjeno od nekoliko manjih skladišta, kojim je upravljao šehr emini. On i njemu podređeni službenici i pisari bili su zaduženi za popravke i čuvanje svih dvorova koji pripadaju dinastiji, isplatu plaća zaposlenima na dvorovima, te za isplatu plaća i troškova harema.⁶⁵ Isplatu plaća haremskim ženama kasnije je preuzela haremska rizničarka.

U skladištu drva stajalo je drvo za ogrjev prostorija u Topkapı. Kraj njega nalazila se staja za volove koji su prenosili drva⁶⁶, a u skladištima je radilo oko 120 *acemi oğlana* prije nego su ušli u janjičare. Radili su s volovima, vozili drva u kuhinje, obavljali poslove za *içoğlane*, prevozili ih iz spavaonica u trećem vrtu u bolnicu koja se nalazila u prvom te obavljali razne manje zadatke. Sve ove poslove obavljali su pod nadzorom eunuha, vjerojatno crnog, koji je bio zadužen za bolnicu u prvom vrtu. On bi za vrijeme divana uvijek sjedio ispred bolnice.

Odmah do skladišta drva bila je radionica madraca od slame koji su se stavljali ispod tepiha na dvoru. Murat III (1574. - 1595.) taj je prostor proširio na štetu skladišta drva, a preuzeli su i spavaonicu *acemi oğlana* zbog čega je za njih sagrađena nova spavaonica. Radionica madraca bila je mali samodostatni kompleks i izgledao je poput svih ostalih malih jedinica u prvom vrtu: oko unutarnjeg dvorišta imao je radionicu, bazen, česmu, kupelj s mramornim podom, ambulantu, mesdžid i kuhinju.

S druge strane skladišta drva bilo je skladište građevinskog materijala koje je prošireno u 15. stoljeću za vrijeme arhitekta Sinana (1489./1490. - 1588.) što pokazuje da je u to vrijeme

⁶³ Rosie Ayliffe et al. *The Rough Guide to Turkey*. London: Rough Guides, 2003:128.

⁶⁴ Freely, *Ottoman Architecture*, 150.

⁶⁵ İhsanoğlu, *Historija*, 606.

⁶⁶ Freely, *The Grand Turk*, The House of Felicity.

Slika 19 Haghia Irenae

Slika 20 Darphane.

došlo do porasta građevinskih aktivnosti u Carstvu. Čuvao ga je glavni skladištar zajedno s pomoćnicima. Službe koje su bile dio ove jedinice uključivale su tesare, rezače kamenja, postavljalice cementa, kovače, kopače kanalizacije, hidrauličke inženjere, staklare, postavljalice olova, nosače, građevinske radnike te ličioce. No bilo bi krivo za pretpostaviti da su to bili svi koji su sudjelovali u izgradnji. Zanatlije i umjetnici smješteni u prvom vrtu uglavnom su služili za potrebe samog dvora, dok su ostali zaduženi za ostatak izgradnje pod pokroviteljstvom vladarske obitelji bili u ateljeima u vanjskom dvorištu ili izvan samog dvora, poput dvorskih slikara koji su bili smješteni u gornjim prostorijama crkve blizu Hipodroma, pa čak i izvan Istanbula.⁶⁷

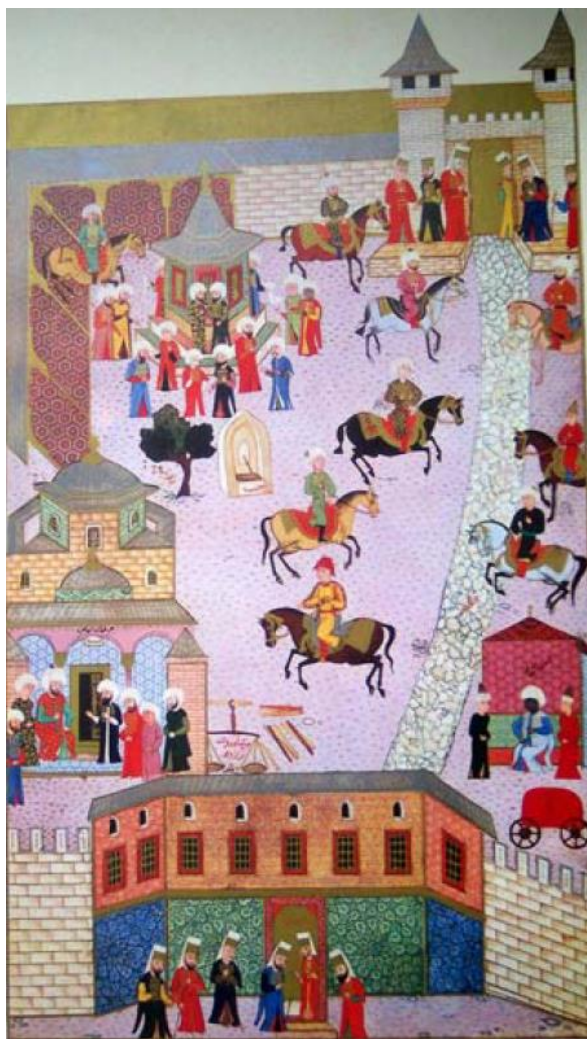
Desno od Sultanskih vrata nalazila se bolnica ili *hastalar odası*. Unutra su se nalazile spavaonice za acemi oğlane, ali i za pacijente smještene prema statusu. U bolnici je postojala kupelj te su se nalazile odvojene odaje za sve vrste paževa kako se ne bi miješali. Ukoliko bi se neki içoğlan razbolio, prevezli bi ga iz spavaonica u trećem vrtu na kolima prekrivenim crvenim platnom do bolnice u prvom vrtu. Kako je içoğlanima bilo zabranjeno kontaktirati s vanjskim svijetom, znalo se događati da bi se pravili bolesni i potplatili acemi oğlane koji su ih vozili do bolnice da sporije idu kako bi na putu mogli komunicirati s onima s kojima su trebali. Ako su platili više mogli su nastaviti razgovor unutar bolnice. U 17. stoljeću bolnica je postala mjesto susreta içoğlana i njihovih poznanika, mjesto za ispijanje prokrijumčarenog vina i mjesto gdje su pacijente liječili glazbom.⁶⁸ Neki su kritizirali smještaj bolnice u prvom vrtu, što je dovodilo do mogućnosti potplaćivanja acemi oğlana, no ona je vjerojatno tamo bila smještena radi sprječavanja širenja bolesti unutar dvora. U bolnici su se za bolesnike prema Albertu Boboviju (Ali Ufkî), Poljaku koji je sredinom sedamnaestog stoljeća bio içoğlan u Topkapı, brinule starije žene zvane *anne*, koje su radile u bolnici i radile kao pralje. Starije osmanske žene nisu bile pod strogim restrikcijama ponašanja te su mogle raditi kao „medicinske sestre“ u bolnici.⁶⁹

Iza ambulate nalazila se carska pekara. Dovršena je 1616. godine po zapovijedi Ahmeda I (1603. - 1617.). Nije sigurno je li ju on dao graditi ili samo obnovio. Tu su se proizvodile dvije vrste kruha: jedna rafinirana za sultansku obitelj i jedna za ostale na dvoru, što je bila praksa kod pripreme svih vrsta hrane.

⁶⁷ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 47-48.

⁶⁸ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 49.

⁶⁹ Miri Shefer. „Charity and Hospitality: Hospitals in the Ottoman Empire in the Early Modern Period.“ u *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, ur. Bonner et al. (New York: State University of New York Press, 2003.), 132.

Slika 21 Hünername. Prikaz prvog vrta.

Slika 22 Cellal çeşmesi.

Odmah iza pekare bio je smješten vodovod, koji je imao presudnu ulogu u određivanju gradnje dvora. Mehmed II nije htio početi s gradnjom dok ga nisu uvjerali da će biti dovoljno vode za potrebe dvora. Kraj vodovoda uvijek je bila jedna osoba kako bi u trećem vrtu, tj. u onom dijelu u kojem je sultan boravio uvijek bilo vode. Arhitekt Sinan poboljšao je vodovod dodavši četiri nova kotača. Kraj jednog od njih bila su Vrata vodenog kotača koja su vodila u prostor blizu kuhinja. Kraj njih je bio bazen u koji se uz pomoć vodenog kotača koji je pokretao konj punila voda. Tu su smjestili acemi oğlane koji su upravljali kotačem, a kojega je prema potrebi pokretao konj. Sagrađene su im spavaonice, kupelj, toalet, kuhinja, mesdžid i staje za konje.⁷⁰

Odmah kraj ulaza u drugi vrt stajala je fontana poznata kao *Cellal çeşmesi* (Krvnikova fontana) ili kao *Siyaset çeşmesi* (Politička fontana)⁷¹. Tu bi *bostancıbaşı* (zapovjednik jedinice bostancija) nakon pogubljenja prao svoje ruke i mač. Ukoliko bi se od pogubljene osobe htio napraviti primjer, njezinu glavu stavili su na jedan od dva *ibret taşları* (kamena za primjer) kao primjer što se događa ako se ne slijede sultanovi zakoni.⁷²

No prvo dvorište ponekada je služilo i za osobne potrebe sultana, a ne samo za službe za funkcioniranje dvora. Jedan od načina na koji su sultani voljeli provoditi vrijeme bio je lov. Lousi Deshayes de Courmenin (1600.- 1632.), francuski putnik, piše kako je sultan divljim svinjama, prije nego ih je išao loviti u prvom vrtu, davao imena svojih neprijatelja. Sultani su voljeli i režirati lov u kojemu su sudjelovali paževi. A kod *balıkhane kasrı* (ribarski paviljon) voljeli su gledati kako glavni ribar dvora i njegovi ljudi slažu mreže za ribolov.⁷³

Prvi vrt bio je na koncu i mjesto na kojemu su sluge i konji velikodostojnika koji su išli na divan čekali. Svi su morali sjahati ispred drugih vrata. Koliko daleko od vrata ovisilo je o njihovom statusu. Od ovog dijela zahtijevala se tišina svih koji su dolazili, a ako bi netko progovorio bio bi istučen batinom.⁷⁴

3.4.Vrata pozdrava ili *Babüsselam*

Babüsselam, Vrata spasa, Srednja vrata ili Vrata pozdrava su bila najmonumentalnija građevina koju se vidjelo tijekom povorki. Nakon ovih vrata samo je sultan smio jahati. Ali i sam prolazak kroz vrata, tj. kroz prolaz unutar vrata, bio je ograničen na one koji su imali

⁷⁰ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 49-50.

⁷¹ Türkoglu, *Topkapı*, 16.

⁷² Freely, *The Grand Turk*, The House of Felicity.

⁷³ Freely, *Ottoman Architecture*, 148.

⁷⁴ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 43-44.

službeni posao u drugom vrtu. Vrata su bila oblikovana prema vratima Sv. Barbare (turski naziv je Topkapı) koja su korištena za vrijeme povorki u čast pobjede.⁷⁵ *Topkapı* je u početku bio naziv za istoimeni paviljon iznad vrata, da bi kasnije postao naziv za cjelokupni kompleks.

U predsoblju vrata dva su *kazaskera* držala audijencije nakon predstavljanja peticija sultanu u trećem vrtu. Nakon toga su se išli pozabaviti vojnim slučajevima. Unutar samih vrata, tj. u prostorijama u njima nalazile su se spavaonice i toalet za *kapıcıje* (vratare), dok je iznad bio mesdžid koji danas više ne postoji. Odmah iza vrata stajao je zatvor s osuđennicima na smrtnu kaznu.

Vrata pozdrava ime su vjerojatno dobila po pozdravljanju za vrijeme povorki. Velikodostojnici ili veleposlanici pozdravljali bi dvorjane poredane u drugom vrtu od vrata sve do divana.

3.5. Drugi vrt

Za razliku od prednje, vojničke fasade Vrata pozdrava njihova je stražnja strana djelovala puno prozračnije. Vrt je većim dijelom bio pun travnjaka, a deset stupova sa stražnje strane vrata pridonosili su idiličnom izgledu vrta. Idilični osjećaj vladao je i zbog tišine koja se zahtijevala od svih koji su prolazili.⁷⁶ Građevine su bile smještene uz rubove dok je sredina vrta ostala slobodna za ceremonije. Vrtom su često šetale pripitomljene životinje poput paunova, gazela, jelena i sl.⁷⁷, a na vodoskoke su lancima bile pričvršćene zlatne posude za ispijanje vode.

3.5.1. Arhitektura i ceremonije

Velika je povezanost arhitekture Topkapı saraja i ceremonija koje su se tu odvijale. Arhitektura je služila kao pozornica svega što će se odviti, a ceremonije su isticale arhitekturu. Prva dva vrta bila su mjesto odvijanja skoro svih ceremonija. Arhitektura dvora bila je hijerarhijski naglašena da bi se pokazao status ljudi na dvoru njima samima, ali i strancima. Tako se pokazala ovisnost i podređenost svih struktura vlasti sultanu, kao i legitimnost svih koji su zauzimali određeno mjesto unutar tog sustava. S druge strane strancima su se pokazivali moć i bogatstvo dvora, što je kasnije pomoglo u pregovorima.⁷⁸

Za razliku od europskih dvorova istog vremena u Topkapı se mogao vidjeti nedostatak elemenata zabave u javnom dijelu dvora. Sve ceremonije počele su surom pobjede (Kur'an, sura

⁷⁵ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 50.

⁷⁶ Freely, *The Grand Turk, The House of Felicity*.

⁷⁷ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 132-133.

⁷⁸ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 68.

48) čime se htjela pokazati razlika između njih i svečanosti na europskih dvorovima na kojima se opijalo i zabavljalo.⁷⁹

Pravila za ceremonije i protokole uvedena su u vrijeme Mehmeda II. On je sve protokole između 1477. i 1781. godine kodificirao u kanunname. U njoj su određeni hijerarhija državnih i vjerskih službenika, njihove plaće, napredovanja i kazne, kao i protokoli koje imaju slijediti u odnosu na sultana i jedni na druge. Kasnije su, u vrijeme Sulejmana Veličanstvenog, isti razrađeni i pobliže uobličeni. Time je naglašen odnos sultana i svijeta: od pristupačnog do potpuno zatvorenog i nepristupačnog.

U ranijim periodima Carstva sultan se svaki dan morao pokazati podanicima, kasnije dva puta tjedno, a u zadnjim periodima Carstva i rjeđe. To je činio kako bi podanici, ponajprije vojnici, bili sigurni da je sultan živ. Mehmed Osvajač se prije kanunname pojavljivao podanicima svaki dan u zoru. Svako jutro su vojnici i osmanski dužnosnici, a ponekada i strani veleposlanici, odjeveni u brokat i svilu dočekivali sultana u drugom vrtu. Ta ceremonija trajala bi petnaest minuta. Sultanu bi bila iznesena hrana na zlatnim pladnjevima, a podanicima na srebrnim i bakrenim ovisno o položaju. Na kraju potpuno tihe ceremonije podanici bi glasno prihvatili sultana kao svog vladara i veličali njegovo ime, što su strani veleposlanici morali slušati prije nego bi mogli predstaviti svoj predmet sultanu. Nakon toga bi vezirima i kazaskeru predstavili predmet, a odluku sultana bi im priopćili nakon povratka iz vijećnice.⁸⁰ Nakon uvođenja kanunname sultani su se morali svega dva puta godišnje pojaviti pred dvorjanima i vojnicima i to za vrijeme dvaju bajrama. To je označilo prekid s prošlošću i dolazak u novi period Carstva.

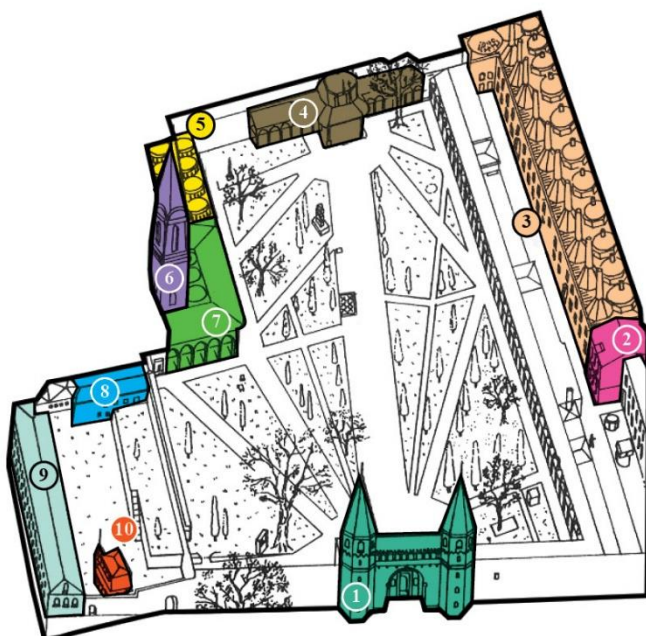
Osim za poslove Carstva drugo dvorište korišteno je za ceremonije zbog delegacija stranih vladara. Za njih je držana posebna ceremonija zvana galebe divanı (vijeće pobjede). Na ovoj svečanosti morali su biti prisutni svi dvorjani, odjeveni u najbolja svečana ruha i stajati prema statusu. Dvor bi bio ukrašen najvećim blagom iz javne riznice, no količina iznesenog blaga ovisila je o važnosti zemlje iz koje je delegacija dolazila. Ukoliko se radilo o važnijem izaslanstvu ponekada bi se u dvorište kraj staja dovele divlje životinje i konji opasani dragim kamenjem kako bi se postigao još bolji dojam, a ponekada bi divan primao izaslanstvo u isto vrijeme kada su janjičari dobivali plaću kako bi se pokazalo sultanovo bogatstvo.

⁷⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 67.

⁸⁰ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 18-19.

Slika 23 Vrata pozdrava.

Drugi vrt

1	Vrata Spasa
2	Mesdžid kuhinje
3	Kuhinje
4	Vrata sreće
5	Riznica
6	Kuća pravde
7	Divan
8	Spavaonice <i>zülüflü baltacılar</i>
9	Staje
10	Džamija Bešir age

Slika 24 Raspored građevina u drugom vrtu. Detalj (original Ilban Öz).

Prilikom dolaska svaki je izaslanik morao sići s konja ispred drugih vrata i hodati prema vijećnici u tišini pored svih dvorjana. Kraj drugih dočekali bi ga *kapıcıje* koji su pazili na tišinu u dvorištu. Izaslanik je na pojedinim mjestima morao zastati i pozdraviti određene velikodostojnike, kao što je morao napraviti i u prvom dvorištu. Pozdravio bi ih laganim naklonom glave na što su oni isto uzvratili. Ukoliko su velikodostojnici sjedili prvo bi se digli, pa pozdravili. Za označavanje mjesta pozdrava služili su *selam taşı* (porfir). S desne strane stajalo je deset do dvanaest tisuća nenaoružanih janjičara. Svi su stajali osim njihovog age koji sjedio s drugim velikodostojnicima kraj drugih vrata, ispod nadsvođenog dijela. S lijeve strane su pak stajali ostali koji su primali plaću poput spahija, *ulufecija* i *silahlara*. Ako je bilo potrebno stajali su po nekoliko sati. Kada se izaslanik približio vijećnici, veziri su izašli i pozdravili ga. Nakon toga im je bila poslužena hrana iz carske kuhinje na kineskim porculanskim tanjurima obrubljenim dragim kamenjem, a jeli su zlatnim žlicama također optočenima dragim kamenjem. Ako se radilo o veleposlanicima manje važnosti objedovali bi ispred vijećnice, a ne u njoj. Nakon toga krenuli bi prema trećem vrtu k sultanu na audijenciju. Kada bi audijencija bila gotova vraćali bi se istim putem, a janjičari koji su dotada mirno stajali bi, prema opisu Philippea du Fresne-Canyea (1551.-1610.), koji je posjetio dvor s francuskim izaslanstvom 1573. godine, jeli poput „izgladnjelih zvjeri ili divljih pasa.“⁸¹

Veliku ulogu u ceremonijama je igrao i *hil'at*. On se dodjeljivao u raznim prilikama: slavlje u privatnom dijelu dvora, vjerska svetkovina, uspjeh u boju ili početak neke bitke, uspjeh diplomatske misije, uspješno izvršen važan zadatak, obrezivanje princa, vjenčanje princeze, dobivanje novog položaja ili zadržavanje starog, dolazak ili odlazak iz sultanovog prisustva i mnogo drugih. Kvaliteta poklona ovisila je o rangi osobe koja je primila odjeću. Hil'at je na neki način preuzeo ulogu novčanog poklona. Tako se može vidjeti da je u kasnijem periodu Carstva podijeljen puno veći broj hil'ata, kao i količina novca potrošena za hil'ate. Isto se može vidjeti prema broju krojača. U nekim periodima su stotine, pa čak i tisuće hil'ata slobodno cirkulirale, tj. bile preprodavane. Veliki vezir Rustem paša (umro 1561.) je u trenu smrti posjedovao čak pet tisuća hil'ata.⁸² Uzorak i boja odjeće imali su svoje značenje. Ulema na primjer nikada nije nosila odjeću izvezenu zlatom, a tamno plava, ljubičasta i siva boja odjeće predviđene su za period tugovanja.⁸³ Osim odjeće posebnu ulogu imala su pokrivala za glavu,

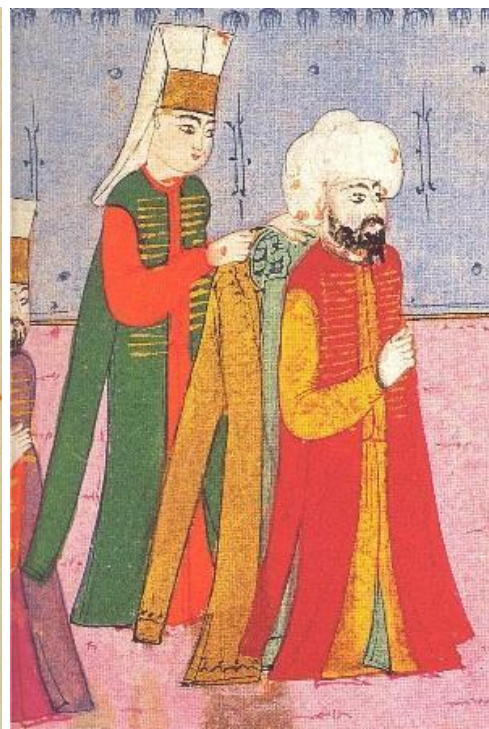
⁸¹Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 61-68.

⁸² Amanda Phillips. "Ottoman Hil'at: Between Commodity and Charisma." u *Frontiers of the Ottoman Imagination. Studies in Honour of Rhoads Murphey*. ur. Marios Hadjianastasis (Leiden, Boston: Brill, 2015.), 120.

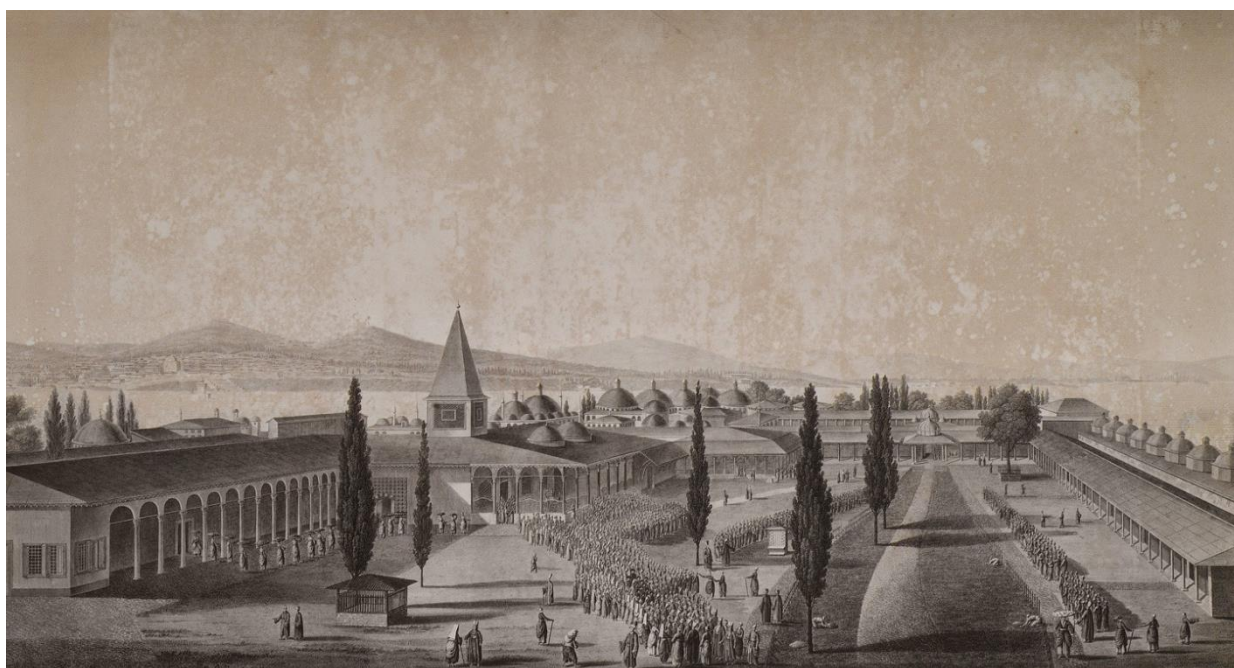
⁸³ Phillips, *Ottoman Hil'at*, 117.

*Slika 25 Janičar i janjičar u svečanom ruhu
(Naslikao Antoine Laurent Castellan).*

Slika 26 Surname. Dodijeljivanje hil'ata.

Slika 27 Pogled na drugi vrt (Naslikao Antoine Ignace Melling).

u pravilu turbani. Svaki položaj imao je poseban oblik turbana i odjeću, tako da se već na prvi pogled moglo vidjeti kojemu položaju pojedinac pripada. Najbitnije kod promatranja promjena pravila odijevanja je odražavanje socijalne mobilnosti sve do vremena Sulejmana Veličanstvenog. Nakon tog perioda dolazi do strogih pravila u odijevanju i do prestanka mobilnosti.⁸⁴

umjetnici i zanatlije (<i>ehl-i hiref</i>) ⁸⁵	
godina	broj ljudi
1500-te	360
1568	647 + 369 krojača
1609	947 + 319 krojača
1670	737 + 212 krojača

3.5.2. Kuhinja

Radne prostorije drugog vrta bile su sagrađene s obje strane. Duž cijele desne strane vrta iza reda stupova stajale su kuhinje s prostorijama za radno osoblje.

Objedovanje hrane iz carske kuhinje imalo je veliku važnost u ceremonijama. To je odavna značilo davanje svoje vjernosti sultanu, što se najbolje može vidjeti na primjeru janjičara. Oni bi naime, u mirnijim okolnostima, svoje nezadovoljstvo izražavali ne konzumiranjem poslužene hrane.⁸⁶

Originalno su sve kuhinje služile za pripremu hrane za sve stanare i posjetitelje dvora, ali kasnije, nakon proširivanja zbog požara iz 1574. godine, podijeljene su na one za sultana i njegovu obitelj - *has matbah*, te na one za sve ostale - *kilar-i amire*. Ta tri glavna dijela nadalje su bila redom podijeljena na: kuhinju za sultana, valide sultan, prinčeve i princeze, kuhinju za haremske žene, kuhinju za kapicije, kuhinju za divan, kuhinju za paževe, kuhinju za ostale slugе dvora, kuhinju za sluškinje u haremu, kuhinju za niže službenike divana. Nakon njih, odvojene od ostalih kuhinja, bile su prostorija za pripravljanje sapuna, prostorija za pripravljače kave te

⁸⁴ Donald Quataert. „Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829.“ *International Journal of Middle East Studies* 29, no. 3 (August 1997): 406. www.jstor.org/stable/164587406

⁸⁵ Halil İnalçık. “The “Ottoman Civilization” and Palace Patronage” u *Ottoman Civilization*, ur. Halil İnalçık, Günsel Renda, 26. prev. Ellen Yazar, Mary Işın. Ankara: Ministry of Culture and Tourism, 2009.

⁸⁶ Çelebi, *Narrative of Travels Vol I*, The order of the Divân.

helvahane (prostorija za slastice). Na kraju samog reda najbliže trećem dvorištu stajala je džamija za slastičare.⁸⁷

U kompleksu kuhinja postojalo je skladište za posuđe. Hrana je nošena na posluživanje na keramičkim tanjurima iz Kine ili Iznika. Ukoliko bi neko slavlje bilo izvan dvora, poput slavlja obrezivanja prinčeva, posuđe bi bilo iznajmljeno iz tih istih prostorija.

Nasuprot kuhinja su u početku stajale stambene prostorije radnika kuhinje. Uključivale su spavaonice, kupelj i mesdžid, no u vrijeme Sulejmana Veličanstvenog tu je sagrađen red mramornih stupova gdje je posjetiteljima posluživana hrana. Prije toga su kuhinje i staje bile zastrte tepisima.⁸⁸

Broj ljudi koji su radili u kuhinjama povećavao se kako se povećavao broj ljudi za koje je trebalo pripremiti hranu. Oko 1505. godine bilo je oko 160 radnika kuhinje,⁸⁹ a početkom sedamnaestog stoljeća čak 1300. Svatko od njih razvio je posebna jela inspirirana svojim zavičajem.⁹⁰

Šefovi kuhinje razlikovali su se od ostalih radnika po bijelim kapama koje su nosili, a svima nadređen bio je povjerenik dvorske kuhinje. Osoblje kuhinje počelo je raditi u zoru da budu spremni za sultana. Ahmed I objedovao je tri ili četiri puta dnevno. Prvi put u deset satu ujutro, a zadnji put uvečer u šest sati. Postojala su dva glavna jela, a između su posluživane užine.

Hrana za sultana spremala se u posebnoj kuhinji. U njoj je u 16. stoljeću radilo 16 kuhara i 12 pomoćnika koji su uz sultana putovali na vojne pohode.⁹¹ Njegova hrana bi nakon pripreme, pa sve dok nije došla pred sultana bila zamotana u tkaninu i svezana kako joj nitko ne bi imao pristup. Taj običaj uveden je nakon smrti Mehmeda Osvajača zbog glasina da je otrovan.

Kada bi sultan postao gladan obavijestio bi o tome glavnog bijelog eunuha koji bi preko jednog od bijelih eunuha dojavio kuhinji. Kada su jela bila gotova pred sultana bi poslali jedno po jedno jelo. Svako jelo prvo je probao *çaşnigîr*, a servirana je na *celadon*⁹² posuđu, jer se vjerovalo da mijenja boju u kontaktu s otrovom. Pripremilo bi se 20 do 25 jela, a sultan bi odabrao nekoliko. Ostalu hranu bi netaknutu vratili u kuhinju.⁹³

Jedno novo uvedeno pravilo u *kanunname* bilo je da sultan sam objeđuje, tj. samo da njegova obitelj smije objedovati s njime. Do tada nakon sultanskog divana redovito objedovao

⁸⁷Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 71-72.

⁸⁸Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 61.

⁸⁹Freely, *Ottoman Architecture*, 158.

⁹⁰Mehrdad Kia. *Daily life in the Ottoman Empire* (Santa Barbara, Denver, Oxford: Greenwood, 2011.), 226.

⁹¹Kia, *Daily life*, 43.

⁹²„plavi porculan“, tj. posebna vrsta keramike boje žada

⁹³Marianna Yerasimos. *500 years of Ottoman Cuisine* (Istanbul: Boyut Publishing Group, 2001.), 38.

s vezirima. Iznimka je bio Murat IV koji je povremeno potajice odlazio provjeriti cijenu namirnica za vojsku, te je objavovao izvan dvora.⁹⁴ Na taj način je provjeravao kako funkcionira ekonomija Carstva. Dvor je naime u slučajevima nestabilnosti u Carstvu, bilo zbog rata, devalvacije novca, suša ili nekog drugog problema, tražio od lokalnih vlasti *narh* (službena cijena hrane), kako bi mogli riješiti problem.⁹⁵

Sultan je jeo sjedeći prekriženih nogu, a u krilu mu je bila salveta kako ne bi uprljao odjeću. Na lijevoj ruci mu je bila još jedna salveta za brisanje prstiju. Hrana je stavljena na *sofru*, a ispred njega su stavili dvije drvene žlice. Jednu za juhu i jednu za sirupe. Sultan je najčešće jeo pečene golubove, guske, janjetinu, kokoši, piliće, ovčetinu i ponekada divlju perad. Ribu bi jeo jedino kraj obale gdje bi gledao kako ju love. Sol se nije koristila za pripremu hrane za sultana, a od ostale hrane često je posluživao burek. Na kraju obroka poslužili su slatko jelo, a tijekom objeda za piće je poslužen šerbet.⁹⁶ Žene iz obitelji sultana jele su istu hranu kao i sultan, iako je bila pripremljena u drugoj kuhinji.

Kao i ostali velikodostojnici sultan je objavovao dva puta dnevno: ujutro i prije zalaska sunca.⁹⁷ Hrana koju su jeli ostali dužnosnici bila je slabije kvalitete i imali su manje jela na izbor. Veliki vezir i njegov kabinet imali su šest sljedova jela. Prvo jelo bila je riža poslužena na više načina: perzijska riža, obična riža, riža poslužena s mljevenim mesom, povrćem, grožđicama itd. Drugo jelo bila je pileća juha s lukom, paprikom, slanutkom, sokom od limuna i peršinom. Treće jelo bio je burek s različitim punjenjem. Ponekada su umjesto njega poslužili juhu s povrćem, jogurtom i rižom. Moguće je da kao zamjena za ta jela budu posluženi *dolma* (punjeno povrće) ili *burani* (povrće s jogurtom i rižom) te žitna kaša s mesom. Četvrto jelo bilo je slatko jelo, npr. baklava. Ponekada bi prije četvrtog jela poslužili konkretno jelo poput kobasice od iznutrica, ovčjih nožica u octu, ragua ili pečenih jaja s jogurtom. Zadnje jelo uvijek je bilo meso. Najčešće kebab ili mesne okruglice. Uz meso bi uvijek poslužili i šerbet te sušeno ili kuhano voće. Za najniže službenike dvora i sluge poslužena bi bila dva jela. U pravilu juha od riže ili žita, sama riža ili žitno jelo s jajima i juha od jogurta (*mastabe*) koja se radila od maslaca, mesa, luka, slanutka, jogurta i vjerojatno peršina.⁹⁸

⁹⁴ Çelebi, *Narrative of Travels Vol I*, Account of the humble Evliyá's admission into the imperial harem...

⁹⁵ Pamuk, *Institutional change*, 237.

⁹⁶ Kia, *Daily life*, 227-228.

⁹⁷ Yerasimos. *500 years of Ottoman Cuisine*, 38.

⁹⁸ Kia, *Daily life*, 229-230.

Slika 28 Kuhinje izvana.

Slika 29 Kuhinje iznutra.

Prema svjedočenju Wenceslasa Wratislawa (1821. - 1892.) iz 1599. godine, engleskog baruna češkog podrijetla, zarobljenog u Istanbulu, za posluživanje večere prvo je izašlo oko 200 poslužitelja. Svi su bili obučeni u crveno s pokrivalima za glavu, kao i janjičari, samo što su njihova pri vrhu bila izvezena zlatom. Poredali su se od kuhinja do sultanovih odaja i prvo naklonili glavu svima kao oblik poštovanja. Kada bi došlo vrijeme objeda kuhar bi nadzorniku kuhinje dao posudu s hranom, a on najbližem poslužitelju. On bi dodao najbližem do sebe i tako redom dok jelo ne bi stiglo do poslužitelja na kraju reda. Tamo je pak stajao jedan od bijelih eunuha. On bi dodao hranu dalje na isti način dok jelo nije došlo do sultana. Jelo se dodavalo bez buke. Nakon toga bi isti takav red stvorili do stolova vezira i ostalih, te ih poslužili.⁹⁹

Svaki dan trebalo je pripremiti hranu za oko dvanaest tisuća ljudi, tj. do šest tisuća jela¹⁰⁰, tako da je svaki dan zaklano 200 ovaca, 100 jarića, 10 teladi, 50 gusaka, 200 kokoši, 100 pilića i 200 golubova.¹⁰¹ Meso je bilo jedna od namirnica koje su se povezivale sa prestižem. Određeni velikodostojnici imali su pravo na kupovinu mesa po povoljnijim cijenama, no s obzirom da je uvijek bila nestašica mesa počelo se posluživati mljeveno meso pomiješano s povrćem.¹⁰²

Hrana za potrebe sultanske kuhinje dolazila je iz svih krajeva Carstva, no potrebe glavnog grada najviše je zadovoljavalo područje oko Crnog mora odakle je dolazila većina hrane.¹⁰³

Osim ovih postojalo je još nekoliko kuhinja na dvoru: kuhinja za žene, bolnička kuhinja te nekoliko manjih privatnih.¹⁰⁴

3.5.3. Staje

Nasuprot kuhinje iza zida su se nalazile staje u kojima je bilo oko 40 sultanu najdražih konja za potrebe sultana i njegove obitelji. Prema nekim izvorima 25 do 30¹⁰⁵ ovisno o razdoblju. Ove konje sultan bi često jahao u slobodno vrijeme s paževima u prvom vrtu. Ostali konji bili su u prvom vrtu. Poput kuhinja staje su nadsvođene olovnom krovom, ali za razliku od kuhinje bile su 5-6 metara ispod razine vrta.

Staje su bile stambeni kompleks preko troja vrata povezan s drugim vrtom. Dvije najduže prostorije bile su za konje, a jedna manja za konjušare. Iznad njih nalazila se manja kupola za koju se vjeruje da je bila skladište za dragocjeniju opremu za jahanje. Na mjestu presijecanja staja i prvog vrta nalazi se džamija Bešir age. Kasnije je došlo do promjena i postoje dokumenti

⁹⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 72.

¹⁰⁰ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 322.

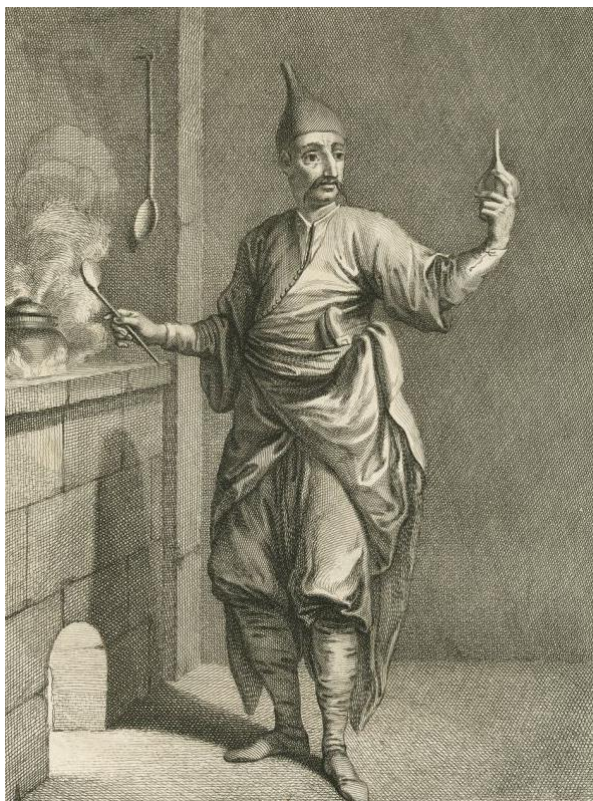
¹⁰¹ Kia, *Daily life*, 226.

¹⁰² Faruqi, *Subjects of the sultan*, 204.

¹⁰³ Kia, *Daily life*, 226.

¹⁰⁴ Petersen, *Dictionary*, 285.

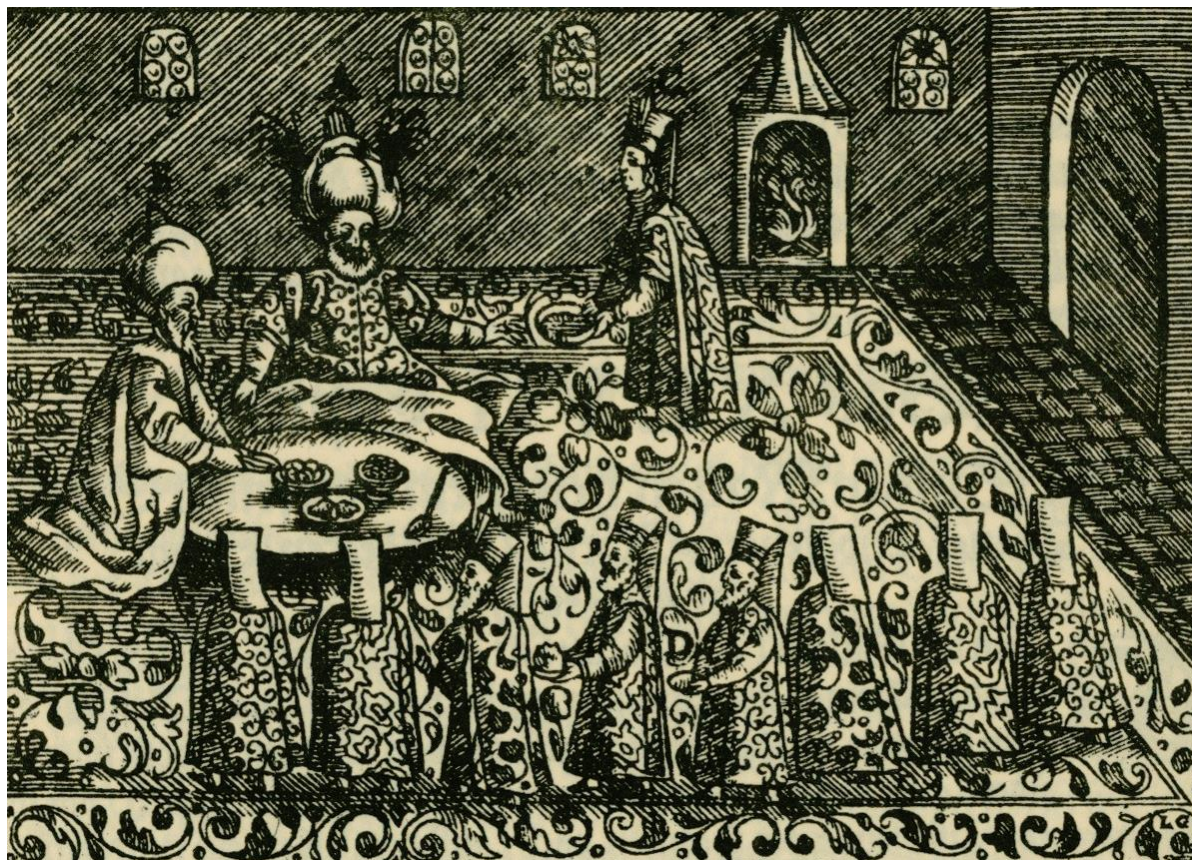
¹⁰⁵ Freely, *Ottoman Architecture*, 158.

Slika 30 Kuhar (Naslikao Jean Baptiste van Mour).

Slika 31 Slastičar (Naslikao Jean Baptiste van Mour).

Slika 32 Sultanov objed (Naslikao Salomon Schweigger).

iz 1764. godine o postojanju proširene prostorije za jahaću opremu, spavaonice s odvojenim sobama za službenike višeg statusa, nekoliko dugih redova staja za konje, ostave za sijeno, kuhinje, kupelji, prostorije za pranje odjeće i mesdžida.¹⁰⁶

Arpa emini bio je nadređen svim radnicima u stajama. Kupolom nadsvođena prostorija za jahaću opremu kraj njegove sobe kasnije je od ovog dijela postala najpoznatija, jer su se u njoj čuvale šabrake. Osim njih tu se nalazila sva oprema za konje često optočena dragim kamenjem. Upravo je ona bila razlog velikog ponosa sultana i često bi se koristila za vrijeme posjeta stranih posjetitelja dvoru ili za vrijeme procesija izvan dvora u kojima je sudjelovao i sultan. Ponekada bi nekom stranom izaslaniku bilo dopušteno pogledati opremu, a ponekada bi i sam sultan došao. U tim prilikama bi i konjušarima dodijelio krznene kapute ili hil'at.¹⁰⁷

3.5.4. Spavaonice *zülüflü baltacılar*

U drugom vrtu kraj ulaza u harem (ulaz za kočije) bila je spavaonica za *zülüflü baltacılar*. Oni su bili vrsta sultanske straže te su imali pletenice kao i sultanovi paževi kako bi se znalo da im je omogućen ulaz u treći vrt.

Kompleks se sastojao od spavaonica na dva kata, mesdžida, oružarnice, česme i hamama. Kako su spavaonice skoro potpuno uništene u požaru 1574. godine morale su biti obnovljene.¹⁰⁸ Mesdžid je posebno zanimljiv s obzirom da je sagrađen na dva kata. Drugi kat je nadodan na postojeći iz jednog od dva razloga. Ili je broj *zülüflü baltacılar* u osamnaestom stoljeću toliko porastao ili su morali mesdžid dijeliti sa slugama iz neke druge službe.¹⁰⁹

Zülüflü baltacılar bili su podijeljeni u dvije skupine: one odgovorne glavnom crnom eunuhu i one u raznim službama u trećem vrtu. Na vojnim pohodima zadaće su im bile probijanje puta, postavljanje šatora te utovar i istovar tereta. A na dvoru su uglavnom nosili drva u muške i ženske prostorije, postavljali prijestolje pred Vrata sreće, čistili prostorije sultana, služili u vijećnici te nosili dženazu umrlih u haremu.¹¹⁰ U privatne i ženske prostorije smjeli su ući samo u određene sate, kada tamo nije bilo sultana, niti njegove obitelji.¹¹¹

¹⁰⁶Freely, *Ottoman Architecture*, 158.

¹⁰⁷Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 73.

¹⁰⁸Petersen, *Dictionary*, 285.

¹⁰⁹Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 322-323.

¹¹⁰İhsanoğlu, *Historija*, 607.

¹¹¹Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 322.

Slika 33 Staje.desno i džamija Bešir age lijevo.

Slika 34 Spavaonice zülüflü baltacılara izvana i iznutra.

3.5.5. Stara i nova vijećnica

Divan je bio najutjecajniji organ vlasti u Osmanskom Carstvu u vrijeme njegovog prosperiteta, a postao je simbol uspješnog upravljanja Carstvom. Svoj pravi oblik je dobio u vrijeme Murata I kada su prvotnom divanu dodani kazaskeri, a broj vezira je porastao na tri.¹¹² U kasnijem periodu dodani su beglerbezi, broj vezira porastao ja na sedam, a prisustvovali su i vrhovni zapovjednik mornarice i janjičarski aga. Do druge polovine 15. stoljeća divanu je predsjedao sultan, a od tada ga zamjenjuje veliki vezir. Mehmed II u kanunnami opisuje velikog vezira ovako:

"Znajte da je veliki vezir, prije svega, glava svih vezira i zapovjednika. Veći je od svih ostalih ljudi. On je u svim stvarima sultanov apsolutni zamjenik. Defterdar je zamjenik u državnoj riznici, ali pod nadzorom velikog vezira. Na svim sastancima i na svim svečanostima veliki vezir zauzima mjesto prije svih drugih."¹¹³

Ali i defterdar je imao veliku vlast, jer prema kanunnami:

"... bez defterdarove naredbe niti jedna akča neće ući niti izaći iz državne riznice."¹¹⁴

Divan i arz oda unutar trećih vrata, dvije su građevine oko kojih su se odvijale skoro sve ceremonije opisane u kanunname, s time da je odaja u trećim vratima bila novina Mehmeda II, dok je divan i ranije postojao.

Kompleks zgrada divana sastojao se od vijećnice, registra pod nadzorom *reis-ül küttaba* (pandan ministra vanjskih poslova) i ureda velikog vezira.¹¹⁵ U vrijeme Mehmeda II divan se sastajao četiri puta tjedno: subota, nedjelja, ponedjeljak i utorak. Čelebi navodi da prije vremena Sulejmana Veličanstvenog nije bilo redovitih zasjedanja divana, te da su tek u njegovo vrijeme postala redovita, tj. četiri puta tjedno.¹¹⁶ Veliki vezir bi u ime sultana slušao sve probleme podanika, bez obzira na vjeru i spol, te donosio odluke o tome kako riješiti predmet. Nakon toga, dva puta tjedno, bi se održala svečana audijencija kod sultana: nedjeljom i utorkom po dva puta na dan. U posebnim je situacijama divan zasjedao i pet puta tjedno. Sredinom 17. stoljeća broj sjednica smanjio se na dvije, a audijencija kod sultana bila je samo jednom. U 18. stoljeću osnivanjem osobnog ureda velikog vezira divan se sastajao tek nominalno jednom u tri mjeseca kao *ulufe divanı*, prilikom podjele plaća konjanicima *kapıkulu*, te kao *galebe divanı*.¹¹⁷

¹¹² Pod pojmom vezir se u ovom radu govori o unutrašnjim vezirima ili vezirima kupole. Ti su veziri sudjelovali u radu Divana. Kasnije se ta titula dodjeljivala i drugim velikodostojnicima.

¹¹³ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 118.

¹¹⁴ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 119.

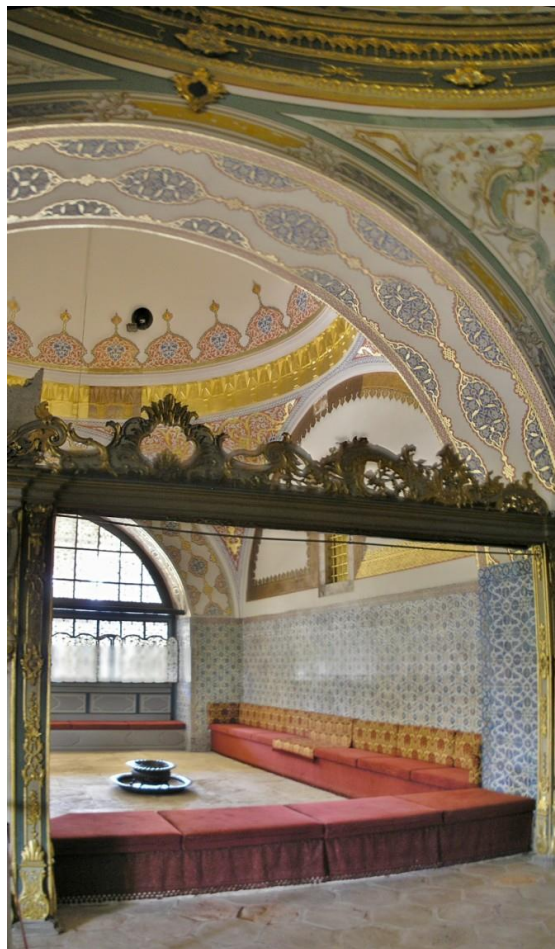
¹¹⁵ Freely, *Ottoman Architecture*, 155.

¹¹⁶ Çelebi, *Narrative of Travels Vol I*, The order of the Diván.

¹¹⁷ İhsanoğlu, *Historija*, 186-187.

Slika 35 Kuća pravde i divan.

Slika 36 Unutrašnjost divana.

Slika 37 Divan izvana.

Tek je 1766. godine Mustafa III naredio tjedno zasjedanje divana.¹¹⁸ Iz ovoga se može iščitati da je, među ostalim, i broj sjednica odražavao jačinu Carstva, tj. da je Carstvo bilo snažnije u vrijeme kada su se članovi divana češće sastajali. No to nije bio jedini razlog slabljenja Carstva.

Pozicija sjedenja u divanu je, kao i sve ostalo, bila točno određena prema važnosti osobe. Na sredini ispod prozora Kuće pravde sjedio je veliki vezir, njemu s desne strane dva kazaskera, a s druge strane ostali veziri. S lijeve strane na klupi sjedio je nišandžija, službenik zaslužen za ispisivanje *tugre* (sultanovog monograma) i u ranijem razdoblju za uredan rad birokracije, a s desne strane, ovisno o periodu, dva ili tri *defterdara* (službenici zaduženi za financijske poslove). Kraj defterdara je ispod druge kupole sjedilo deset službenika i prebrojavalo porez.¹¹⁹ Iza defterdara bila je prostorija odijeljena od divana prozorom s rešetkama u kojoj je sjedilo pedeset pisara pod nadzorom reis-ül küttaba, koji je imao svoje mjesto između prve i druge kupole. Tu su u sanducima bili smješteni svi zapisi zapečaćeni pečatom velikog vezira, a otvoriti su se mogli samo u prisutnosti defterdara. Na kraju svake godine defterdari bi sve spise od te godine uvezali kožom i odnijeli u riznicu.¹²⁰ Obveze defterdara bile su obračunavanje gotovinskih prihoda koji su dolazili kao *haraç* (danak vazalnih država), poreznog i carinskog dohotka te dohotka od najamnine i od zakupa poreza. Brinuli su i o knjigovodstvu gotovinskih izdataka (plaće i nadnice), održavali carski saraj, brinuli o poklonima, nabavljali odjeću i materijale (osobito za vojne svrhe). Također su evidentirali zemljišne posjede.¹²¹ Zbog velike količine financijskih podataka koji su trebali ručno biti uneseni u registre, kao i zbog brzine kojom se sultanu i članovima divana trebalo izdati određene cifre, podatci u registrima pisani su posebnim kodom koji su samo financijski službenici znali koristiti, što im donijelo određenu moć.¹²²

Cijela centralna organizacija, kao i ured reis-ül küttaba, bio je pod upravom *nişancıje*. On je, osim potpisivanja sultanovog monograma (*tugra*), brinuo za cijelu pismovnu korespondenciju, ali i provjeravao zakonitost izdanih spisa. Od doba Sulejmana Veličanstvenog razrađivao je i kodificirao nove zakone.¹²³

Divanu su prisustvovala još dvije vrste službenika. Jedna grupa bili su *tezkereciler* (tajnici divana), *kâtipler* (pisari) i službenici koji su pod nadzorom reis-ül küttaba vodili birokratske

¹¹⁸ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 113.

¹¹⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 82.

¹²⁰ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 77.

¹²¹ Jozef Matuz, *Osmansko carstvo*, prev. Nenad Moaćanin (Zagreb: Školska knjiga, 1992.), 62.

¹²² Justin McCarthy, *The Ottoman Turks: an introductory history* (Harlow: Pearson Education Limited, 1997.), 113.

¹²³ Matuz, *Osmansko carstvo*, 62.

Slika 38 Zasijedanje divana (Naslikao Jean Baptiste van Mour).

Slika 39 Veliki vezir (Naslikao Jean Baptiste van Mour).

Slika 40 Janjičarski aga (Naslikao Jean Baptiste van Mour).

poslove.¹²⁴ Drugu skupinu činili su ostali službenici potrebni za funkcioniranje Divana poput kapıcıbaşı, çavuşbaşı, bostancıbaşı, glavnog muhizira, poglavara službe sigurnosti (janjičarski aga) i *sakabaşı* (glavni vodonoša). Janjičarski aga postao je punopravni član divana u kasnijem periodu, kada je porastao njegov utjecaj, a smanjio se utjecaj sultana. Divanu je osim navedenih prisustvovao i *teşrifatçı* (majstor ceremonija), u pravilu glavni bijeli eunuh, koji se brinuo za protokol.¹²⁵

U početku su članovi birokracije bili blisko vezani s ulemom, no nisu nužno bili njihovi članovi. Kršćani iz osvojenih zemalja koji su poznavali metode oporezivanja također su služili pod Osmanlijama. No već od vremena Sulejmana Veličanstvenog birokrati dolaze isključivo iz redova muslimana. Bili su sinovi birokrata, sinovi članova uleme ili su, kao većina, došli putem devşirme, tj. iz škole Enderun. Jedan jako mali broj ih je došao iz skromnih muslimanskih obitelji putem klasičnog obrazovanja, tj. iz medresa. Nakon srednjeg obrazovanja, s otprilike šesnaest godina, mladići su ulazili u birokraciju kao naučnici. Tu su obiteljske veze mogle pomoći, no nikako osigurati dobar položaj. U klasičnom osmanskome sustavu najbolje su napredovali najposobniji.¹²⁶

Divan je počinjao zasjedati nakon prvog dnevnog namaza kada bi došao veliki vezir. Prvo su odrađivali poslove iz vanjske politike: prvo su slušali prijedloge poslanika te izvještaje beglerbegova; nakon toga bi se krenulo na državna pitanja: pitanja zemljišta, imenovanja, razduživanje od službe, prenošenje službe; da bi se na kraju došlo do sudskih sporova. U sudskim sporovima prvo bi se prikupile izjave stranaka, nakon čega bi kapıcıje i çavuşi doveli stranke ili njihove predstavnike ispred divana. Da bi bili efikasniji veliki je vezir vodio slučajeve u vezi timarskog sustava, kazasker vjerske i šerijatsko-pravne, a defterdar financijske slučajeve. No većina slučajeva ticala se oporezivanja ili zloupotrebljavanja moći te ugnjetavanja stanovništva.¹²⁷ Presuda se izvršavala bez odgađanja. Oko podneva bilo bi vrijeme ručka nakon čega bi se razišli.

Kraj prostorije divana bio je ured velikog vezira gdje je *kâtib* bilježio sve odluke članova divana ili odluke donesene nakon audijencije kod sultana.

Stara vijećnica promijenila je funkciju kada je na njezinu mjestu Sulejman Veličanstveni izgradio novu. U njoj su najvažniji eunusi trećeg vrta i glavni defterdar, imali svoje poslovne

¹²⁴ İhsanoğlu, *Historija*, 188.

¹²⁵ Matuz, *Osmansko carstvo*, 61.

¹²⁶ McCarthy, *The Ottoman Turks*, 120-121.

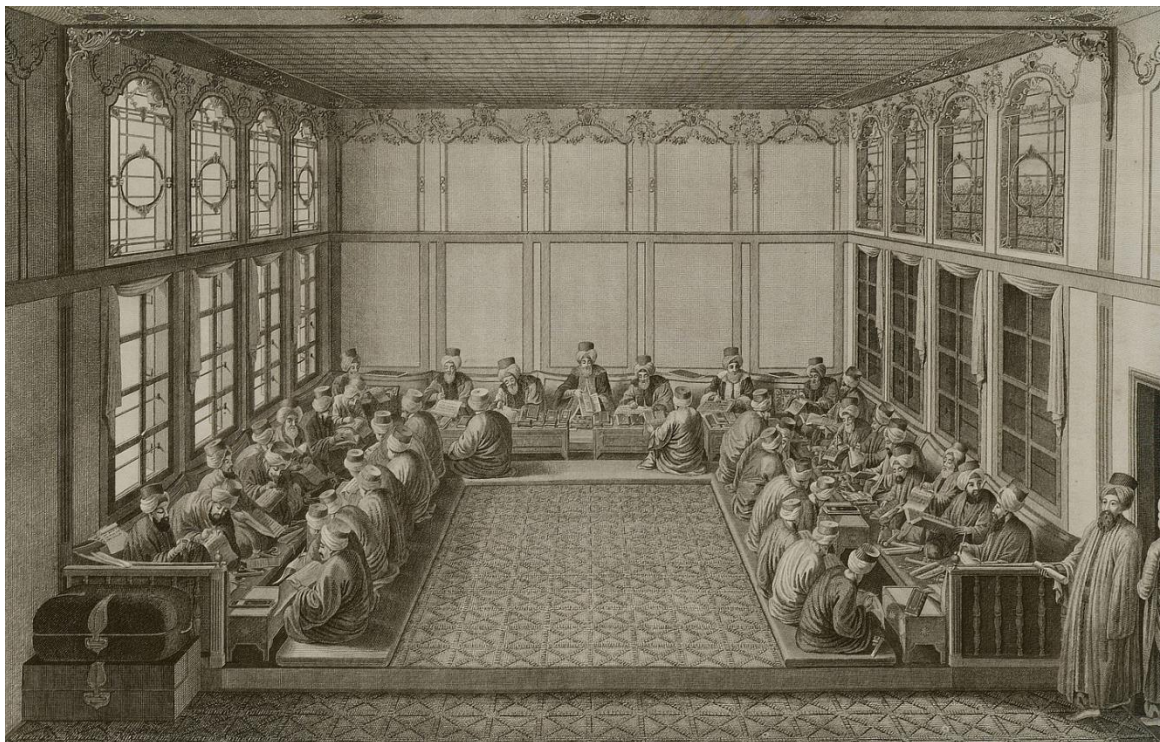
¹²⁷ İnalcık, *Osmansko carstvo*, 113.

Slika 41 Defterdar, reis-ül küttab, nişancı, darphane emini
(Mecmua-i Tesâvir-i Osmaniyye)

Slika 42 Reis-ül küttab (Octavian Dalvimart,
The costume of Turkey Turkey [London, 1804.]).

Slika 43 Pisari Sultanskog divana (gravura D'Ohsson).

prostorije. Prema običaju tajnik glavnog defterdara bi u staroj vijećnici dijelio plaću umjetnicima koji su radili u dvorskim radionicama, a zatim bi odmah naručili nove projekte.¹²⁸ Također je služila kao mjesto na kojem su veleposlanici čekali nakon što su imali audijenciju kod velikog vezira, a prije nego su išli do sultana. Služila je i kao mjesto objeda važnijih osobe iz pratnje veleposlanika, a veleposlanici su nakon svih ceremonija u njoj znali primiti hil'at. Do 16. stoljeća i Sulejmana Veličanstvenog veliki veziri bi skromno i gotovo nečujno ulazili kada su išli pozdraviti veleposlanike. Od tada se od svih očekivalo da ustanu kada veliki vezir ulazi.¹²⁹

3.5.6. Kuća pravde

Jedna od glavnih obveza sultana bila je ići na Sultanski divan što je Mehmed II u početku redovito činio, no nakon što je kodificirao kanunname nije se više redovito pojavljivao u javnosti, te je dao izgraditi otvor iznad sredine divana. Otvor je naglašavao da će se sultan pobrinuti da njegovi podanici ne dožive nepravdu, iako nije nužno fizički u prostoriji. Prema nekim izvorima sultani su voljeli slušati izvješća koja su dolazila sa kršćanskih dvorova. Izvješća bi na mjestu prevodili *dragumani*.¹³⁰

Od vremena sultana Mehmeda II sultani nisu više išli na sultanski divan, nego su ih predstavljali veliki veziri, osim u iznimnim slučajevima.¹³¹ Od tog je vremena veliki vezir nedjeljom i utorkom išao sultanu u arz odası unutar Vrata sreće nakon što je završio obveze na sultanskom divanu. Nakon vremena sultana Mehmeda II divan se sastajao i rjeđe. U vrijeme kada su se sjednice divana održavale dva puta tjedno veliki vezir išao bi do sultana samo jednom. Povremeno su i ostali članovi sultanskog divana pozvani kod sultana kada bi mu podnijeli izvješće.

3.5.7. Riznica

Riznica je prostorija u kutu drugog dvorišta. Iz nje su se isplaćivale plaće vojnicima i dvorskim dužnosnicima.¹³² Novac bi se skupljao do tromjesečne isplate plaća, nakon čega bi sve što je preostalo bilo prebačeno u unutarnju riznicu u trećem vrtu. No prije nego su plaće isplaćene provjeravala se količina metala u kovanicama u retorti ispred treće kupole vijećnice.

¹²⁸ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 79.

¹²⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 83.

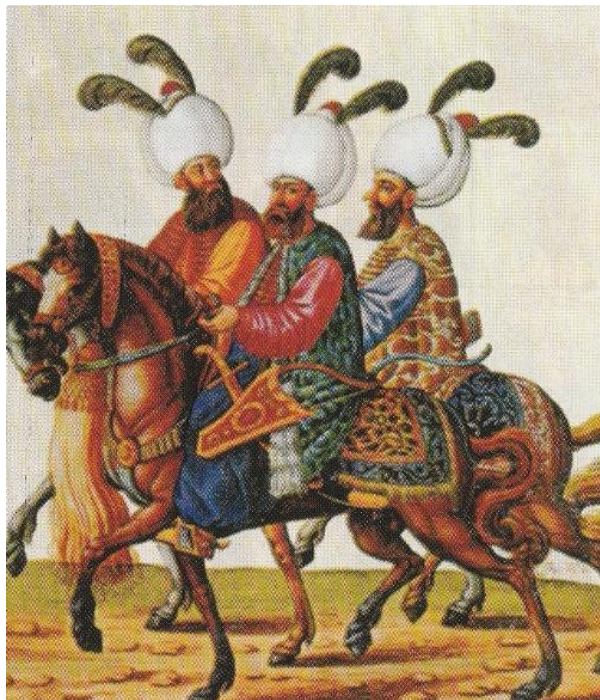
¹³⁰ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 85-86.

¹³¹ İhsanoğlu, *Historija*, 186.

¹³² Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 59.

Slika 44 Kazasker, zapovijednik mornarice i çohadar (Mecmua-i Tesâvir-i Osmaniyye).

Slika 45 Çavuşlar (I Turchi, Codex Vidobonensis).

Slika 46 Vanjska riznica iza divana i Kuće pravde.

Ako je bilo mnogo krivotvorenih kovanica provincije iz kojih je novac stigao morale su platiti duplo.

Nakon svakog divana ova riznica zaključana je pečatom velikog vezira, kao i spisi od tog dana.¹³³ Osim navedenog tu su se čuvali odjeća i krzna koje su nosili veziri i sultan,¹³⁴ jer je bio običaj čuvati sva odijela preminulih sultana.¹³⁵

3.5.8. Umjetnici i zanatlije

U sklopu dvora su djelovali umjetnici i zanatlije, a bili su organizirani prema skupinama za isplatu plaća. Neki od njih imali su radionice u prvom dvorištu, no kasnije su prebačeni izvan dvora, iako su službeno bili njegovi radnici. Neki od njih čak su imali radionice izvan Istanbula. Keramičari su primjerice imali radionicu u Tekfur saraju, bizantskom dvoru iz 13. stoljeća poznatog kao Dvor Porfirogeneta,¹³⁶ da bi kasnije cjelokupna proizvodnja prešla u Iznik i bila pod monopolom i nadzorom vlasti. Ovisno o sposobnosti keramičara određivale su se dnevne kvote proizvodnje kao i njihova plaće, a često se radilo prema uzorcima koji su došli iz dvora.¹³⁷ Svi umjetnici i zanatlije bili su pod nadležnosti unutarnje riznice (*hazine*), tj. glavnog rizničara.¹³⁸

I Čelebi piše kako je u Istanbulu bilo mnogo umjetnika i zanatlija koji su imali vlastite ateljee i bili organizirani u cehove. Navodi 57 velikih cehova organiziranih u 1100 *esnafa* (pod-ceh).¹³⁹ S druge strane zanatlije izvan Istanbula, npr. proizvođači tekstila iz Burse ili Ušaka, često su proizvodili prema uzorcima koje su dobili iz Topkapı,¹⁴⁰ iako su bili samostalni. S obzirom da su radionice u Istanbulu služile prvenstveno potrebama sultana i ostalih velikodostojnika, nisu mogle konkurirati velikim radionicama iz provincije. Zato su s vremenom neki obrti prestali postojati na dvoru: potrebe su u potpunosti bili namirene iz provincije.¹⁴¹

Ako bi neki umjetnik ili zanatlija u gradu stekao dobar ugled, često bi ga dvor zaposlio. Ukoliko se pak radilo o pojedincu iz osvojenog područja, doveli bi ga u Istanbul i dali mu

¹³³ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 87.

¹³⁴ Freely, *The Grand Turk*, The House of Felicity.

¹³⁵ Yaman, *Fit for the Court*, 89.

¹³⁶ Gürlü Necipoğlu. „From International Timurid to Ottoman: A Change of Taste in Sixteenth-Century Ceramic Tiles.“ *Muqarnas* 7 (1990): 139. www.jstor.org/stable/1523126

¹³⁷ Robert Hillenbrand. *Islamic Art and Architecture* (London: Thames and Hudson, 1999.), 270.

¹³⁸ Nil Sari. „Educating the Ottoman Physician.“ *Foundation for Science, Tehchnology and Civilization* (August 2005). <http://www.muslimheritage.com/article/educating-ottoman-physicians>.11.

¹³⁹ Alan W. Fisher, Carol Garrett Fisher. „A Note on the Location of the Royal Ottoman Painting Ateliers.“ *Muqarnas* 3 (1985): 118. www.jstor.org/stable/1523087.

¹⁴⁰ Lynda Carroll. „Could've Been a Contender: The Making and Breaking of "China" in the Ottoman Empire.“ *International Journal of Historical Archaeology* 3, no. 3 (September 1999): 182. www.jstor.org/stable/20852932.

¹⁴¹ Necipoğlu, *Sixteenth-century ceramic tiles*, 140.

Slika 47 Tanjur sa saz listovima.

Slika 48 Osmanski stil uveza knjige.

Slika 49 Škrinja pisara.

službu na dvoru. Rad i učenje zanata među umjetnicima i zanatlijama bio je organiziran kao i u ostalim područjima: *çırak-kalfa-usta*.

Umjetnici bi tijekom izrade nekog djela, bilo da su pjesme ili slike, morali konzultirani dvor, tj. dobiti pristanak voditelja projekta. Primjerice prilikom izrade *surname* iz 1582. godine, umjetnik Intizami, vjerojatno pseudonim, morao se konzultirati s glavnim crnim eunuhom Habeşi Mehmed agom (umro 1590.) i eunuhom patuljkom Zeyrek agom. Tek uz njihov pristanak bi sadržaj mogao ući u knjigu.¹⁴² Vjerojatno objašnjenje je da su zbog bliskosti poznavali ukus sultana.¹⁴³

skupine prema kojima su umjetnici organizirani: ¹⁴⁴	
pjesnici	1-5
glazbenici	27-30
carski arhitekti	21
knjigoveže	9
minijaturisti	22
draguljari	35
šeširdžije	18
postolari	10
krojači	108
krojači hil'ata	134
izrađivači vijenaca	4
tkalci svile	7
tkalci tepiha	18
graveri metala	8

¹⁴² Zeren Tanindi. „Bibliophile Aghas (Eunuchs) at Topkapi Saray.“ *Muqarnas* 21, Essays in Honor of J. M. Rogers (2004): 333. www.jstor.org/stable/1523366.

¹⁴³ Sabiha Göloğlu, William James Harper. „Images of the Poor in the *Surname-i Hümayun* (Imperial Festival Book) of 1582.“ u *Images (II): Images of the Poor : the Conference Proceedings*. ur. Veronika Bernard, Serhan Oksay (Zürich, Berlin: LIT Verlag, 2013.), 99.

¹⁴⁴ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 26.

graveri	1
izrađivači šatora	1
posvjetljivač zlata	1

Umjetnici su bili organizirani prema skupinama za isplatu plaća. Draguljari i izrađivači šatora dobivali su dnevnicu od oko 25 akči dnevno.¹⁴⁵ Draguljari su posebice bili cijenjeni u vrijeme Sulejmana Veličanstvenog koji je i sam izučio taj zanat u sklopu obrazovanja.

Pjesnici, glazbenici, izrađivači vijenaca i pripovjedači povremeno su služili na dvoru za vrijeme svečanosti u vrtovima ili na sultanskim posjedima. Takozvani *meclis-i işret* (okupljanje uz piće) bili su prilika za dvorske pjesnike, glazbenike i pjevače da pred sultanom pokažu talent. Najčešće bi se održavali kao proslava pobjede u vojnim pohodima ili kao slavlje zbog neke druge prigode. Znali su trajati tri dana, ponekada tjedan, pa čak i četrdeset dana. Sultan bi im kao nagradu za umijeće znao dati hil'at, ali i novčanu nagradu od 1000 pa do 3000 akči iz vlastite riznice.¹⁴⁶

U pjesništvu je prevladavao perzijski stil i jezik. U blizini sultana koristio se perzijski jezik i čitale su se perzijske pjesme.¹⁴⁷ Slijedeći perzijske uzore postavljen je temelj klasičnoj turskoj književnosti, jer ne da se samo prevode perzijski pjesnici, nego se koristi i perzijska metrika i prozodija. Koristio se metar *aruz*, a od formi su se najčešće pisale *mesneviya*, *rubaija*, *gazel* i *kasida*.¹⁴⁸ U 16. stoljeću književni jezik uzima još elemenata iz arapskog i perzijskog jezika te je rezultat izvještačeni jezik u kojemu je nestalo mnogo karakteristika turskog jezika. Proza u ovom stoljeću nadmašila je perzijski uzor. Vrlo je nezgrapna i izvještačena te se najjednostavnije misli izražavaju preko najsloženijih slika.¹⁴⁹ No turski pjesnici pokušavaju smanjiti utjecaj perzijskog koristeći turske narodne poslovice u svojim gazelima i kasidama.¹⁵⁰

Rana osmanska proza pisana je na arapskom i turskom jeziku kako bi se legitimirala vlast sultana. Vrlo često radilo se o povijest svijeta od Adama, pa sve do Osmanskog Carstva. I ilustracije su u početku prikazivale važne svjetske događaje, da bi kasnije prešle na svakodnevne teme.¹⁵¹ Vladavine pojedinih vladara ili važnih događaja opisane su u stihu i

¹⁴⁵ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 27.

¹⁴⁶ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 23-24.

¹⁴⁷ Nerkez Smailagić. *Leksikon islama* (Sarajevo: Svjetlost, 1990.), 621.

¹⁴⁸ Lapidus, *Islamic Societies*, Royal Authority, Cultural Legitimization, and Ottoman Identity.

¹⁴⁹ Smailagić, *Leksikon islama*, 628.

¹⁵⁰ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 15.

¹⁵¹ Lapidus, *Islamic Societies*, Royal Authority, Cultural Legitimization, and Ottoman Identity.

ilustrirane. Osmanska ilustracija razlikovala se od ostalih po plošnosti prikaza te po detaljnom prikazu događaja.¹⁵²

Skupini pjesnika pribrojavali su se i plesači. Svirači *uda* (lutnja), *kopuza*, *kemençea* (poput gusli, samo s 3 žice), *kanuna* (poput citre sa 72 žice), *neya* (frula od trske) i pjevači dobivali su dnevnicu od 10 do 30 akči.¹⁵³

Slikari, minijaturisti i kaligrafi bili su u grupi koja je pripremala knjige. S njima su u istoj platežnoj skupini bili knjigoveže. Poput ilustratora razvili su vlastiti osmanski stil specifičan po ukrašavanju kutova korica te medaljonom koji se nalazio na sredini korica knjige, za razliku od perzijskih koje su u potpunosti bile ukrašene.¹⁵⁴

Važna grupa među umjetnicima i zanatlijama bili su izrađivači oružja. Oko 200-250 ih je izrađivalo sedla, tokove i ostale stvari za rat.¹⁵⁵

Posebnu grupu činili su krojači podijeljeni u tri skupine: prvi su umjetnici, drugi su krojači odjeće, a treći krojači hil'ata. Njima su se kasnije pridružili i vezioci zlatnim nitima. Kao što je često bio slučaj imali su radionicu izvan dvora, a uzorke koji su određivali osmanski stil dobili su od umjetnika sa dvora. Osim njih postojali su izrađivači pokrivala za glavu, krznari i postolari.¹⁵⁶

Komora carskih arhitekata bila je ekvivalent arhitektonskoj akademiji. Među njima je bilo mnogo pojedinaca grčkog i sirijskog porijekla. Radili su zajedno prema ukusu sultana i tako stvarali osmanski stil. Stil bi se širio Carstvom tako da su naučnici po završetku školovanja otišli u ostale dijelove Carstva. 1512. godine bilo ih je 14 i bili su podijeljeni u tri skupine: arhitekti, tesari i keramičari.¹⁵⁷

Keramičari se prvi put kao posebna skupina u registru umjetnika koji dobivaju redovitu plaću spominju tek 1526. godine. Do tada je samo jedan keramičar spomenut 1523. godine u registrima. Prije upisa u registar im se za usluge plaćalo iz sultanove privatne riznice.¹⁵⁸

Polovicom vladavine Sulejmana Veličanstvenog došlo je do velikog preokreta u iskazivanju moći i bogatstva. To je bilo vrijeme kada se okrenuo vjeri i želio slijediti primjer proroka Muhameda. Pod utjecajem Rustem paše okrenuo se skupljanju bogatstva, a ne trošenju što se

¹⁵² Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture*, 273-274.

¹⁵³ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 27.

¹⁵⁴ Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture*, 276.

¹⁵⁵ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 27.

¹⁵⁶ Bahhatin Yaman. „Fit for the Court: Ottoman Royal Costumes and Their Tailors, from the Sixteenth to Eighteenth Century.“ *Ars Orientalis* 42 (2012): 90-97. www.jstor.org/stable/43489767.

¹⁵⁷ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 27.

¹⁵⁸ Necipoğlu, *Sixteenth-century ceramic tiles*, 139.

Slika 50 Primjer osmanske umjetnosti (Topkapi muzej).

Slika 51 Primjer osmanske umjetnosti (Topkapi muzej).

Slika 52 Zahrije stranica osmanskog rukopisa (zbirka Safvet Beg Bašagića).

također vrijeme kada se javlja novi osmanski stil u umjetnosti, tj. stil neovisan o drugim kulturama, što se najjednostavnije može vidjeti u korištenju nove palete boja. Dotada je prestiž pod utjecajem umjetnika iz Širaza, Tabriza i Herata¹⁵⁹, predstavljala kombinacija bijelo-plave i tirkizne boje, a s novim stilom do izražaja dolaze zelena i crvena boja.¹⁶⁰ Osim navedenog dolazi i do promjene motiva u umjetnosti. Do tada su prevladavali geometrijski oblici, a sada se pojavljuju cvijeće i listovi u *saz* stilu.¹⁶¹ Tada je na vrhuncu bilo vjerovanje da je osmanska kultura iznad drugih kultura, posebice europskih i perzijske. U isto to vrijeme definirane su jasne granice Carstva i zaustavljena je vojna ekspanzija, tj. Carstvo je bilo na vrhuncu svoje moći i najveće do tada.¹⁶² Istovremeno je došlo do promjene jezika umjetnosti na dvoru. Osmansko-turski jezik zamijenio je dotadašnji perzijski.¹⁶³ Niti turska poezija sedamnaestog stoljeća ne zaostaje za perzijskom. Više se ne oponaša, nego turski pjesnici pronalaze samostalne teme, ali utjecaj perzijskih pjesnika još uvijek se osjeća.¹⁶⁴

Nakon smrti Mehmed paše Sokolovića (1505./1506. - 1579.) javljaju se nove moćne grupacije unutar dvora vođene stanovnicima harema, ponajprije *hasekijama* (miljenice sultana) i glavnim eunusima. Upravo su te grupe najviše utjecale na izradu umjetničkih djela u kasnijem razdoblju Carstva.¹⁶⁵

3.6. Vrata sreće ili *Bâbüssaâde*

Ova vrata bila su središnji dio drugog dvorišta i označavala su prelazak iz vanjskog dijela dvor u unutarnji dio, tj. iz biruna u eunderun. Za razliku od ostalih vrata bila su okićena tepisima i tapiserijama izvezenih zlatom i urešenim dragim kamenjem, a čuvali su ih bijeli eunusi, najodaniji službenici sultana. Vrata sreće bila su najčešće ime za njih čime se želio naglasiti ulazak u blagoslovljeni dio dvora.¹⁶⁶ S obzirom da Osmanska dinastija nije imala genealogiju kako bi legitimirala svoju vlast to su činili putem dodjeljivanja pravde i donošenja *kanuna* (zakona) upravo na ovom mjestu.

Prve ceremonije kojima je sultan prisustvovao bile su za vrijeme svečanosti stupanja na prijestolje. Kada bi novi sultan ušao u dvor topovska paljba najavila bi to gradu. Poslana je i

¹⁵⁹ Lapidus, *Islamic Societies*, Royal Authority, Cultural Legitimization, and Ottoman Identity.

¹⁶⁰ Carroll, *Could've Been a Contender*, 181.

¹⁶¹ Necipoğlu, *Sixteenth-century ceramic tiles*, 143.

¹⁶² Necipoğlu, *Süleyman the Magnificent*, 424-425.

¹⁶³ Necipoğlu, *Sixteenth-century ceramic tiles*, 158.

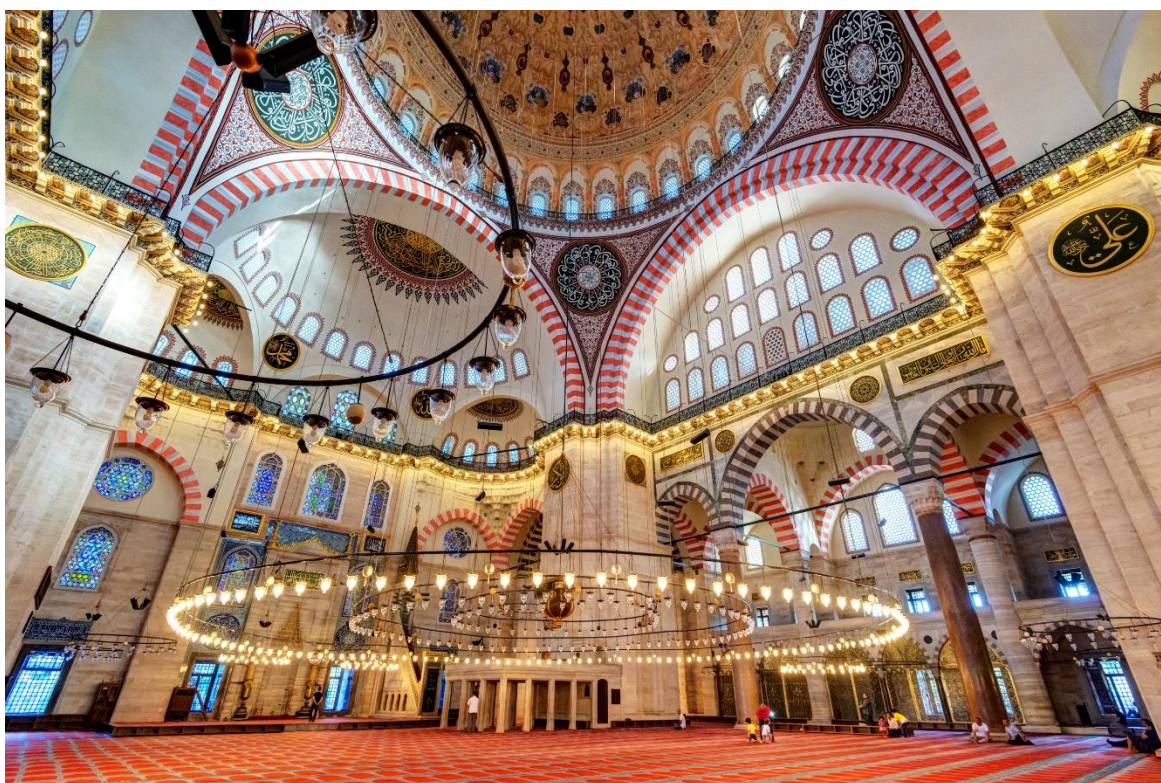
¹⁶⁴ Smailagić, *Leksikon islama*, 630.

¹⁶⁵ Tanindi, *Bibliophile Aghas*, 341.

¹⁶⁶ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 90.

Slika 53 Sulejmanija izvana (djelo arhitekta Sinana).

Slika 54 Sulejmanija iznutra.

zapovijed da se ime novog sultana spominje u *hutbi*, propovijedi koju imam drži u džamiji petkom i za bajrame.

Prilikom stupanja na prijestolje održavale su se tri ceremonije: ceremonija prisege ili *biat*, ceremonija ustoličenja ili *cülus* te ceremonija opasivanja sablje ili *kılıç kuşanma*.¹⁶⁷ Prva ceremonija održala bi se isti dan kada je prijašnji sultan umro ili sljedeći dan ukoliko bi umro u noći. Tada bi se unutar trećeg vrta, u paviljonu gdje se čuvao Muhamedov ogrtač kao i još neke relikvije islama, odmah do arz odası unutar osobnih odaja sultana održala prva ceremonija prisege. Postojale su dvije. Sultan bi primio najvažnije ljude u Carstvu: prvenstveno velikog vezira, *şeyh-ül islama* te glavnog eunuha (da li je bio crn ili bijel ovisilo je o razdoblju) te ostale tada najvažnije ljude. Ceremonija bi završila nakon što bi veliki vezir te iza njega *şeyh-ül islam* poljubili rukav sultana, a ostali dvorjani prateći primjer glavnog eunuha bi se prostrli pred sultanom. Drugi dio ceremonije prisege, onaj javni, održao se ispred Vrata sreće. ¹⁶⁸ Zülflü baltacılar bi iz unutarnje riznice donijeli prijestolje i smjestili između prva dva stupa. To je također bilo mjesto na kojemu je samo sultan smio sjediti, jer je ulaz u sultanove odaje. Osim prijestolja iz riznice su içoğlani donijeli sag od 150 kg. Da bi dobili tu čast morali su pobijediti na natjecanju u trećem vrtu.¹⁶⁹ U drugom vrtu svi bi državni službenici stajali poredani s rukama prekrštenim preko prsa i čekali svoj red da se naklone sultanu i poljube rukav njegove odjeće. Sultan bi se pojavio na vratima odjeven u žalobnu odjeću zbog smrti pokojnog sultana¹⁷⁰, a iza njega su s lijeve i desne strane stajali glavni crni i glavni bijeli eunuh, dva najvažnija službenika unutarnje službe. Sultan bi došao pred prijestolje i sjeo u trenutku za koji je glavni astronom zaključio da je najpovoljniji. Zatim su svi državni velikodostojnici nakon kratke molitve padajući ničice jedan po jedan prisegnuli vjernost novom sultanu. Kako bi tko prilazio tako bi *alkış çavuşları* uzviknuli formulacije u slavu sultana te pljeskali. Nakon ove ceremonije sultan bi se povukao u privatne odaje kako bi ga zadnji put obrijali prije nego je pustio bradu.¹⁷¹

Nakon stupanja na prijestolje, ponekad i dva tjedna nakon stupanja, ovisno o tome što bi dvorski astronom odlučio, održala se ceremonija opasivanja. Povorka dvorjana išla bi uz Zlatni rog do groba Muhamedova sudruga Ajjuba Ansarija. Prvi bi u povorci išli janjičari. Slijedili su dvorjani te kâtibi, a zatim kazaskeri i kadije, ulema, veziri te na kraju veliki vezir. Posebno mjesto imala su trojica slugu. Jedan je nosio srebrni stolac kako bi sultan pomoću njega uzjahao,

¹⁶⁷ İhsanoğlu, *Historija*, 164.

¹⁶⁸ Brookes, *Of Swords and Tombs*, 5.

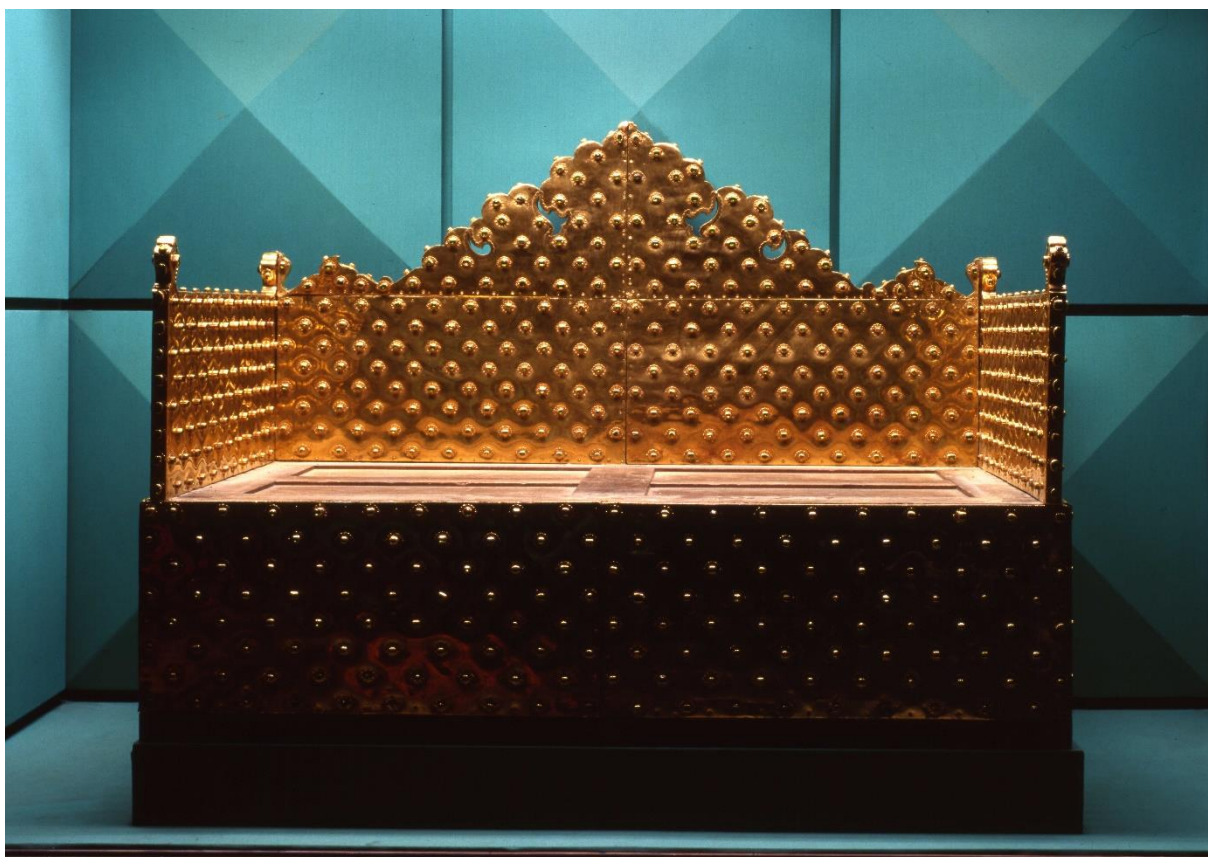
¹⁶⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 89.

¹⁷⁰ İnalcık, *Osmansko carstvo*, 75.

¹⁷¹ Brookes, *Of Swords and Tombs*, 5-6.

Slika 55 Vrata sreće.

Slika 56 Zlatno prijestolje (Topkapi muzej).

drugi je nosio srebrni vrč, a treći sultanov turban. Sultan bi pak do Eyüpa išao brodom. Od harema do Obalnog paviljona išao bi na konju, a tamo bi u trenutku koji je odredio dvorski astronom sjeo na brod. Velikodostojnici koji su u povorci stigli do Eyüpa, sultana bi dočekali na molu. Sultan bi tamo obavio podnevnu molitvu te nakon toga objedovao. Zatim je krenuo prema grobu. Kod groba mu je şeyh-ül islam nakon molitve opasao jedan od najvažnijih mačeva iz sultanove riznice: mač Muhameda; mač Halida ibn Velida (592. - 642.), poslanikova sudruga; mač Osmana, utemeljitelja dinastije ili mač Selima I, osvajača arapskih zemalja. Nakon ove ceremonije bi sultan opasan mačem i s turbanom na glavi izašao pred okupljene, a dvorski mesar razdijelio bi meso pedeset ovaca siromašnima. Nakon toga bi u povorci išao posjetiti grobove predaka.¹⁷²

No najvažniju funkciju Vrata sreće imala su zbog arz odası unutar njih. Sultan bi u njoj primao novoizabrane namjesnike, vojne zapovjednike, kadije i strane veleposlanike,¹⁷³ a osim toga nakon divana članovi bi u njoj predali izvješće sultanu. Nakon što bi poljubili rub rukava sultana izložili bi mu određeni predmet, a red kojim su mu izlagali predmete bio je strog i smio se mijenjati samo uz dopuštenje sultana.¹⁷⁴ Sultanu bi prvo pristupio janjičarski aga, da se pokaže da Carstvo počiva na vojsci. Nakon toga bi pristupili kazaskeri, što bi pokazivalo da se pridaje znanje islamu, a na kraju bi pristupili veziri i defterdar.¹⁷⁵ Defterdari bi odlazili odmah nakon što bi predali izvještaj o financijskim pitanjima.¹⁷⁶ Osim velikog vezira na takvim je sastancima govorio jedino defterdar, dok bi ostali stajali prekriženih ruku na prsima i pognutih glava kao izraz svoje poslušnosti, osim ako bi ih sultan nešto upitao. Nakon što bi završili s izvješćem sultan bi ih otpustio, a zadnji je odlazio janjičarski aga.¹⁷⁷ Veleposlanici i velikodostojnici koje je sultan već jednom primio u drugom dvorištu, nisu mogli biti primljeni u ovoj prostoriji.¹⁷⁸

Veleposlanici su imali audijenciju kod sultana nedjeljom i utorkom¹⁷⁹. U pravilu su barem dva puta imali audijenciju kod sultana: kada su prvi puta došli i prije povratka u svoju zemlju. Kada bi sultan odlučio primiti strano izaslanstvo prvo je veliki vezir poslao visoke dužnosnike

¹⁷² Brookes, *Of Swords and Tombs*, 6-8.

¹⁷³ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 116.

¹⁷⁴ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 67.

¹⁷⁵ İhsanoğlu, *Historija*, 191.

¹⁷⁶ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 116.

¹⁷⁷ Kia, *Daily life*, 60.

¹⁷⁸ Salgancioğlu et al., *Topkapi palace*, 21.7.

¹⁷⁹ Kia, *Daily life*, 60.

Slika 57 Ceremonija prisege sultana Abdulmedžida.

*Slika 58 Opasivanje sablje
(Naslikao Antoine Laurent Castellan).*

Slika 59 Dilbendar i silahdar (Naslikao Aubry de la Motraye).

i elitnu konjicu kako bi dopratili izaslanstvo na dvor. Tu grupaciju činili su sinovi vazala i dužnosnika na dvoru. Nakon toga izaslanstvo je primio veliki vezir gdje je nakon uobičajenih pozdrava slijedio objed. Nadalje su ih otpratili do Sultanskih vrata gdje su čekali teşrifatçija. Odveli bi ih do odaje za audijenciju gdje su dva osmanska velikodostojnika, u pravilu bijeli eunusi, uzeli veleposlanika za ruku, svaki s jedne strane, i vodili ga do sultana kako bi mu poljubio obrub rukava na što se gledalo kao na ljubljenje ruke.¹⁸⁰ Nakon toga su ga na isti način odveli na njegovo mjesto dok su svi članovi izaslanstva činili isto. Ponekada bi sultan izaslanicima poslao hil'at prije same audijencije. Na taj bi način pokazao svoju velikodušnost, bogatstvo, ali i nadmoć s obzirom da su morali odjenuti poslano.¹⁸¹ Nakon što je ceremonija završila draguman bi rekao zbog čega je izaslanstvo došlo, na što sultan nije odgovarao, nego je takve poslove ostavio velikom veziru.¹⁸²

Sultani ranijeg razdoblja bi ustajali da pozdrave članove izaslanstva, no sultani klasičnog razdoblja niti su ustajali, niti su dopuštali da izaslanstva sjednu u njihovoj prisutnosti. Sultani od perioda Sulejmana Veličanstvenog čak se nisu niti micali za vrijeme posjeta izaslanstva i odbijali su razgovarati direktno sa njima.¹⁸³ Tek od 18. stoljeća, počevši od Mahmuda II, su ponovno počeli ustajati.

4. Enderun ili unutarnja služba

4.1. Treći vrt

Treći vrt bio je mjesto na kojem su živjeli sultan, njegova obitelj i svi koji su bili u unutarnjoj službi sultana i njegove obitelji. Sluge koji su izabrani za službu bili su školovani na ovom mjestu pod nadzorom viših službenika dvora. Nakon službe bi sluškinje i sluge bili vjenčani jedni za druge i poslani na rad u administraciju Carstva.

Treći vrt činila su tri zasebna dijela: u prvom su bili školovani paževi pod nadzorom bijelih eunuha, drugi dio činio je harem pod nadzorom crnih eunuha, a treći dio bili su vrtovi koji su danas poznati kao četvrti vrt. Na harem i četvrti vrt često se gleda kao na zasebne dijelove.

Tu se nalazi i knjižnica Ahmeda III dovršena 1719. godine. Njezin značaj prije svega imaju nesavršenosti, jer se u izgradnji može primijetiti razdoblje pada moći i bogatstva Carstva. Osim korištenja već postojećih materijala, tj. ponovnog korištenja materijala koji su prije toga bili dijelovi neke druge građevine, može se primijetiti korištenje zastarjelih tehnika u graditeljstvu

¹⁸⁰ Andrew Dalzell. „The First Line of Contact: The Young Christian Made Ottoman Slave in the Sixteenth Century.“ *Senior Honors Theses*. (University of Pennsylvania, 2007.): 77-78 repository.upenn.edu/hist_honors/3.

¹⁸¹ Phillips, *Ottoman Hil'at*, 116.

¹⁸² Kia, *Daily life*, 62.

¹⁸³ Salgamcioglu et al., *Topkapi palace*, 21.7. prema Ortaylı, 2017.

Slika 60 Selim III na svečanosti ispred Vrata sreće (Topkapi muzej).

Slika 61 Parada konja uoči bajrama (Naslikao Mouradgea D'Ohsson).

zbog manjka financijskih sredstava. Konkretnije rečeno korišteno je drvo kako bi se ispunila područja ispod kupole, iako su u to vrijeme postojale puno sofisticiranije metode izgradnje. Nadalje može se primijetiti uporaba jednobojskih stakala za prozore, crvene, plave ili žute boje, umjesto dosadašnjih mnogobojskih stakala.¹⁸⁴

4.1.1. Škola Enderun

U Osmanskom carstvu vlast se u početku nije miješala u obrazovanje jer su na njega gledali kao vjersku stvar i kao stvar zajednice. Postojale su tri institucije koje su pružale službeno obrazovanje. Vjersko obrazovanje su pružali mektebi i medrese, a osim njih postojala je i škola Enderun¹⁸⁵ osnovana polovicom petnaestog stoljeća.

Ona je predstavljala drugu vrstu obrazovnog sustava, više sekularnog, iz kojeg se kasnije zapošljavalo u državnim službama. Glavna razlika između ove škole i medresa je u količini praktičnog znanja iz vojnih i upravnih nauka.

Dječaci su najčešće u enderun dolazili putem devširme. Postojala su strogo određena pravila devširme. Nikada se nisu uzimali jedini sinovi iz obitelji, siročad, niti više od jednog sina po obitelji. Idealne dobi bili su dječaci od deset do petnaest godina¹⁸⁶ koji nisu smjeli imati niti najmanji tjelesni nedostatak, govoriti turski niti imati izučen zanat.¹⁸⁷ Nakon što su uzeti iz kršćanskih obitelji, a prije nego bi bili poslani u turske obitelji dobili su muslimansko ime te bili obrezani. U turskim obiteljima učili bi turski jezik, temelje islamske vjere i običaje. Na ovaj način u Osmansko Carstvo došlo je između tri i šest tisuća dječaka godišnje.¹⁸⁸ Nakon toga bi bili poslani na dvorove, npr. Galatu ili Edirne, kako bi stekli bolje obrazovanje. Završetkom dvogodišnjeg do sedmogodišnjeg¹⁸⁹ obrazovanja pod pažnjom eunuha prolazili bi kroz proces *çikma*, tj. proces promaknuća ili zamjena, kako bi bili smješteni na odgovarajuće službe u

¹⁸⁴ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 371-372.

¹⁸⁵ Wyoma VanDuinkerken. *Educational Reform in the Tanzimat Era (1839-1876): Secular Reforms in Tanzimat*. A Thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfilment of the requirements of the degree of Master of Arts in the Institute of Islamic Studies (Institute of Islamic Studies, McGill University, 1998.), 18.

¹⁸⁶ Metin İ. Kunt. „Turks In The Ottoman Imperial Palace.“ *Royal Courts in Dynastic States and Empires*. (2011):292. http://booksandjournals.brillonline.com/docserver/nij9789004206229_289-312.pdf?expires=1509654246&id=id&accname=guest&checksum=5EF55D32A7A9B201E71A11BC3292C516.

¹⁸⁷ M. Sencer Corlu et al. „The Ottoman Palace School Enderun and the Man with Multiple Talents, Matrakçı Nasuh.“ *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series D: Research in Mathematical Education* 14, no. 1 (March 2010): 21. www.academia.edu/1013908/The_Ottoman_Palace_School_Enderun_and_the_Man_with_Multiple_Talents_Matrak%C3%A7%C4%B1_Nasuh.

¹⁸⁸ Dalzell, *The First Line of Contact*, 41.

¹⁸⁹ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 97.

Slika 62 Arz odası.

Slika 63 Audijencija kod sultana Mehmeda IV (nepoznati umjetnik).

Slika 64 Audijencija u arz odası (Naslikao Jean Baptiste van Mour).

janjičarski odredima, a sposobniji su odlazili u enderun na daljnje obrazovanje.¹⁹⁰ Njih svega dvjesto dječaka.¹⁹¹

Osim devširme dječaci su se ovdje mogli naći kao poklonjeni robovi ili kao robovi prodani na jednoj od tržnica robljem u Istanbulu. U Carstvo je inače godišnje dolazilo između jedanaest i trinaest tisuća robova.¹⁹² Takav slučaj je bio i s Giovannijem Antoniom Menavinom (1492 - 15..?), sinom trgovca iz Genove, zarobljenim i prodanim u Topkapı, gdje je služio kao içoĝlan.¹⁹³ Na svakoj tržnici robljem u Carstvu bio je po jedan predstavnik sultana. Kako je sultanu, tj. Carstvu, išla jedna petina plijena, predstavnik sultana mogao je uzeti koga god je htio.

Dječaci su mogli na dvor doći i kao robovi zarobljeni tijekom rata, kao što je bio i Johannes Schiltberger (1381.-1440.), njemački putopisac. Iako nije bio paž i nije bio u školi Enderun njegovo svjedočanstvo je važno. Na ovaj su način dječaci bili prikupljani u Osmansko Carstvo prije nego je devširma uvedena (1438. je prvi put zabilježena). Iako su u mnogim slučajevima nakon rata zarobljenici ubijeni kao odmazda za prolivenu muslimansku krv, nitko ispod dvadeset godina starosti nije ubijen, nego je uzet u roblje. Barem u slučaju rata kod Nikopolja.¹⁹⁴

No da bi dječaci koji su kao robovi pristigli na dvor mogli ući u enderun, prvo su morali proći testiranje. Menavino je primjerice prvo dokazao da zna čitati i pisati kako bi mogao ići na daljnje školovanje. Kako navodi dalje, kršćanska djeca, posebice ona iz Toskane, bila su vrlo cijenjena, jer su od rane dobi bili školovani.¹⁹⁵

Iako su dječaci postali vlasništvo sultana nije im u potpunosti zabranjen kontakt s vanjskim svijetom. Menavinu je primjerice sultan dao da jedan dan provede s ocem, također zarobljenim, ali kupljenim i oslobođenim. No sultan je osigurao pratnju deseterice vojnika, kako ne bi pobjegao.¹⁹⁶

U 16. stoljeću ıkma se odvijala svake dvije do osam godina i svaki put prilikom stupanja novog sultana na vlast. Postojao je strogo razrađeni sustav promaknuća, iako je starost pojedinca općenito bila pravilo za promaknuće. Svaki službenik primao je dnevnicu. U 16. stoljeću içoĝlan u Osobnoj odaji primao je osam akči dnevno, a upravitelj Osobne odaje sedamdeset i

¹⁹⁰ İhsanoğlu, *Historija*, 175.

¹⁹¹ Dalzell, *The First Line of Contact*, 39.

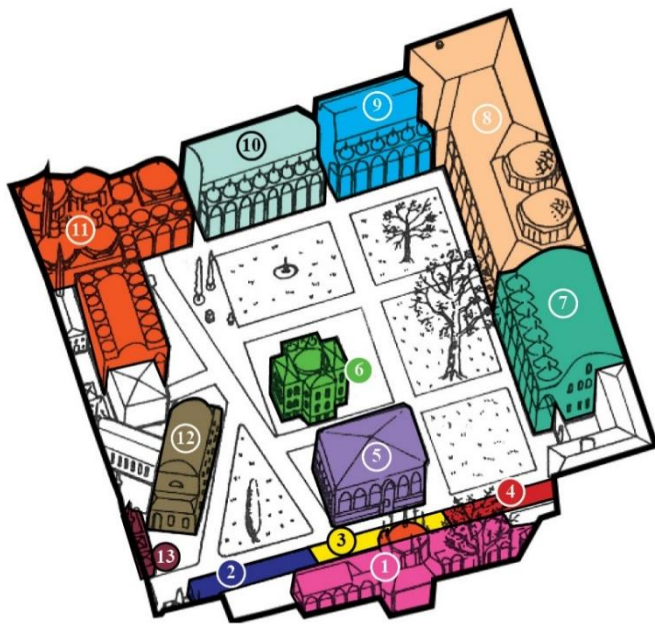
¹⁹² Toledano, *Late Ottoman Concepts of Slavery*, 483.

¹⁹³ Dalzell, *The First Line of Contact*, 8.

¹⁹⁴ Dalzell, *The First Line of Contact*, 52-53.

¹⁹⁵ Dalzell, *The First Line of Contact*, 18.

¹⁹⁶ Dalzell, *The First Line of Contact*, 17.

Treći vrt

1	Vrata sreće
2	Mala odaja
3	Spavaonica bijelih eunuha
4	Velika odaja
5	Arz odası
6	Knjižnica Ahmeda III
7	Spavaonica içoğlana ratne odaje
8	Unutarnja riznica
9	Spavaonica içoğlana smočnice
10	Spavaonica içoğlana riznice
11	Osobna odaja
12	Džamija
13	Paviljon za ptice

Slika 65 Raspored prostorija u trećem vrtu. Detalj (original Ilban Öz).

Slika 66 Knjižnica Ahmeda III

pet akči, dok se odjeća dijelila četiri puta godišnje.¹⁹⁷ Oni na nižim pozicijama primali su po dvije do tri akče.¹⁹⁸

İçoğlani su cijelo vrijeme bili pod nadzorom bijelih eunuha i imali su strog raspored. Nisu smjeli razgovarati međusobno kada bi to poželjeli te su morali su biti strogo unutar dvora. Svaka neposlušnost bila je strogo kažnjena, ali je i svaki dobar rezultat nagrađen pojavljivanjem i recitacijom molitve pred sultanom.¹⁹⁹ Živjeli su kao neženje na dvoru sve do dvadeset i pete godine starosti. Nakon toga često su oženili neku od djevojki iz harema i bili bi poslani na službu, najčešće u neku provinciju.²⁰⁰ Na taj se način dvorska kultura širila izvan dvora. Broj paževa je od 1480. godine sa 80 porastao na 900 u 1612. godini.²⁰¹

Cilj dvorskog obrazovanja bio je proizvesti „ratnika-državnika i odanog muslimana koji će istovremeno biti učen i vrstan govornik, uglađen te duboko ljubazan i pošten.“²⁰² Ipak, najvažnije je bilo stvoriti roba potpuno odanog sultanu. Koliko je izbor i obrazovanje polaznika Enderuna bilo važno govori i činjenica da su i sultani osobno odabirali dječake koji će postati içoğlani. Bajezid II je primjerice osobno držao intervju s dječacima i birao tko će u daljnu službu.²⁰³

Kurikulum koji su dječaci prolazili mogao se podijeliti na pet cjelina:

- islamski nauk, uključujući arapski, perzijski i turski jezik
- matematika, geografija
- povijest, zakoni i administracija (običaji dvora i uprava)
- umjetnost
- fizički treninzi (trčanje, hrvanje, bacanje koplja, gađanje lukom i strijelom itd.)²⁰⁴

Obrazovanje u enderunu imalo je sedam stupnjeva: Mala i Velika odaja, Odaja sokolara, Ratna odaja, Ostava, Riznica i Osobna odaja. U bilo koji od stupnjeva moglo se priključiti po osobnom odabiru sultana, što je vidljivo na primjeru Evlije Čelebija. On je naime u dobi od

¹⁹⁷ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 104.

¹⁹⁸ Georgijević, Bartolomej. *The Offspring of the House of Ottomanno: And Officers Pertaining to the Greate Turkes Court. Whereunto Is Added Bartholomeus Georgieuz Epitome, of the Customes Rytes, Ceremonies, and Religion of the Turkes: With the Miserbale Affliction of Those Christians, Whiche Liue Vnder Their Captiuitie and Bondage. In the Ende Also Is Adioyned the Maner Hovv Mustapha, Oldest Sonne of Soltan Soliman, Twelfth Emperour of the Turkes, Was Murthered by His Father, in the Yere of Our Lorde 1553.* prev. Hugh Goughe (London: In Fletestrete, neare vnto saint Dunstones church by Thomas Marshe; 1569.), In vvhat maner the Emperour ordereth... <http://katalog.ub.uni-heidelberg.de/titel/ppn800977262>.

¹⁹⁹ Dalzell, *The First Line of Contact*, 74.

²⁰⁰ Dalzell, *The First Line of Contact*, 9.

²⁰¹ Dalzell, *The First Line of Contact*, 73.

²⁰² Inalcik, *Osmansko carstvo*, 98.

²⁰³ Dalzell, *The First Line of Contact*, 46.

²⁰⁴ Corlu et al., *The Ottoman Palace School Enderun*, 22.

dvadeset i pet godina postao paŝ u Ostavi.²⁰⁵ Paŝevi koji nisu prošli svih sedam odaja mogli su putem ikme izaći i otići u neku od sluŝbi u vojsci. Takve paŝeve se nazivalo *oda* ili *koguŝ*,²⁰⁶ dok se paŝeve u enderunu općenito zvalo ioĝlan.

Prva dva stupnja obrazovanja bili su Mala i Velika odaja, smještene lijevo, tj. desno od Vrata sreće, a obrazovanje i njima trajalo je oko četiri godine.²⁰⁷ Polaznike ovog stupnja obrazovanja nazivalo se *dolama* po ogrtaču koji su nosili, a imali su oko 15 godina.

Treći stupanj obrazovanja bila je Odaja sokolara. Oko 40 polaznika godišnje polazilo je ovaj stupanj, sve do vremena Mehmeda IV kada je ukinut.

Tada je treći stupanj postala jedna od tri sultanove sluŝbe: Riznica, Ostava ili Ratna odaju, da bi nakon još jednog odabira mogli ući u četvrtu sluŝbu, Osobnu odaju.

U Riznici je u pravilu sluŝilo šezdeset paŝeva, ponekada i do 150, i čuvali su sultanove dragocjenosti. Na čelu riznice bio je glavni čuvar ili komornik Riznice. Kako je vodio brigu o svim umjetnicima i zanatlijama bio je jedan od najvažnijih ljudi na dvoru. Mladići bi iz ove odaje išli u konjičke jedinice kapikulu, u red *müteferrika* (dvorjana) ili u red *aŝnıĝıra*.²⁰⁸ No u vrijeme Selima I (1512-20) ovaj prostor postaje riznica za prihode iz Egipta, ali i iz drugih mjesta.²⁰⁹

„Danas, tamo sjedi računovođa sa svojim pomoćnicima, nakon što veziri pođu na zasjedanje divana, da bi skupio porez koji nakon toga uz pomoć rizničara iz korpusa sultanskih šatoraša spremaju u riznice ispod paviljona. Ovdje također drŝe blago zaplijenjeno vezirima i nekim velikodostojnicima. Ova skupljena blaga svaka tri mjeseca prebacuju u vanjsku riznicu kraj tornja pravde za raspodjelu vojnicima kao plaću.“²¹⁰

Ostavu je ustanovio sultan Fatih, a duŝnost onih koji su ovdje sluŝili bilo je pripremati hranu za sultana, osoblje sultanovog harema i sluŝiti sultanu tijekom objeda. Brinuli su se o nabavljanju, čuvanju i pripremanju hrane i pića za sultana te za harem. Osim hrane ovdje su se pripremale i svijeće za sve potrebe dvora. U njoj je sluŝilo oko trideset paŝeva, a nakon 1679. godine trideset i pet. Izlaskom bi se raspoređivali u centralne konjičke jedinice kapikulu. *Kiler baŝı* (glavni paŝ kuhinje) bio je zaduŝen i za funkcioniranje kuhinje.²¹¹

²⁰⁵ elebi, *Narrative of Travels Vol I*, Account of the humble Evliyá's admission into the imperial harem...

²⁰⁶ İhsanoĝlu, *Historija*, 175.

²⁰⁷ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 99.

²⁰⁸ İhsanoĝlu, *Historija*, 176.

²⁰⁹ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 135.

²¹⁰ Necipoĝlu, *Architecture, ceremonial and power*, 38.

²¹¹ elebi, *Narrative of Travels Vol I*, Reign of Sultán Mohammed IV.

Ratnu odaju ustanovio je Murat IV. 1635. godine. U početku su paževi u njoj bili zaduženi za higijenu dvora, tj. za pranju rublja sveg osoblja unutarnjeg dvora, i za pripremu za vojne pohode ili za putovanja,²¹² da bi kasnije u nju sjedinili perače rublja, poslužitelja kupelji, brijače, glazbenike, pjevače i druge u jednu odaju.²¹³ Oko sto içoğlana pohađalo je ovaj stupanj, a među njima su bile i nijeme osobe koje su služile na dvoru. Nakon izlaska içoğlani su se putem çikme priključivali konjici.

Lutfi-paša (1488.-1564.), jedan od vezira Sulejmana Veličanstvenog, opisao je život u dvorskim ustanovama ovako:

"Zahvaljujući darežljivosti sultana, ovaj ponizni čovjek odgojen je u Unutrašnjem dvoru od vremena pokojnog sultana Bajezida (čije je boravište raj). Na pragu osmanske dinastije bio sam dobro raspoložen prema njima Boga radi, i dok sam bio u Unutrašnjem dvoru, proučavao sam mnoge vrste znanja. Nakon uspona na prijestolje njegova Veličanstva Sultana Selima I. napustio sam dužnost čohadara te ušao u službu Vanjske službe kao muteferika s prihodom od pedeset akči dnevno. Potom su mi povjereni položaji kapidžibaše, miralema i sandžakbega Kastamona, beglerbega Karamana i Ankare, te napokon – u vrijeme našeg sultana Sulejmana – dužnosti vezira i velikog vezira. Kada sam, ponizan i nesavršen, napusti dvor, družio sam se s mnogim pripadnicima uleme, pjesnicima i ljudima kulture, te sam pokušavao do krajnjih granica oplemeniti svoju osobnost proučavanjem znanosti."²¹⁴

Içoğlani koji su završili obrazovanje u Osobnoj odaji postavljeni su za pokrajinske namjesnike, u upravu biruna i na zapovjednička mjesta janjičara ili konjice.²¹⁵ No na primjeru Menavina vidimo da čak niti najviše pozicije unutar Carstva nisu uvijek bile dovoljne kako bi nekoga zadržale. On je naime bio na putu prema najvišim položajima u Carstvu, no ipak je odlučio iskoristiti priliku i vratiti se obitelji. To znači da je sigurno bilo içoğlana koji i nakon opsežnog obrazovanja nisu mogli zaboraviti život koji su imali prije dolaska u Carstvo.²¹⁶ U sedamnaestom stoljeću čak je postojala glasina o „ljubiteljima Krista“ u Enderunu.²¹⁷

Škola Enderun zatvorena je nedugo nakon što je 1650. godine ukinuta devširma. To je bio jedan od najvećih udaraca za Carstvo, jer je direktno utjecalo na pad kvalitete kadra na najvažnijim pozicijama u dvorskoj birokraciji.

²¹² Kunt, *Turks in the Ottoman Imperial Palace*, 293.

²¹³ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 99.

²¹⁴ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 104-105.

²¹⁵ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 100.

²¹⁶ Dalzell, *The First Line of Contact*, 87.

²¹⁷ Kunt, *Turks in the Ottoman Imperial Palace*, 298.

Slika 67 Polaznici Enderuna s učiteljem ((Osmanli kultur ve uygarligi, 2010) Slika 68 İçoğlan (Naslikao Laurent Castellan).

Slika 69 Spavaonice paževe Ratne odaje.

4.1.2. Privatni život sultana

Život sultana se, posebno u ranijem razdoblju, nije značajnije razlikovao od života njegovih zapovjednika. Njegova moć i bogatstvo ovisili su o porezu koji je ubirao i o ratnom plijenu.²¹⁸ Glavna razlika bila je u količini plijena. Prekretnica u poimanju sultana bilo je vrijeme Mehmeda II. Do tada je status sultana temeljen na tradiciji i običajima, a nakon toga se počeo oslanjati na šerijat.²¹⁹ U kasnijem razdoblju, počevši oko razdoblja početka slabljenja Carstva, život sultana znatno se promijenio. Sve više vremena provodili su na dvoru i sve više donošenja odluka predavali su velikim vezirima. Sultan je, izuzev nekoliko sultana snažnih ličnosti, bio samo jedan od kotačića u mehanizmu. Morao je kao i içoğlani učiti u određene dane u tjednu, morao je provoditi ceremonije i strogo se pridržavati propisanih običaja, uključujući i riječi koje je morao izgovoriti.²²⁰

Evlija Čelebi, ovako opisuje svakodnevni život sultana Murata IV: Ujutro se pobrinuo za poslove svojih podanike. U petak navečer bi se nalazio s vjerskim učenjacima i čitačima Kur'ana te s njima raspravljao o raznim vjerskim pitanjima. U subotu navečer je svoje vrijeme posvećivao pjevačima duhovne glazbe. Nedjeljom navečer bi okupljao pjesnike i pripovjedače. Ponedjeljkom navečer bi pozivao dječake koji plešu i egipatske glazbenike koji su izvodili svoje točke do zore. Utorkom navečer bi na dvor pozivao stare iiskusne muškarce, starije od 70 godina, čije je mišljenje cijenio. Srijedom navečer bi primao na audijenciju pobožne ljude, a četvrtkom navečer dervise.²²¹

Sultan je autoritet crpio iz pozicije vlasnika robova. Skoro svi u dvoru, izuzev majke sultana, bili su *de facto* robovi. To posebno vrijedi za administraciju. Sultan je na taj način bio osoba odgovorna za njihove živote, imovinu, ali i kažnjavanje. To je vrijedilo u teoriji. U praksi je moć sultana bila znatno manja. Velik dio njegova autoriteta bio je delegiran, a velik dio ograničen zakonom i običajima. Kako bi ojačao autoritet mogao je na važne pozicije u birokraciji imenovati sebi bliske i odane ljude.²²² U tome su mu uvelike pomagali obitelj te sluge u sultanovoj osobnoj službi.

Sultanove službu činile su četiri odaje, tj. treći stupanj obrazovanja u Enderunu: *Has oda* (Osobna odaja), *Hazîne* (Riznica), *Kiler* (Ostava) te *Seferli oda* (Ratna odaja).

²¹⁸ Kia, *Daily life*, 36.

²¹⁹ İhsanoğlu, *Historija*, 163.

²²⁰ İnalcık, *Osmansko carstvo*, 105.

²²¹ Robert Dankoff. *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi* (Leiden, Boston: Brill, 2006.), 68.

²²² McCarthy, *The Ottoman Turks*, 108-109.

Slika 70 Džamija paževe u enderunu. Jedna od najstarijih građevina iz vremena Mehmeda Osvajača.

Slika 71-75 Blaga sultanove riznice (Topkapi muzej).

Osobna odaja trebala je služiti za zadovoljavanje osnovnih potreba sultana kao što su kupanje ili odijevanje. U ovoj sobi su od slugu bili *silâhdâr*, koji se brinuo o sultanovu oružju, *çuhadâr*, koji se brinuo o sultanovoj odjeći, *sır kâtibi* (osobni tajnik),²²³ *rikâbdâr* je bio sultanov držač stremena i *dûlbend oğlanı* koji je održavao sultanovo rublje. A svi su odgovarali *Has oda başı* ili upravitelju Osobne odaje, koji je bio osoba najbliža sultanu i nikad se od njega nije odvajao. Menavino u svojim zpisima spominje tri osobne sluge sultana, jedan koji se brine za sultanovo oružje, jedan koji se brine za sultanovu odjeću i jedan koji se brine da sultan uvijek ima vode. Ta trojica morala su biti oku ugodni, inteligentni i tečno govoriti arapski. Kada bi dosegli dob od dvadeset i četiri godine ušli su u administraciju, da bi kasnije zauzeli najviše pozicije u Carstvu. Iza te trojice po hijerarhiji bili su içoğlani koji su brinuli da je krevet spremljen, da vatra gori i da uvijek ima vode.²²⁴ Prema Iljanoviću (1623.-?), časniku carske vojske koji je mnogo godina proveo na osmanskome dvoru kao zarobljenik, po bliskosti sultanu sluge su ovako bili poredani: glavni bijeli eunuh, glavni crni eunuh, predstojnik sultanovih staja, *bostancıbaşı*, *kapıcıbaşı*, predstojnik lovaca i još dva predstojnika lovaca koji su uvijek bili uz njega. Titule ljudi najbližih sultanu često su omalovažavale položaj i odgovornosti koje su ti ljudi nosili. *Silâhdâr* npr. nije bio zaslužan samo za nošenje oružja, već je bio zaslužan za komunikaciju sa sultanom. *Bostancıbaşı* je bio zadužen za vrtove dvora, ali i za obranu obale u glavnom gradu, kao i za očuvanje reda na dvoru, svojevrсни pandan današnjoj policiji.²²⁵

Osim njih postoji i *musâhib*, sultanov osobni sluga i savjetnik. Sultani su ih osobno odabirali, a vrlo često su dolazili iz redova dvorskih pjesnika, uleme ili državnika Osmanskog Carstva.²²⁶

1475. godine osamdeset içoğlana služilo je u Osobnoj odaji, 1568. četristo osamdeset, a 1612. čak devetsto içoğlana.²²⁷ Sultan je od trenutka kada je ustao, do trenutka kada je otišao u krevet uz sebe uvijek imao içoğlane iz Osobne odaje uvijek spremne uslužiti gospodara i organizirati usluge koje je trebao, a noću su čuvali stražu.²²⁸

I unutar svojih odaja sultan je bio u kontaktu s vrlo malo ljudi. Svega tri njemu najdraža paža, vjerojatno ista trojica koje spominje Menavino, smjela su mu se obraćati riječima. Ostali su morali koristiti znakovni jezik. Znakovni jezik prvi su koristili dva nijema brata u vrijeme Sulejmana I. On je tu vrstu komunikacije smatrao vrlo uljudnom te je içoğlanima u Osobnoj

²²³ Kia, *Daily life*, 43.

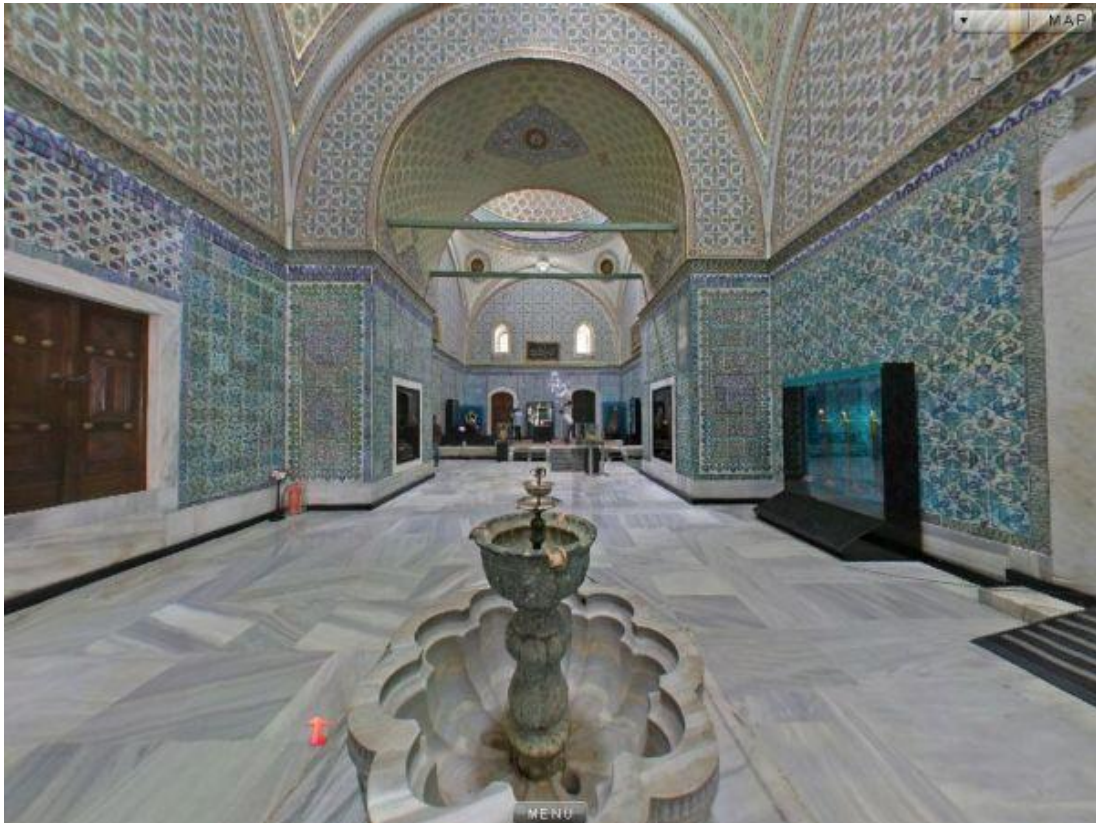
²²⁴ Dalzell, *The First Line of Contact*, 72-73.

²²⁵ McCarthy, *The Ottoman Turks*, 112.

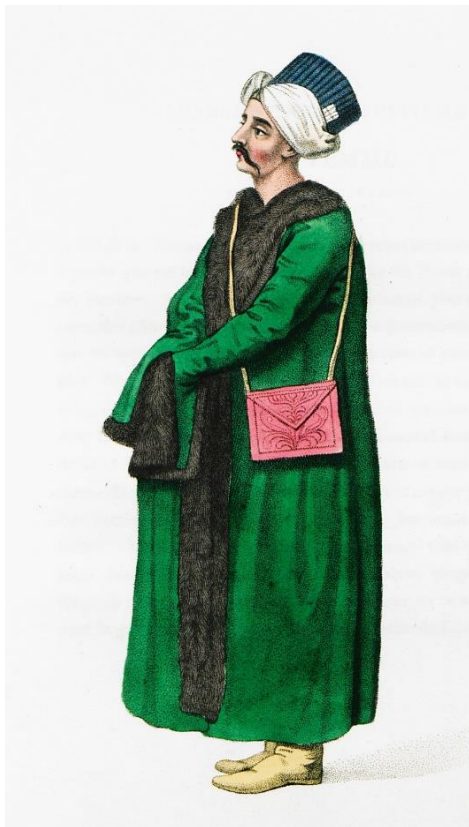
²²⁶ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 22-23.

²²⁷ İnalcık, *Osmansko carstvo*, 100.

²²⁸ İnalcık, *Osmansko carstvo*, 99.

Slika 76 Has oda.

Slika 77 Sır kâtibi (Octavian Dalvimart, The costume of Turkey Turkey [London, 1804.]).

Slika 78 Kaftan sultana (Topkapi muzej).

odaji naložio da je koriste. Nakon toga postalo je neuljudno koristiti riječi u blizini sultana, pa se znakovni jezik počeo koristiti kao drugi jezik dvora. U haremu je posebno poželjno bilo naći što više nijemih sluškinja, jer niti sultan nije govorio kako ne bi govorio jezikom priprostih ljudi. Sulejman I je na taj način onemogućio kasnijim sultanima da iskoriste svu moć koju su dobili kada je Mehmed II stvorio kanunname osiguravajući kroz ceremonije apsolutnu moć sultana.²²⁹ Ako se tome pribroji sve veća odijeljenost sultana može se primijetiti stvaranje velike mogućnosti manipulacije sultanima koji su se svojevolumno zatvorili unutar zidova privatnih odaja. To je kasnije doprinijelo slabljenju i padu Carstva.

Drugi dio sultanove službe činile su Riznica, Ostava i Ratna odaja. U sultanovoj riznici bilo je čuvano sultanovo osobno bogatstvo i nakit. Prihodi su dolazili u riznicu iz raznih izvora. Prvi su bili sultanovi posjedi, šume, livade i vrtovi. Drugi su bili prihodi iz Egipta. Zatim su postojali prihodi iz Vlaške, Moldavske, Dubrovnika i Erdelja. Išla mu je desetina plijena svega osvojenog na vojnim pohodima i pripadao mu je svaki peti zarobljeni mladić.²³⁰ Tu su bili i pokloni raznih državnika. Znatan izvor prihoda bili su nadalje dućani, hamami, kuće, čaršije i hanovi u sklopu vakufa.²³¹ Iljanović navodi "Sultani, pošto su nekoć osvajali stanovita kraljevstva, i prihode od njih onda bi dodijelili vojnicima koji su ih čuvali. Ako bi im pak nešto preostalo od prihoda kad bi podmirili vojne troškove, sve bi im to pripalo kao osobno vlasništvo. Taj se običaj do danas održao."²³²

Primjerice 1567.-1568. godine sultan je na raspolaganju za osobne troškove imao 31.466,314 akči.²³³ U sultanovoj riznici čuvala su se i sultanova odijela od svile, od kojih je svako obukao samo jednom.²³⁴ Bez obzira na to što je bio vladar Carstva prema Iljanoviću „sultan se ne usudi nikome od smrtnika darovati državni novac niti ga potrošiti na bilo što drugo osim na ono što se tiče rata ili vojnih izdataka.“²³⁵

Uz navedene prihode sultanu je išao i postotak od gusarskog plijena. Naime da Osmanlije ne bi zaustavljali napade Berberskih pirata na kršćanske brodove, sultanu su davali dio plijena.²³⁶

²²⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 26-29.

²³⁰ Boris Nikšić, *Osmansko Carstvo 17. stoljeća očima bivšeg zarobljenika: opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića*. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.), 144.

²³¹ İhsanoğlu, *Historija*, 166.

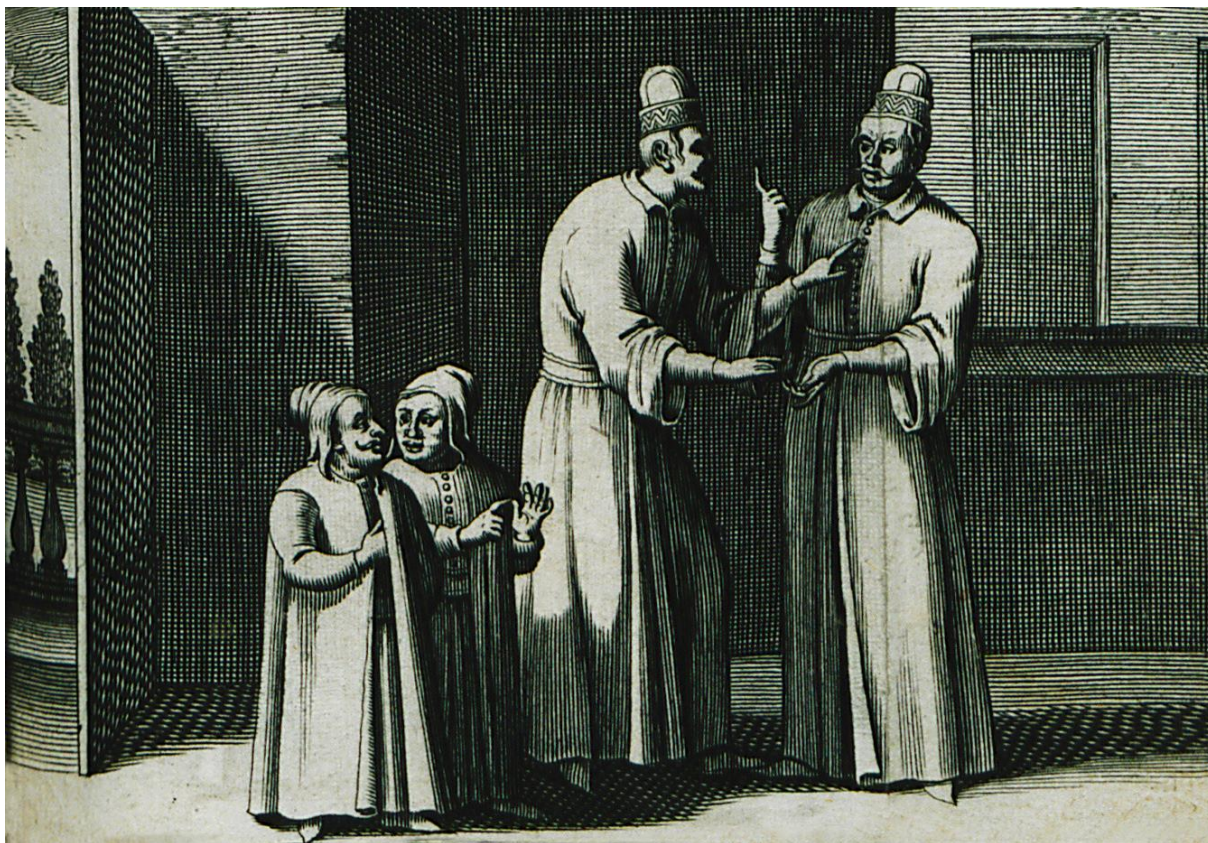
²³² Boris Nikšić, „Spis o ustrojstvu Osmanskog Dvora Nikole Matije Iljanovića.“ u *Povijesni prilozi* 20, no. 20 (Kolovoz 2001.): 76. <http://hrcak.srce.hr/28806>

²³³ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 24.

²³⁴ Lapidus, *Islamic Art and Architecture*, 277.

²³⁵ Nikšić, *Osmansko Carstvo 17. stoljeća*, 138.

²³⁶ Dalzell, *The First Line of Contact*, 29.

Slika 79 Patuljci i nijemci u službi sultana (Naslikao Paul Rycaut).

Slika 80 Glavni bijeli eunuh (Antoine Laurent Castellan). Slika 81 Glavni crni eunuh i odaliska (Antoine Laurent Castellan).

U ratnoj odaji bili su poslužitelji za kupelj, brijači, bubnjari i zabavljači.²³⁷ Sultan bi se običavao sam kupati kako bi spriječio eventualne napade. Kada bi se išao kupati, ušao bi sam u kupelj iza zlatnih šipki i zaključao ih kako bi spriječio eventualne napade. Prema Čelebiju sultanska kupelj sa četiri strane bila je okružena kupeljima za içoğlane.²³⁸

4.1.3. Eunusi

Eunusi su bili ratni zarobljenici ili robovi koji su u većini slučajeva kastrirani prije puberteta. Na dvoru ih se mogli pronaći već od četrnaestog stoljeća. Postojali su crni i bijeli eunusi. Bijeli su dolazili s područja Kavkaza, Armenije, Mađarske, Slovenije i Njemačke, a kasnije s područja Balkana. Crni su dolazili s područja Egipta, Sudana i Abesinije (Etiopije). Crne eunuhe kastrirali su kršćani ili Židovi iz Egipta, jer muslimani ne smiju kastrirati.

Kastracija eunuha vršila se u pravilu na dva načina. Crni eunusi prolazili su potpunu kastraciju u kojoj su odstranjeni penis i testisi, a bijelim eunusima bi u pravilu bili odstranjeni samo testisi.²³⁹

Nakon što su dovedeni na dvor primali su ih *kalfa* (odgojitelj) i *lala* (učitelj). Oni su uz imama bili odgovorni za njihovo obrazovanje.

4.1.3.1. Bijeli eunusi

Bijeli eunusi ili *akağalar* najčešće su dobivali iste pozicije kao i içoğlani koji su završili školu Enderun. Neki su čak zauzeli poziciju velikog vezira, iako im je primarna funkcija bila služiti polaznicima Enderuna.²⁴⁰

Zbog visokih prihoda koji su pristizali iz Egipta, posebno često su ih imenovali namjesnicima upravo tamo²⁴¹, jer nisu imali obitelji za koju treba brinuti, nego su se mogli posvetiti službi sultana.²⁴²

4.1.3.2. Glavni bijeli eunuh

Glavnog bijelog eunuha nazivalo se još agom Vrata sreće. Imao je privilegiju direktnog pristupa sultanu što mu je njemu povećavalo ugled, a sultanu omogućavalo da imenuje na

²³⁷ Kia, *Daily life*, 43.

²³⁸ Čelebi, *Narrative of Travels Vol I*, Of the Principal Baths.

²³⁹ Jane Hathaway. *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* (London: Oneworld Publications. London, 2005., ebook 2012.), Enslavement and Castration

²⁴⁰ Kia, *Daily life*, 42.

²⁴¹ Baki Tezcan. *The second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (New York: Cambridge University Press, 2010.), 101.

²⁴² Hathaway, *Beshir Agha*, Enslavement and Castration

određene pozicije ljude koji nisu došli posredstvom velikog vezira. To je bio jedan od načina na koji je sultan gradio mrežu povjerljivih ljudi izvan dosega velikog vezira.²⁴³ Posebno korisna privilegija glavnog bijelog eunuha bila je držanje vlastitog domaćinstva izvan dvora u kasnijem razdoblju.²⁴⁴

Glavni bijeli eunuh bio je u početku među ostalim i nadglednik harema, uloga koju su izgubili 1574. godine. Do tada su pod njegovom nadležnosti bili i crni i bijeli eunusi.²⁴⁵ Tako je bilo slučajeva da su polaznici dvorske škole svojevolumno postali eunusi kako bi mogli ući u harem da bi i tamo služili sultanu, tj. da je kastracija obavljena u dvoru na odraslim ljudima. Takav primjer bili su Gazanfer Aga (1602.), posljednji bijeli eunuh koji je bio nadglednik harema,²⁴⁶ i njegov brat Cafer, koji nije preživio operaciju..²⁴⁷

S obzirom da su imali pristup najboljem mogućem obrazovanju nije rijedak slučaj da su mnogi glavni bijeli eunusi bili strastveni sakupljači vrijednih knjiga i često osnivali vlastite knjižnice.²⁴⁸ Nešto što će kasnije činiti i glavni crni eunusi.

4.1.3.3. Crni eunusi

Crni eunusi sačinjavali su polovicu osoblja harema, jer se smatralo da nisu bili dovoljno muškarci da bi ih haremske žene mogle privući. U početku su harem čuvali i bijeli i crni eunusi,²⁴⁹ no osvajanjem Egipta 1512. godine Osmansko Carstvo dobilo je direktan pristup rutama trgovaca robljem koje su išle kroz Sudan. Od tada, pa sve do 1820. godine, kada je Muhamed Ali (1805.-1848.) samostalno zavladao Egiptom, dvije najveće rute prolazile su osmanskim teritorijem.²⁵⁰ Moguće je da su crni eunusi od tada preferirani kao čuvari harema zbog činjenice da dijete crnog eunuha (za svaki slučaj) teže može proći za sultanovo dijete. Kao daljnji razlog pozicioniranja crnih eunuha u harem spominje se tradicija: u *1001 noći* harem čuvaju crni eunusi, a u povijesnim izvorima islamska tradicija crnih eunuha kao čuvara harema seže do Abasida, dok tradicija eunuha kao čuvara harema općenito potječe još iz vremena

²⁴³ Tezcan, *The second Ottoman Empire*, 101.

²⁴⁴ Tezcan, *The second Ottoman Empire*, 103.

²⁴⁵ Jane Hathaway. „Habeşî Mehmed Agha: The First Chief Harem Eunuch (Darüssaade Ağasi) of the Ottoman Empire.“ *The Islamic Scholarly Tradition* 83 (2011): 183.

<http://booksandjournals.brillonline.com/content/books/10.1163/ej.9789004194359.i-386.45>.

²⁴⁶ Hilary Sumner-Boyd, John Freely. *Strolling Through Istanbul* (London: Tauris Parke Paperbacks, 2011.), Medrese of Gazanfer Aga

²⁴⁷ Tanindi, *Bibliophile Aghas*, 335.

²⁴⁸ Kia, *Daily life*, 43.

²⁴⁹ Hathaway, *Beshir Agha*, Eunuchs in the Ottoman palace

²⁵⁰ Jane Hathaway. “Out of Africa, into the Palace: The Ottoman Chief Harem Eunuch.” u *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*. ur. Christine Isom-Verhaaren i Kent F. Schull, (Bloomington: Indiana University Press, 2016.), 226.

Asiraca, ako ne i ranije.²⁵¹ Daljnji razlog je činjenica da crni eunusi i žene u haremu zbog geografskog područja s kojeg dolaze teže mogu naći nešto zajedničko, na koji se način pokušalo spriječiti zbližavanje.²⁵²

Izgled crnih eunuha bio je specifičan: zbog kastracije su ostali bez testosterona, što je dovelo do određenih fizičkih osobina poput visokog glasa, iznimne mršavosti ili debljine. Bili su neobično visoki i nisu im rasli brada i brkovi.²⁵³

Živjeli su u prostoriji na tri kata na glavnom ulazu u harem iz drugog vrta. Neki od njih su čak postali zemljoposjednici, zahvaljujući darežljivosti svojih gospodarica, i imali vlastite slugе. Glavne zadaće bile su im čuvanje straže na vratima harema, pratnja doktora, bravara i ostalih koji su službeno posjećivali harem. Svi crni eunusi, neovisno o rangu, mogli su ući u harem u bilo koje vrijeme kako bi obavili svoje dužnosti sve do zatvaranja vrata harema, što je bilo tri sata nakon zalaska sunca.

Po dolasku na dvor dobili su obrazovanje u učionicama preko puta harema na istočnoj strani trećeg dvorišta. Nakon što su došli u harem dobili su nova imena. To su najčešće bila imena cvijeća: *Nergis* (narcis), *Gül* (ruža) itd..²⁵⁴ Najmlađe su nadgledali stariji eunusi, što je bio način obrazovanja koji se ponavljao kod svih koji su se obrazovali na dvoru. Nakon što su završili osnovno obrazovanje, s oko jedanaest godina, stavljeni su u službu kod valide, ali pod nadzorom glavnog crnog eunuha. Imali su osam do deset stupnjeva različitih službi koje su trebali proći.²⁵⁵ U tom periodu su dobivali dnevnicе.²⁵⁶ Spretnije eunuhe su kasnije uzimale žene iz harema u vlastitu službu.

Crni eunusi imali su svoju hijerarhiju kao i svi na dvoru, a bez obzira na rang kojem su pripadali imali su titulu age:

- *en aşağı* (najniži rang)
- *acemi* (novak)
- *kapı oğlan* (paž)
- *ortancı* (srednji rang)
- *hasılı* (privatan, osobni)
- *kızlar ağası* (glavni crni eunuh)

²⁵¹ Hathaway, Habeşî Mehmed Agha, 179.

²⁵² Hathaway, *Beshir Agha, Why Africans?*

²⁵³ Hathaway, *Out of Africa, into the Palace*, 225.

²⁵⁴ Freely, *Ottoman Architecture*, 143.

²⁵⁵ İhsanoğlu, *Historija*, 178.

²⁵⁶ Hathaway, *Beshir Agha, Early Years in the Palace*.

Kada bi dosegнули rang *ortancı* organizirali su domjenak za glavnog crnog eunuha, poznatog i kao *Darüssaade ağası* (aga Kuće sreće). Tada bi predstavljali hranu dvorskim kalfama i prvom *musâhibu*.

4.1.3.4. Glavni crni eunuh

Glavni crni eunuh ili *kızlar ağası* bio je položaj službeno stvoren 1582. godine, iako je još 1574. godine na čelu svih crnih eunuha bio crni eunuh, a ne više glavni bijeli eunuh.²⁵⁷ Tada je na položaj glavnog crnog eunuha došao Habeşi Mehmed Aga. On je *de facto* odvojio položaje glavnog bijelog i glavnog crnog eunuha, čime je omogućio jačanje administrativnih moći crnih eunuha.²⁵⁸ Vrlo vjerojatno je moć Habeşi Mehmed Age proizlazila iz činjenice da je preseljenjem Murata III u harem, pa čak i gradnjom dvorane za audijenciju unutar harema, bio jedan od rijetkih dvorjana koji imali direktan pristup sultanu.²⁵⁹

Glavni crni eunuh bio je treći najvažniji čovjek u Carstvu (iza sultana i velikog vezira) i zapovjednik *baltacı* trupe. Bio je *paşa* (general) i smio je nositi tri paunova pera (sultan je nosio četiri). Bio je glavna veza između velikog vezira i sultana te između sultana i valide sultan. Osim toga bio je jedan od rijetkih koji je uvijek smio prići sultanu. Organizirao je sve dvorske događaje, kao što su bila vjenčanja, i bio je sultanov svjedok na vjenčanju. No jedna od njegovih najvažnijih zadaća bila je briga oko darova za Meku i Medinu. On je nadgledao sve financijske poslove, uključujući vakufe u cijelom Carstvu u vezi tih gradova i organizirao hodočašća za Muslimane.²⁶⁰ Osim toga brinuo se za financijske poslove vezane uz gradnju i popravke na Topkapı, zbog čega je redovito dolazio u kontakt s raznim umjetnicima i zanatlijama.²⁶¹

Odaje su mu bile na ulazu u harem iz trećeg vrta, unutar Kuşhane kapısı, a moćniji crni eunusi su, poput glavnog bijelog eunuha, smjeli imati domaćinstvo izvan dvora.²⁶²

Njegove dužnosti u haremu bile su briga oko novakinja i njihov pronalazak, promaknuća žena (obično nakon smrti neke od njih), kažnjavanje žena ili praćenje žena do mjesta smaknuća, ako bi počinile teži zločin. Osim navedenog glavni crni eunuh bio je jedini koji je smio ući u harem u bilo koje vrijeme u slučaju nužde.

²⁵⁷ Hathaway, *Habeşi Mehmed Agha*, 179.

²⁵⁸ Tanindi, *Bibliophile Aghas*, 333.

²⁵⁹ Hathaway, *Habeşi Mehmed Agha*, 184.

²⁶⁰ Hathaway, *Beshir Agha*, Introduction.

²⁶¹ Tanindi, *Bibliophile Aghas*, 333.

²⁶² Tezcan, *The second Ottoman Empire*, 103.

5. Harem

Riječ *harem* posuđena je iz arapskog jezika i znači „ono što je zabranjeno, skriveno“. Ta se riječ u vjerskom smislu odnosi na područje oko Meke i Medine. Također označuje dio u muslimanskom domaćinstvu u kojem su se nalazile ženske odaje, za razliku od muškog dijela *selamlıka*.

Institucija harema nije bila specifična za Bliski istok i Osmansko Carstvo. Harem se mogao pronaći u Kini, Indiji, pa čak i na Mediteranu. Na taj način bi aristokratkinje i ostale „elitne“ žene bile nepristupačne za javnost.²⁶³

U osmanskoj tradiciji konkubine su, kao i zakonite žene, služile za potomstvo. U početku su konkubine i njihova djeca bili bez ikakvih prava, no s vremenom je postalo poželjnije imati konkubine, nego zakonitu ženu. Zakonite žene mogle su naštetiti mužu uplićući se u politiku kako bi povoljno utjecala na odluke koje se tiču njezine obitelji. Nadalje, ako je zakonita žena sultana bila princeza strane sile, postojala je mogućnost pretendiranja te zemlje na prijestolje. Zbog toga u određenom periodu Carstva zakonite žene nisu smjele imati djecu.²⁶⁴ Kasnije je harem osim za potomstvo trebao pokazati i financijsko (blago)stanje vlasnika harema.

Prvotni je harem u Topkapı saraju bio skroman. Tu se vjerojatno na području današnjeg harema nalazio samo manji broj odabranih konkubina. Ostatak osoblja, valide, zakonite žene i ostale konkubine bile su smještene u Eski saraju. U Topkapı su prebačeni u vrijeme Sulejmana Veličanstvenog²⁶⁵ kada dolazi do proširenja harema kao i ostatka Topkapı. Promontorio (1410?- 1487?), trgovac koji je više desetljeća služio kao veza Osmanlija i Genove, navodi da je u haremu Mehmeda II bilo četiristo žena, od čega ih je sto pedeset živjelo u Topkapı,²⁶⁶ dok Čelebi navodi da u prvotnom dvoru uopće nije bilo harema te da je sagrađen u vrijeme Sulejmana.²⁶⁷

Harem je nadograđen i u vrijeme Selima II (1566.-1574.) zbog požara koji je izbio u dvoru, no najveću nadogradnju je doživio u vrijeme Murata III. On je naredio gradnju nove Osobne odaje, dvorane za audijenciju, kupelji za sebe i jednu za osoblje harema koje je sve više raslo. Kako su sultani sve više vremena provodili u haremu, došlo je do rasta moći haremskih žena, tj. do perioda poznatog kao *Sultanat žena*, a s time i do rasta moći crnih i pada moći bijelih eunuha.²⁶⁸

²⁶³ Lapidus, *Islamic Societies, Women and Family in the Ottoman Era*.

²⁶⁴ Jateen Lad. "Panoptic Bodies." u *Harem Histories: Envisioning places and Living Spaces*. ur. Marilyn Booth. (Durham, London: Duke University Press, 2010.), 17.

²⁶⁵ Lad, *Panoptic bodies*, 174.

²⁶⁶ Freely, *The Grand Turk, The House of Felicity*.

²⁶⁷ Çelebi, *Narrative of Travels Vol I, Description of the new Serâi*.

²⁶⁸ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 92.

5.1. Žene

5.1.1. Način dolaska

Žene u haremu najčešće su bile robinje koje su sultanu poklanjali razni namjesnici, veziri, majka ili sestre sultana, pa čak i neke njegove žene. Osim toga glavni crni eunuh ih je kupovao na sajmu roblja. Jedan od takvih sajmova u Istanbulu bio je je *Avret pazarı* na kojem su se svaki petak ujutro mogle kupiti robinje. Sluškinje su bile oko 40 funti, dok su druge bile i po nekoliko tisuća pijastera.²⁶⁹ Sustav nabave roblja bio je paralelan nabavi muškog roblja, izuzev devširme. Bijele ropkinje dolazile su s područja Balkana, istočne Europe i Kavkaza, a crne s područja Afrike.²⁷⁰

Bijele ropkinje koje su ulazile u harem većinom su bile kršćanke i skromnog porijekla. Nerijetko su to bile djevojčice od svega 10 godina. Bilježi se i da postoje djevojke koje su zbog boljeg života poticane da postanu konkubine. Muslimankama je pak bilo ispod časti ući u harem, jer su bile slobodne žene, a ne robinje.²⁷¹

5.1.2. Hijerarhija harema

Žene u haremu prvenstveno su se dijelile na *cariyeler* (sluškinje) i *gedikiler* (privilegirane). Cariyeler su imale hijerarhiju sličnu ostalima koji su učili:

- *çırak* (pripravnica)
- *kalfa* (kvalificirana)
- *usta* (nadzornica)
- *kaḥya kadın* (glavna sluškinja)²⁷²

Najteže poslove poput čišćenje zidova, podova i sl. obavljale su crnkinje, dok su druge sluškinje obavljale poslove kao što su održavanje sagova, briga o grijanju itd. Kao i ostali, sluškinje su mogle napredovati u hijerarhiji, ako su bile dobre u obavljanju svojih dužnosti. Često nisu bile obrazovane, ali su mogle sudjelovati u zborovima i glazbenim izvedbama na dvoru.

²⁶⁹ John Freely. *Inside the Seraglio: The private lives of the sultans in Istanbul* (London: Penguin Books, 1999), 218.

²⁷⁰ Miri Shefer-Mossensohn. *Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge* (Austin: University of Texas Press, 2015.), 69.

²⁷¹ Leslie P. Peirce. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 1993.) 107.

²⁷² Freely, *Ottoman Architecture*, 141.

Od sluškinja najvažnije su bile čuvarice kupelji, odjeće i riznice. One su imale svoje posebne prostorije nadsvođene kupolom unutar harema. Prostorije svake od njih sačinjavale su kupaonica s nužnikom i umivaonikom, te jedna ili dvije spavaće sobe.²⁷³ Rizničarka je među njima imala posebno važnu ulogu. Bila je zadužena za davanje dnevnice (*mevacib*), za davanje mirovine (onima koji su otišli u Eski saraj) i za vođenje troškova harema.

Žene koje su trebale postati konkubine su po dolasku u harem dobile naziv *acemi* (pripravnica). Tada su živjele zajedno u Velikoj i Maloj odaji i bile pripravnice kod kaħya kadın, tj. primjenjivao se isti sustav kao i kod içoğlana u enderunu.

Sve žene morale su konvertirati na islam, a osim poduke o islamu obrazovanje je uključivalo plesanje, pjevanje, sviranje (u ranijem razdoblju tamburin, a kasnije klavir i harfu). Žene su podučavane i jeziku, no vrlo često ga nisu u potpunosti svladale kao što je vidljivo iz sačuvane korespondencije. No to nije začuđujuće s obzirom da je u haremu jedino princezama, te kasnije prinčevima osmanski bio materinji jezik.²⁷⁴ Haremske su žene vrlo malo vremena imale za sebe, jer su osim obrazovanja morale posluživati druge žene, tj. obavljati poslove poput čišćenja, kuhanja, zabavljanja važnijih žena te ostalih poslova unutar harema.²⁷⁵

Hijerarhija u haremu bila je stroga i svaka žena koja je ju je prekršila bila bi kažnjena, jer je postojala mogućnost da će neka novakinja osvojiti sultana i na taj način smanjiti moć valide i ostalih više rangiranih žena.²⁷⁶

Neuspješnije u školovanju postale bi sluškinje ili bi uz naknadu bile poslone van dvora, a ponekada su udane za neuspjelog polaznika Enderuna. Uspješnije su pak postale *gediki*. Konkubina koja ne bi rodila dijete također je ponekada udana izvan dvora.²⁷⁷

Gedikiler su birane po ljepoti i talentu, najčešće u sviranju, plesu ili pjevanju. Podučavala ih je kaħya kadın koja ih je pripremala ih za susret sa sultanom. Ukoliko bi ih sultan primijetio postale bi *gözde*, tj. dobile su mogućnost da postanu konkubine. Tada bi dobile vlastite odaje gdje su ih pripremle čuvarice kupelji, odjeće i riznice.²⁷⁸

Ako bi zadovoljile sultana nakon prve noći i ostale mu u milosti postajale bi *ikbal* ili u europskoj literaturi *odaliska*. Neke žene su sultana vidjele samo jednom u životu, jer nisu ponovno odabrane. No ponekada bi ih sultan poslao nekom gostu na jednu noć, što je bila najveća čast koju je mogao pokazati.

²⁷³ Freely, *Ottoman Architecture*, 174.

²⁷⁴ Shefer-Mossensohn, *Science among the Ottomans*, 90.

²⁷⁵ Shefer-Mossensohn, *Science among the Ottomans*, 69-70.

²⁷⁶ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 107.

²⁷⁷ Peirce, *The Imperial Harem*, 124.

²⁷⁸ Freely, *Ottoman Architecture*, 141.

Slika 82 Tlocrt harema.

Slika 83 Harem (Naslikao Antoine Ignace Melling).

Kada bi išao u harem, sultan je imao cipele optočene srebrom kako bi žene po zvuku znale da dolazi, jer bila je uvreda sresti sultana licem u licem. Kada bi se odlučio za neku djevojku iz harema, sultan bi po nju poslao glavnog crnog eunuha.²⁷⁹ Ostale bi joj čestitale nakon čega odlazi u kupelj gdje ju oblače. Sultan bi prvo poslao poklon, a onda ušao u odaje.

Najviši status koji je žena kao konkubina mogla imati bio je *haseki*, tj. miljenica, rang uveden u vrijeme Sulejmana Veličanstvenog za konkubinu Hürrem (1501.-1558.). *Haseki* se često zamjenjuje s *kadın*, jer su na rangui sultanove zakonite žene. Dvije konkubine, Hürrem i Nurbanu (1525.-1583.), su čak dobile status zakonite žene, što je *de facto* značilo da su prestale biti robinje.²⁸⁰ Vjenčanje sultana Ibrahima (1640.-1648.) i konkubine Hümaşah (1624.-1672.) 1647. godine je opisan na sljedeći način:

"U skladu sa sultanskom naredbom, svaki od vezira Sultanskog divana dao je robinji lica poput mjeseca dar optočen draguljima. Tada su je otpratili u organiziranoj procesiji od vrtova Davutpaše do sultanskog dvora. Na ceremoniji je glavni crni eunuh bio zamjena za mladu, a veliki vezir za sultana."²⁸¹

Hasekije su svoj status crpile iz činjenice da se na njihove sinove gledalo kao na buduće sultane. Žene harema ovisile su o mobilnosti sinova kako bi se penjale po hijerarhiji, dok s druge strane status žene, osim u rijetkim slučajevima, nije značio mnogo.²⁸² U vrijeme Hürrem, Nurbanu i Safije (1550.-1619.) su sultani njegovali svojevrsnu monogamnu vezu, barem dok nisu dobili prvog sina, kako bi se sinovima baš tih žena omogućilo da, po novom principu koji se polagano uvodio, postanu sultani, a to je bilo nasljeđivanje po starosti. U kasnijem se periodu Carstva jako rijetko javlja status zakonite žene. Nakon perioda tzv. *Vladavine žena* status *haseki* je moglo imati više žena i značio je otprilike što i *kadın* ranije, da bi kasnije titula skoro u potpunosti bila zamijenjena s *haseki*.

No apsolutnu vlast u haremu, a ponekada i izvan njega imala je valide sultan (majka sultana). Hijerarhija harema s valide na vrhu piramide također potječe iz razdoblja Hürrem kao valide.²⁸³ Valide je bila odgovorna za red u haremu, a trebala je biti i savjetnik sultanu u državnim poslovima. Ponekada su je muftija ili vezir zvali kako bi intervenirala, ako su mislili da je sultan donio lošu odluku. Ukoliko bi majka sultana umrla prije nego je njezin sin došao

²⁷⁹ Freely, *Inside the Seraglio*, 186.

²⁸⁰ Peirce, *The Imperial Harem*, 91-94.

²⁸¹ Peirce, *The Imperial Harem*, 108.

²⁸² Ruth Barzilai-Lumbroso. "Turkish Men and the History of Ottoman Women: Studying the History of the Ottoman Dynasty's Private Sphere through Women's Writings". *Journal of Middle East Women's Studies* 5, no. 2 (Spring 2009): 71. www.jstor.org/stable/10.2979/mew.2009.5.2.53.

²⁸³ Peirce, *The Imperial Harem*, 91.

Slika 84 Prostorije konkubina.

Slika 85 Dvorište konkubina.

na vlast, nije bilo valide sultan, a ako je valide bila premlada haremom bi upravljala *büyük valide sultan* (baka sultana) dok ona ne postane zrelija.²⁸⁴ U slučaju da majka sultana premine prije nego je sultan stupio na prijestolje ulogu, upravljanja haremom preuzele bi sultanova dojičija ili kađija kadın.²⁸⁵ Kada bi joj sin stupio na prijestolje valide bi selila iz Eski saraja u Topkapı uz ceremoniju *vâlide alayı*, tj. povorku majke.

Valide su imale prihode s osobnih posjeda, a velik dio činili su i pokloni stranih i domaćih državnika. U pravilu su imale veliko bogatstvo kojim su podizale vakufe u Istanbulu, Meki, Medini te u Jeruzalemu. Njihovim vakufima upravljao je glavni crni eunuh. Iako je bilo trideset i šest sultana tijekom osmanske povijesti, bile su svega dvadeset i tri valide sultan.

Valide je nedvojbeno imala najvišu dnevnicu, s time da su Nurbanu sultan i Safiye sultan imale najviše dnevnice: 2000, tj. 3000 akči. U usporedbi s njima muftija je imao 750, kadija Rumelije i Anatolije 572, tj. 563 akči i janjičarski aga 500, veliki vezir 1000 akči, a sultan 1001. Princeze su primale pak oko 250-300, a određene moćnije tetke sultana i po 600 akči. Ostale konkubine su primale otprilike 200 akči.²⁸⁶ U usporedbi s njima obični su radnici oko 1600. godine *ırgad* (obični radnici) zarađivali 14, tj. 22,5 akče ako se radilo o ustama.²⁸⁷ Za taj novac bi *ırgad* mogao kupiti dnevno oko osam kilograma kruha ili dva i pol kilograma riže te dva kilograma ovčetine.²⁸⁸

5.1.3. Život u haremu

Služavke u haremu bile su u sobama u kojima su imale vlastite krevete, a bilo ih je po dvadeset u sobi.²⁸⁹ Isti princip po kojemu su bili smješteni içođlani u enderunu. Žene koje su bile u haremu od položaja gözde naviše imale su vlastite odaje. One koje su bile haseki ili iznad imale su posebna prava: imale su vlastite odaje i svoje sluškinje i slugu, a sultan bi ih redovito darivao. Njihove odaje bile su mali dvor unutar harema.

Žene bi u kontakt sa vanjski svijetom dolazile bi kada su išle van. Bilo im je dopušteno šetati kraj *köşka* (paviljona) kraj mora, no tada bi obavijestili pomorske časnike kako im se brodovi ne bi približavali. Osim toga, žene na vrhu hijerarhije mogle su odlaziti van (u kasnijem razdoblju), ali isključivo u zatvorenim kočijama kako ih nitko ne bi vidio. Tada su neke od njih vodile mlade prinčeve izvan dvora da vide vanjski svijet. Također su smjele odlaziti na izlete.

²⁸⁴ Freely, *Inside the Seraglio*, 156.

²⁸⁵ Peirce, *The Imperial Harem*, 110.

²⁸⁶ Peirce, *The Imperial Harem*, 126-128.

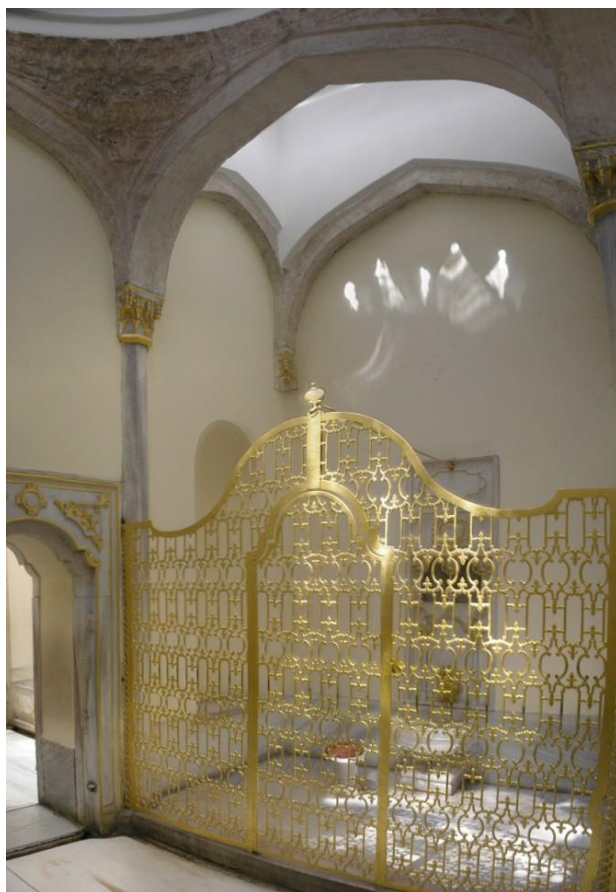
²⁸⁷ Süleyman Özmucur, Şevket Pamuk, „Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914.“ *The Journal of Economic History* 62, no. 2 (June, 2002): 301. www.jstor.org/stable/2698182.

²⁸⁸ Özmucur, Pamuk, *Real Wages and Standards*, 306.

²⁸⁹ Freely, *The Grand Turk*, The House of Felicity.

Slika 86 Kaḥya kadın (Octavien Dalvimart, *The costume of Turkey Turkey* [London, 1804.]).

Slika 87 Kupaonica valide sultan.

Slika 88 Apartman valide sultan.

Pred kraj samog Carstva bilježi se da su žene iz harema slobodno izlazile, pa čak i da su pričale i imale afere s muškarcima iz grada. Naravno, ako bi sultan to saznao bile su kažnjavane.

U ranije vrijeme kazne su uključivale slanje u Eski saraj, a za neke teže prekršaje ili kada su optužene da su vještice utapane su u Bosporu. Kazna utapanja koristila se i za drugo osoblje dvora koje bi počinilo teži prekršaj.

Drugi način na koji bi žene dolazile u kontakt s vanjskim svijetom bio je ili preko žena raznih poslanika u Istanbul koje su ponekada smjele ući u harem ili preko *kire*, žene koja je obavljala dužnosti za neku ženu u haremu, najčešće hasekiju ili valide sultan, izvan harema.

Kasniji sultani su čak dopuštali strancima da uđu u harem, npr. Selim III je dopustio francuskim glazbenicima da dođu u vanjske dijelove harema gdje su davali poduku ženama pod nadzorom crnih eunuha.²⁹⁰

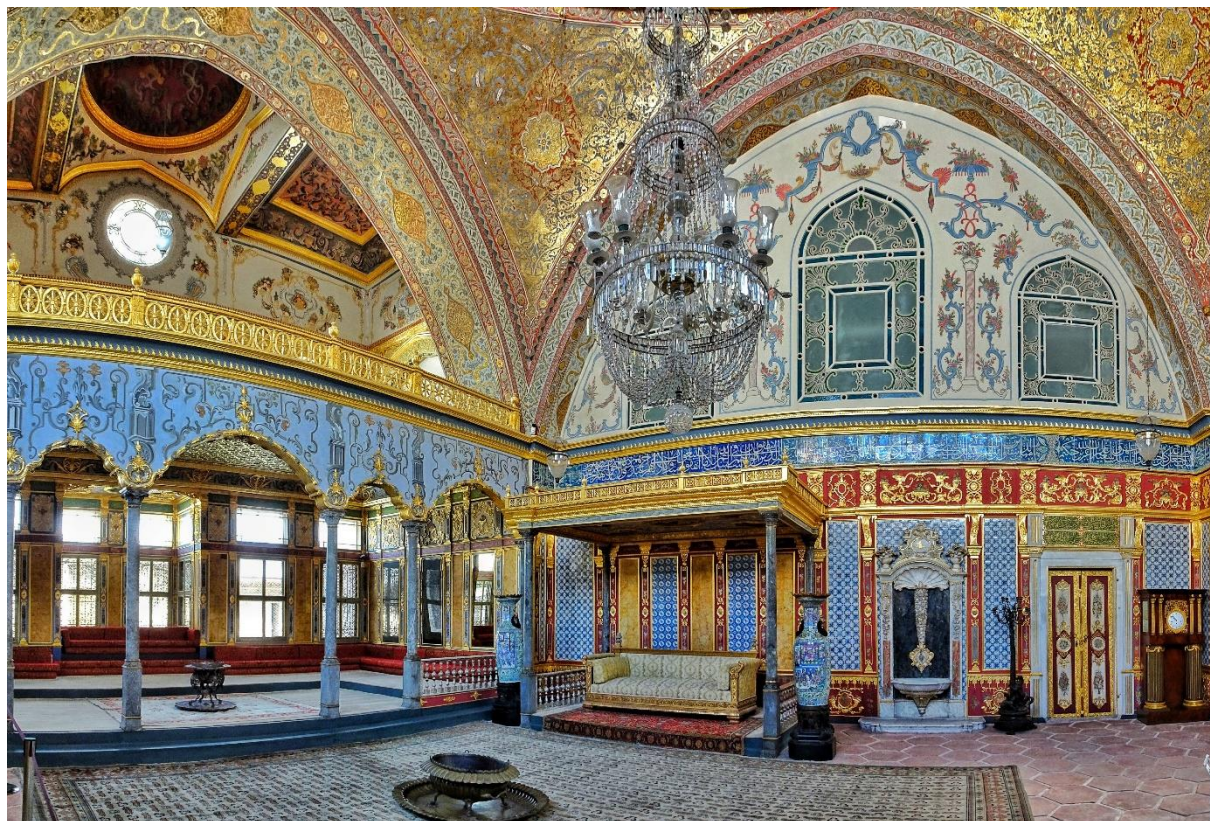
No u ranije vrijeme haremskim je ženama bilo strogo zabranjeno doći u doticaj s bilo kojim muškarcem osim sultana, čak i u slučaju bolesti. Kada bi se neka žena razboljela pozvali bi doktora kojemu je smjela pružiti samo ruku. Nakon toga doktor bi propisao terapiju na temelju onoga što je vidio. U slučaju da se radi o bolesti za koju je trebala treba kirurga ništa se nije moglo napraviti, jer je svoje tijelo smjela pokazati samo sultanu.

S druge strane djecu su smjeli liječiti, a opet je u haremu bila iznimno velika smrtnost djece. Neki zbog toga vjeruju da je često dolazilo do pobačaja, ali i do ubijanja novorođenčadi ako nisu bila zadovoljavajuća. To se posebno događalo u haremima prinčeva kad bi neka žena ostala trudna, a nerijetko su tada ubijane žene trudnice. U prinčevu haremu morale su biti sterilne žene, ako bi uopće imao harem. Ubijanje novorođenčadi vjerojatno se događalo tim više što je primjenjivano pravilo jedna majka-jedan sin. Razlog je vjerojatno slanje prinčeva u provincije kako bi se pripremali za buduću ulogu u slučaju da jedan od njih postane sultan, a majke su išle s njima.²⁹¹ Ukoliko bi žena rodila djevojčicu mogla se nadati da će ponovno biti pozvana kao konkubina.²⁹²

²⁹⁰ Freely, *Inside the Seraglio*, 217.

²⁹¹ Peirce, *The Imperial Harem*, 124.

²⁹² Peirce, *The Imperial Harem*, 108.

Slika 88 Soba za audijenciju u haremu.

Slika 89 Osobna odaja Murata II u haremu.

5.1.4. Vladavina žena

Kadınlar sultanatı je ime za period u kojemu su haremske žene, točnije hasekije i valide, imale znatan utjecaj na političke procese Carstva. Započeo je vladavinom Murata III²⁹³

Konkubina Sulejmana Veličanstvenog Hürrem, u Europi poznatija kao Rokselana, bila je prva konkubina koja se legalno udala za sultana. Ona je bila poklon velikog vezira Ibrahima sultanu. Pretpostavlja se da je došla iz zapadne Ukrajine. Sultanu je rodila petero djece, četiri sina (Mehmed, Cihangir, Beyazid i Selim) i kćer Mihrimah, što je bio presedan po broju sinova. Do tada je jedna konkubina mogla imati samo jednog sina.²⁹⁴ Sulejmana je nagovorila da *baş-kadın* Mihrimah i *veliahta* (prestolonasljednika) Mustafu nakon fizičkog sukoba s Mihrimah preseli sa dvora u Eski saraj.

Sultani koji su slijedili nakon Sulejmana sve više su se povlačili u harem gdje su uživali razne poroke. Najviše vremena u haremu provodili su Selim II i Murat III. Prvi je uživao piće, a drugi je redovito mijenjao konkubine. Što su oni više bili u haremu, to su više njihove majke, a s njima i crni eunusi, dobivali moć. Sultani su u tom periodu odluke o najvažnijim državnim poslovima donosili su uglavnom uz pomoć hasekije, a onda i valide sultan, crnog eunuha i drugih dvorjana.²⁹⁵ Murat III je primjerice s velikim vezirima komunicirao samo pismeno putem kratkih predavki (*telhis*). I zaposjedanje državnih položaja uvelike je ovisio o ženama najvišeg ranga.

Žene u haremu u pravilu nisu bile blagonaklone jedna prema drugoj. Rast moći jedne značio bi pad moći druge. Posebno su u sukobu bile majke prinčeva. Svaka je pokušavala na svaki mogući način osigurati prijestolje svom sinu, a na taj način i život. Nisu prezale ni od kakvih sredstava, čak niti od pogubljenja tuđeg sina. Kako bi došle do svojih ciljeva zgrtale su silna bogatstva, bez obzira na stanje državne blagajne.²⁹⁶

Uvođenjem *kafesa* oruđe u spletkama valide sultan i glavnog crnog eunuha postali su i janjičari, a njihovu utjecaju nije mogao pobjeći niti veliki vezir koji u razdoblju *kadınlar sultanatı* znatno izgubio moć. Kako je veliki vezir gubio moć, tako su janjičari dobivali na moći. Od sedamnaestog stoljeća janjičarima su se u pravilu priključivali i ulema i şeyh-ül islam.²⁹⁷ Takva situacija dovela je do nestabilne vlasti koju su janjičari preuzeli na tri godine

²⁹³ Matuz, *Osmansko carstvo*, 91.

²⁹⁴ Douglas A. Howard. *A History of the Ottoman Empire*. Cambridge (Cambridge University Press, 2017.), The royal family.

²⁹⁵ Matuz, *Osmansko carstvo*, 91.

²⁹⁶ Matuz, *Osmansko carstvo*, 108.

²⁹⁷ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 78.

od 1648. godine, a janjičarski aga u tom trenu nije dolazio iz redova polaznika Enderuna.²⁹⁸ I ostali položaji prestali su funkcionirati po dotadašnjem principu, pa su vojna lica nerijetko dobila položaj u administraciji i obrnuto. Novi velikodostojnici često nisu imali znanja iz područja na koje su imenovani, što je dovelo do daljnjeg slabljenja i siromašenja države, da bi na koncu uspostavljanjem osobnog ureda velikog vezira divan izgubio na važnosti.²⁹⁹

Kadınlar sultanatı prestao je dolaskom velikog vezira Köprülü Mehmed-paše (1656.-1661.) na vlast. Da bi pristao doći na mjesto velikog vezira morali mu se omogućiti puno više slobode u obavljanju poslova nego što su imali dotadašnji veliki veziri. On je, da bi vratio red u Carstvo, prvo smanjio moć harema i janjičara.³⁰⁰ Cijela priča u potpunosti je završena kada je uspio dobiti fetvu kojom se naređuje smaknuće Kösem, majke Murata IV i Ibrahima, za čije je vrijeme vladala u sjeni, kao i za vrijeme unuka Mehmeda IV (1648.-1687.), kojega je odlučila zbaciti s prijestolja u korist njegova mlađeg brata Sulejmana.

5.1.5. Nakon smrti sultana

Nakon smrti sultana svi su iz njegova harema, uključujući eunuhe, sluge i djecu umrlog sultana (ako nisu morali ostati u *kafesu*), otišli u Eski saraj. Gediki i gözde udavane su za paževe uz određenu nadoknadu, a ostale bi ostajale u haremu do smrti, osim ako bi sin neke od njih došao na prijestolje. Tada bi postale valide sultan.

U nekim nesretnijim slučajevima, npr. za vrijeme sultana Ibrahima dogodilo se da je u svom haremu želio ostaviti udovicu svog oca ili da je svoje sestre i nećakinju dao kao sluškinje svojim hasekijama.³⁰¹ Nakon svrgnuća s vlasti istog tog sultana neke od njegovih hasekija ubilo je stanovništvo, nezadovoljno vladavinom sultana, dok su druge razdijeljene vezirima ili ubijene.³⁰²

Hafiten, udovica Mustafe II, prošla je malo bolje. Nju je Ahmed III, brat Mustafe, natjerao da se nakon smrti Mustafe preuda, na što se gledalo kao na najveću sramotu. No dao joj je da odabere muža. Odabrala je Bekir Efendiju, tajnika države, koji ju je u dobi od deset godina i poklonio sultanu. Kako je bila sultanija zabranila je novom mužu da dođe u njezine odaje, tj. odlučila je držati zavjet da neće niti jednom drugom muškarcu dopustiti pristup postelji.³⁰³

²⁹⁸ Matuz, *Osmansko carstvo*, 108.

²⁹⁹ Matuz, *Osmansko carstvo*, 108.-109.

³⁰⁰ Matuz, *Osmansko carstvo*, 113.

³⁰¹ Freely, *Inside the Seraglio*, 153.

³⁰² Çelebi, *Narrative of Travels Vol I*, Character of Sultán Ibráhím.

³⁰³ Montagu, *Letters*, 39.2.

U kasnijem razdoblju, Abdülmedžid je žene iz harema svog oca slao u palače duž Bospora, gdje su imale potpunu slobodu.

5.2.Prinčevi

Sultani su se rađali u haremu, a događaji vezani uz rođenje princa jako su sličili onima vezanih uz rođenje ostalih sultanovih podanika. Kada bi trudna žena u haremu dobila trudove zvalo se babicu. Haremske žene imale su svoje babice kojima su vjerovala. One bi ženu posjele na neku vrstu naslonjača, koji je za razliku od naslonjača običnih podanika bio presvučen crvenim satenom i obrubljen dragim kamenjem i biserima. Ukoliko bi sve proteklo u redu, tj. ako bi majka i dijete preživjeli, dobili bi tri kolijevke na dar. Jednu od valide, drugu od velikog vezira i treću je dostavio blagajnik carske blagajne u ime sultana. Svaka od kolijevki bi došla u velikoj procesiji, a uz nju bi došli i mnogi drugi darovi. Valide sultan bi uz koljevku poslala urešeni prekrivač. Uz onu velikog vezira došlo bi drago kamenje, a ako se radilo o dječaku onda i ures za turban. Kolijevke su prvo predane glavnom crnom eunuhu te predstavljene sultanu, a tek bi onda darovi stigli u harem.³⁰⁴ Sluge koji su nosili kolijevke u procesiji dobili bi hil'at, a ponekada i druge darove.

Na dan kada je dijete rođeno poslana je sultanska objava, kako bi javnost slavila rođenje djeteta. Slijedeći dan bi veliki vezir i ostali velikodostojnici čestitali sultanu. Svi su nagrađeni hil'atom. Žene velikodostojnika bi pak bile pozvane u carski harem gdje su znale ostajati po nekoliko dana. Žene koju su živjele izvan dvora prvo bi se okupile na dvoru velikog vezira i od tamo išle u carski harem. Nakon dolaska poljubile bi prekrivač kreveta majke te predale mnogobrojne darove.³⁰⁵

Prinčevi su prve tri godine života bili s majkom³⁰⁶, ali ipak odvojeni od njih. Kada se rodio, princ dobio je svoju *süt anne* (dojilja i odgojiteljica) i sluškinju izabranu od robinja dvora. Osim njih nikome nije bilo dopušteno princa uzeti u ruke ili poljubiti. U slučaju da majka umre, dijete bi se dalo ili nekoj ženi iz harema sultanova oca ili nekoj iz sadašnjeg harema da ga odgaja kao svoje dijete.

Obrezivanje prinčeva često se koristilo u svrhu pokazivanja moći sultana. Proslava obrezivanja sinova Mehmeda II trajala je četiri dana. Prvi dan recitirali su se ajeti iz Kur'ana, koje su kasnije prisutni učenjaci komentirali. Nakon toga su dvorski, ali i ostali prisutni pjesnici recitirali pjesme napisane upravo za ovu priliku. Za svoj angažman učenjaci su dobivali hil'at

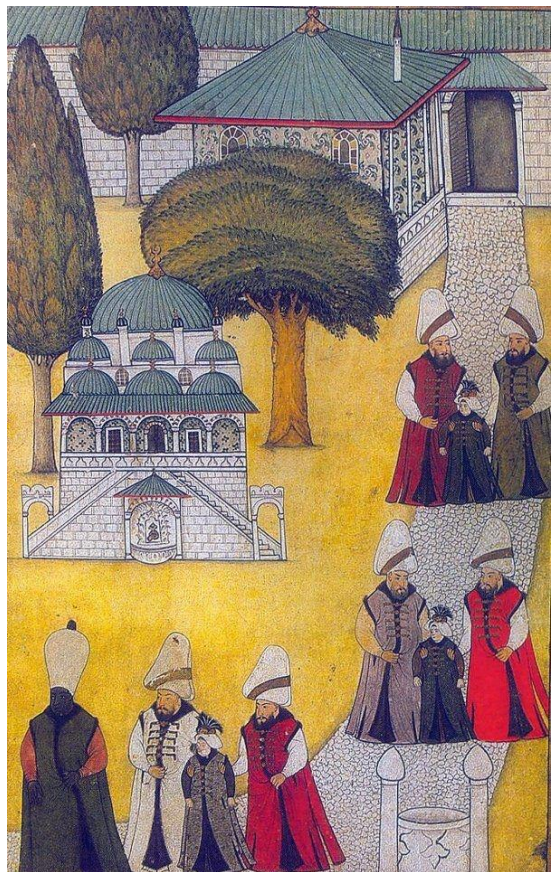
³⁰⁴ Kia, *Daily life*, 211.

³⁰⁵ Kia, *Daily life*, 211.

³⁰⁶ Ovisno o izvoru navodi se i da su do 10 ili 11 godina starosti živjeli s majkom u haremu.

Slika 91 Princ i haseki (Naslikao Antoine Laurent Castellan).

Slika 92 Priprema za obred obrezivanja (Surnâme-i Vehbi).

Slika 93 Kafes.

ili novčanu nagradu nakon čega bi uslijedila gozba. Drugi dan su se zabavljali siromasi iz Jedrene. Treći dan bila je gozba velikodostojnika iz Carstva i drugih uvaženih gostiju, dok su četvrti dan velikodostojnici darovali sultana, nakon čega je on bacio šaku novca među siromahe koji su se okupili oko prijestolja.

Obrezivanje se koristilo i kao slavlje, ali i kao skretanje pozornost podanika. Organizirale bi se velike proslave koje su trajale i do 52 dana, kao što je bilo obrezivanje princa Mehmeda, tada šesnaestogodišnjaka, sina sultana Murata III 1582. godine. Događaji su detaljno opisani u *Surname-ı Hümayun*, nepoznatog autora. U to vrijeme došlo je do devalvacije srebra, rat s Iranom s odužio, a u pozadini su se još osjećali nemiri zbog smrti Mehmed paše Sokolovića. Na ovaj način stanovnicima Istanbula skrenuta je pozornost, a raznim delegacijama iz stranih zemalja htjela se pokazati snaga Carstva.³⁰⁷

Kada bi došlo vrijeme za obrazovanje princa carsko vijeće mu je dodijelilo učitelja/savjetnika ili *lalu* iz sultanove Osobne odaje.³⁰⁸ Nakon toga bi svaki dan odlazio u školu Enderun, koju je pohađao zajedno s ičođlanima.³⁰⁹ Za njegovo obrazovanje je osim njegovog lale bio zadužen i jedan crni eunuh. U slučaju da se radilo o prestolonasljedniku za njega bi bio zadužen glavni crni eunuh.

Osim učenja prinčevi su se svaki dan igrali s braćom i sestrama u vrtu dvora, a petkom su išli posjetiti oca. Dva puta tjedno smjeli su ići u grad, no najčešće su išli u neki sultanski paviljon u blizini. Tamo su vježbali gađanje karabinkom ili lukom i strijelom. Osim toga svaki je princ u mladosti morao izučiti zanat, a učili su ih i umijeću poezije.³¹⁰

Prinčevi su u ranijem periodu Carstva u dobi od sedam godina³¹¹ odlazili sa svojim savjetnikom u neku provinciju i tamo upravljali da bi se pripremili za kasniju vladavinu. To su najčešće bile Amasija i Manisa. Često se događalo da su prinčeve rotirali u vilajetima. U vilajetu bi organizirali svoj dvor prema dvoru u Istanbulu, što je uključivalo i vlastiti harem. Prilikom odlaska princa u provinciju priredila bi se svečanost *şehzade alayı*, tj. prinčeva povorka.³¹²

Kako bi sultani spriječili svoje sinove da dođu do prevelike moći i spriječili mogućnost da ih svrgnu s prijestolja, slali su ih najčešće u pokrajine dalje od Europe kako bi im onemogućili da dobiju naziv *gazi*. Naziv je bilo teško dobiti ako su pokrajine graničile s muslimanima. Da

³⁰⁷ Derin Terzioğlu. „The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation.“ *Muqarnas* 12 (1995): 85. www.jstor.org/stable/1523225.

³⁰⁸ İhsanoğlu, *Historija*, 173.

³⁰⁹ Dalzell, *The First Line of Contact*, 17.

³¹⁰ İnalcık, *The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage*, 22.

³¹¹ ovisno o izvoru navodi se i dob od dvanaest godina

³¹² Peirce, *The Imperial Harem*, 174.

bi utjecaj prinčeva još više bio pod kontrolom s njima su slali i savjetnike koji su odgovarali direktno sultanu. Prinčevi nisu smjeli imati niti bradu, što je bio vanjski simbol zrelosti, niti su smjeli imati vakufe.³¹³ Sultani od vremena Selima II i Murata II slali su samo najstarije sinove u provincije, kako bi spriječili mogućnost građanskog rata.³¹⁴

No još za vrijeme Mehmeda Osvajača je došlo do ozakonjenja bratoubojstva u kanunnami. On ga je opravdao riječima: „Vladavina je dar sudbine svakome od moje djece, bratoubojstvo je dozvoljeno radi poretka u svijetu.“³¹⁵ Bratoubojstvo je i prije Mehmeda II postojalo u turkijsko-mongolskom plemenskom sustavu. Na vlast ne bi dolazio najstariji nasljednik, nego najsposobniji, tj. onaj koji je na neki način eliminirao sve ostale pretendente na prijestolje. Ono što je u Osmanskoj povijesti posebno opravdalo te na neki način legitimiralo ovu praksu bilo je vrijeme civilnog rata tijekom interregnuma (1402.-1413.).³¹⁶

Na ovaj bi način princ koji je postao sultan ubio svu svoju braću, iako se ponekada radilo o novorođenčadi. Na ovaj način ubijeno je najmanje 78 prinčeva. Taj običaj prestao je stupanjem na prijestolje Ahmeda I. 1603. godine, koji je uveo *kafese*.³¹⁷ Vjerojatno razlog za prekid tradicije bratoubojstva bila je činjenica da Ahmed nije imao djece za vrijeme stupanja na prijestolje³¹⁸, što bi u slučaju njegove smrti moglo dovesti do pogubnih posljedica za Carstvo.

Kafes je bila građevina na dva kata, u početku okružena visokim zidom, a u 18. stoljeću je dobila više prozora. Vjerojatno potječe iz vremena Ahmeda I.³¹⁹ Imala je dvojna vrata koja su čuvala eunusi i s vanjske i s unutarnje strane. Većina prinčeva zatvorenih u kafese bila je u stalnom strahu od pogubljenja i bolovali su od psihičkih bolesti.³²⁰

No institucija kafesa je s druge strane okončala razdoblja bezvlašća. Naime, kada bi sultan preminuo njegove su uredbe i sva imenovanja smatrana ništavnim sve dok ih novi sultan ne bi potvrdio. S obzirom da nije bilo vlasti u tom razdoblju, čak i do dva tjedna, dolazilo bi do pljački i uništavanja.³²¹

³¹³ Peirce, *The Imperial Harem*, 20.

³¹⁴ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 73.

³¹⁵ İhsanoğlu, *Historija*, 164.

³¹⁶ Dimitris J. Kastritsis. *The sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413*. (Boston, Leiden: Brill, 2007.), 200.

³¹⁷ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 73.

³¹⁸ Matuz, *Osmansko carstvo*, 103.

³¹⁹ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 325.

³²⁰ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 73-74.

³²¹ Inalcik, *Osmansko carstvo*, 75.

Kafesi su u kasnijem razdoblju prebačeni u dvor u Edirne. Tamo bi prinčevi bili izloženi vanjskom svijetu i pripremljeniji za vladanje.

Bratoubojstvo se provlačilo i kroz sedamnaesto stoljeće, ali su neki sultani odlučili poštediti svoju braću ili sinove svoje braće. Na taj način polagano je uvedeno nasljeđivanje po starosti, koje je zamijenilo nasljeđivanje s oca na sina.³²²

5.3.Princeze

Princeze su sve do udaje živjele u haremu. Prije nego su došle u pubertet podučavao ih je glavni crni eunuh. Ali u glazbi su ih poučavale najbolje glazbenice i glazbenici Carstva. Najprije su učile Kur'an i čitati. Zatim su imale poduke iz vjeronauka, povijesti i geografije. S obzirom da su jedine u haremu imale osmanski jezik kao materinji, izuzev prinčeva kada su bili u kafesu, jako su dobro vladale jezikom.³²³

Jako rano su udavane, prije svega zbog političkih veza. No prije nego su udane njihov budući muž morao se rastaviti od svih svojih partnerica, žena i robinja, jer je brak s princezom morao biti monogaman.³²⁴ Neke su udane i u dobi od osam godina, npr. princeza Geverhan za 55-ogodišnjeg kapetana³²⁵. Nikada se nije znao hoće li brak biti uspješan, pa je bilo i prilika da su princeze jedva viđale svoje muževe. Razlog je vjerojatno što se muževe nije pitalo za pristanak na brak.³²⁶ A ukoliko dob nije bila primjerena da princeza ostane nasamo s mužem morali su uvijek biti u društvu svjedoka.³²⁷

Neke princeze su udavane više puta. Npr. princeza Ayşa je šesti puta postala udovica s 39 godina. Prvi put je bila s 9 godina.³²⁸ No postojale su princeze poput Mihrimah, kćeri Sulejmana Veličanstvenog, koju je otac često pitao za savjet.

U 18. stoljeću bi princeze po rođenju, za zaruke ili kao vjenčani dar dobile svoj dvor.³²⁹ Svaka je palaču uredila po svom ukusu, a harem je bio je puno uređeniji od selamlıka, jer je bio prostor u kojemu su one živjele. U brak su unosile velik imetak, ali bi se sav imetak vratio sultanu, ako bi umrle prije nego su mogle konzumirati brak, prije svega zbog dobi.

³²² Inalcik, *Osmansko carstvo*, 75.

³²³ İhsanoğlu, *Historija*, 173.

³²⁴ Faroqhi, *Subjects of the sultan*, 103.

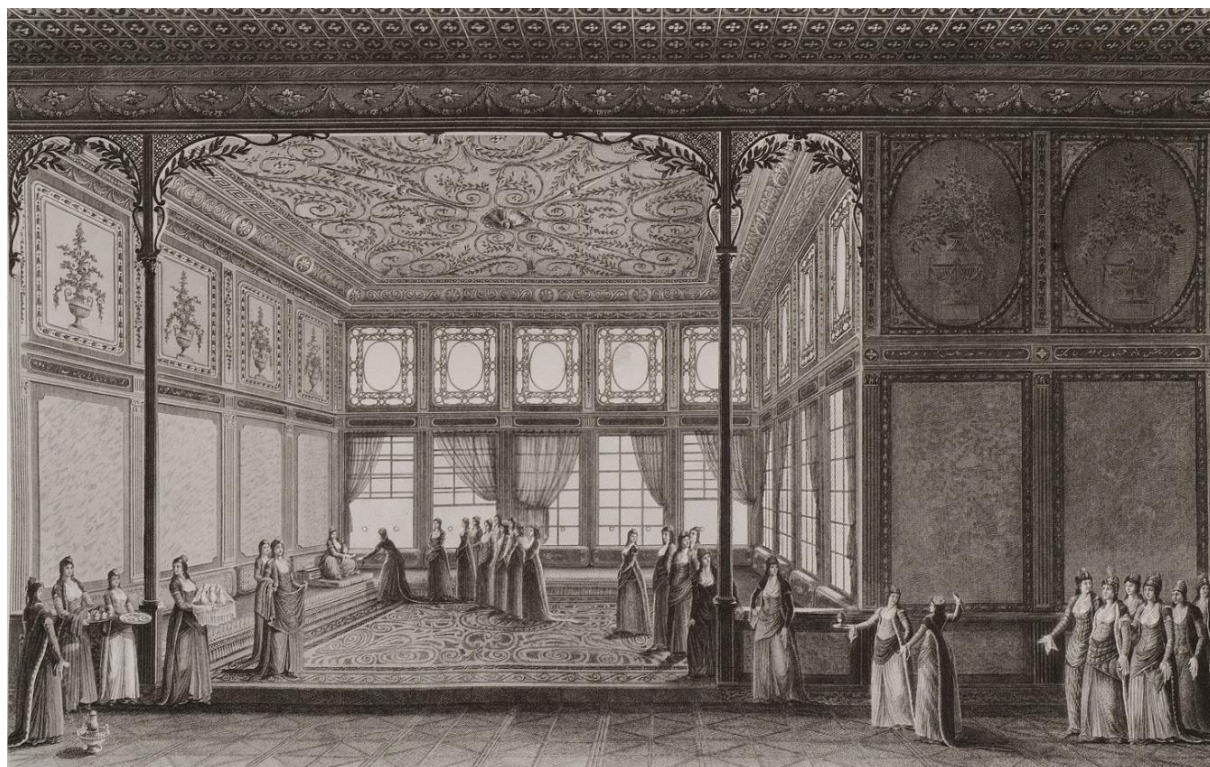
³²⁵ Freely, *Inside the Seraglio*, 112.

³²⁶ Faroqhi, *Subjects of the sultan*, 104.

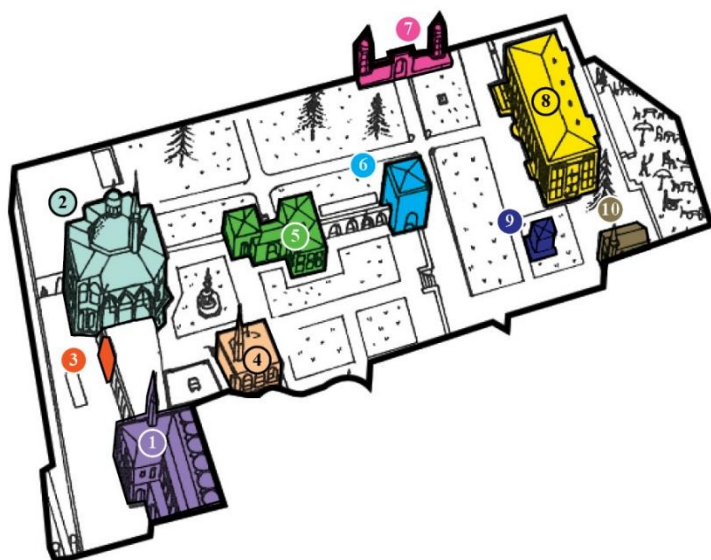
³²⁷ Montagu, *Letters*, 30.7.

³²⁸ Freely, *Inside the Seraglio*, 114.

³²⁹ Faroqhi, *Subjects of the sultan*, 118.

Slika 94 Odaje Hatice, sestre Selima II u haremu (Naslikao Antoine Ignace Melling).

Četvrti vrt

1	Paviljon za obrezivanje
2	Bagdadski paviljon
3	Sjenica za iftar
4	Revan paviljon
5	Paviljon Sofa
6	Soba glavnog liječnika
7	Gülhane vrata
8	Mecidiye paviljon
9	Garderobni paviljon
10	Džamija Sofa

Slika 95 Raspored građevina u četvrtom vrtu. Detalj (original Ilban Öz).

6. Četvrti vrt

Četvrti vrt bio je poznat i kao *Lala bahçesi*, vrt učitelja.³³⁰ Prema posljednjem osmanskome povjesničaru, Abdurrahmanu Şerefu (1853.-1925.), bio je podijeljen na pet dijelova: Obalni paviljon (*yalı köşk*), rog saraja (*saray burnu*), carski vrt (*jas bahçe*), ružičnjak (*gülhane*) i oružarnicu (*cebehane*). Originalni nazivi dijelova nisu poznati.³³¹

U četvrtom vrtu nalazili su se ponajprije paviljoni, tj. velike prostorije, najčešće s fontanom u sredini. Bili su uzdignuti oko devet ili deset stepenica iznad zemlje, a vrlo često su se oko njih nalazile pozlaćene mrežice po kojima se penjalo cvijeće.³³²

Sultani su u paviljonima u pratnji içoğlana, eunuha ili haremskih žena provodili dosta slobodnog vremena. Tu su jeli, slušali glazbu, promatrali sportska natjecanja, pisali i čitali, što je i logično s obzirom da su u nekima od njih bile smještene knjižnice.

Kako je to bio dio dvora za osobne potrebe sultana, često se znalo dogoditi da su haremske žene šetale vrtom. Tada nitko od muškarca, izuzev sultana i crnih eunuha, nije smio biti prisutan. Žene su za vrijeme šetnje obvezno nosile veo, kako im se lice ne bi vidjelo ako netko slučajno naiđe.³³³

U četvrtom vrtu originalno su se nalazila tri paviljona vjerojatno uništena u požaru 1633. godine. Nakon toga tu su sagrađeni Paviljon Revan, Bagdaski paviljon i Paviljon za obrezivanje između 1635. i 1638. godine. Osim njih tu se danas nalaze i sjenica za *iftar*, Sofa paviljon, Sofa džamija, Mecidiye paviljon, Soba glavnog liječnika te Garderobni paviljon.

Jedna od prvih građevina koje su tu bile sagrađene bio je kristalni paviljon, sagrađen od stjenki stakla, vjerojatno na mjestu današnjeg paviljona Revan. Niz kupolu paviljona duž stakala spuštala se voda u vrt, a sultan je često išao tamo rashladiti se ljeti preko dana.³³⁴

I na mjestu sobe za obrezivanje bio je paviljon koji je kasnije renoviran. Kupelj u novom paviljonu korištena je za abdest i brijanje sultana.

Paviljon Revan sagrađen je u vrijeme Murata IV 1635. godine u sjećanje na osvajanje Erivana, a predviđen je kao mjesto za povlačenje tijekom *çilehane*. Paviljon Revan i Bagdaski paviljon, sagrađen 1638. godine u sjećanje na osvajanje Bagdada, povezani su bazenom paviljona Revan i terasom Bagdaskog paviljona. Iako su sagrađeni jedan do drugog, paviljon Revan služio je kao mjesto odmora i čitanja, dok je Bagdaski paviljon bio mjesto na kojem se

³³⁰ Türkoglu, *Topkapı*, 9.

³³¹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 200.

³³² Montagu, *Letters*, 32.3.

³³³ Barzilai-Lumbroso, *Turkish Men and the History of Ottoman Women*, 68.

³³⁴ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 192.

Slika 96 Paviljon Revan.

Slika 97 Bagdadski paviljon i sjenica za iftar.

jeo *iftar*.³³⁵ Točnije rečeno, za to je najviše služila sjenica za iftar sagrađen 1640. godine za vrijeme sultana Ibrahima kao nastavak Bagdaskog paviljona. Posebnost ovog paviljona, kao i još nekih koji nisu danas ostali, je oblik koji bi trebao podsjećati na šatore u kojima su sultani bili u početku Osmanskog Carstva. Posebno važno za ovakve paviljone njihova je otvorenost, tj. sposobnost da se protegnu u eksterijer.³³⁶

Mecidiye paviljon najnovije je zdanje u Topkapı. Sagrađen je na temeljima paviljona iz 15. stoljeća. Dao ga je sagraditi sultan Abdulmedžid i jedini je dio dvora koji su koristili sultani nakon što su preselili u Dolmabahçe.

U blizini Mecidiye paviljona nalazi se džamija sagrađena u 19. stoljeću za potrebe bostancija na mjestu ranije džamije iz vremena Sulejmana Veličanstvenog. Kraj nje su se nalazile spavaonice za bostancije i označavale su granicu između dva vrta.

Bostancije su bili podijeljeni na dvorske te na one koji rade izvan dvora. Dvorski su bili podijeljeni u dvadeset grupa³³⁷ i razlikovali su se uniformom po boji pojasa. Svaka grupa je u vrijeme Mehmeda II imala svoje spavaonice. Dvorski bostancije bili su podijeljeni u grupe po devetnaest do četrdeset ljudi, a oni izvan dvora od petnaest do sto ljudi.³³⁸ U vrijeme Mehmeda II bilo ih je oko dvjesto u dobi od petnaest do dvadeset godina,³³⁹ a u vrijeme Sulejmana Veličanstvenog čak dvije i pol tisuće.³⁴⁰

Prava svrha vrtova vidljiva je u osmanskome običaju prema kojemu se za potrebe pripreme objeda sultana i njegove obitelji treba koristiti samo novac zarađen od prodaje voća i povrća uzgojenog u carskim vrtovima, uključujući vrtove uz Bospor i Zlatni rog. Plodovi bi trebali biti iskorišteni za objedovanje sultana i njegove obitelji, a višak bi bostancıbaşı prodavao ispred Sultanskih vrata.³⁴¹ Od plodova koji su se uzgajali spominju se limun i rajčice³⁴², špinat, kupus, krastavci, dinje, jagode i maline. Stephan Gerlach (1546.-1612.), evangelistički svećenik i putopisac, ne spominje konkretne vrste voća i povrća nego napominje da su u ovim vrtovima rasle sve biljke.³⁴³ S druge strane cvijeće iz vrtova bi se prodavalo u cvjećarnama. U

³³⁵ Marita White. „Edible Landscape: Agricultural and Social Gardens in Topkapı Sarayı, 1453-1800.“ (A Thesis Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Masters of Arts. University of Washington, 2017.), 34.

³³⁶ Nurhan Atasoy. „Ottoman Garden Pavilions and Tents.“ *Muqarnas* 21, Essays in Honor of J. M. Rogers (2004): 15-17. www.jstor.org/stable/1523340.

³³⁷ Necipoğlu navodi devet grupa.

³³⁸ İhsanoğlu, *Historija*, 608.

³³⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 202.

³⁴⁰ D. Fairchild Ruggles. *Islamic gardens and landscapes* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.), 175.

³⁴¹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 202-203.

³⁴² White, *Edible landscape*, 20.

³⁴³ White, *Edible landscape*, 27.

Slika 99 Sofa paviljon.

Slika 100 Paviljon Mecidiye.

sedamnaestom stoljeću bilo je sedamnaest cvjećarni koje su prodavale cvijeće iz vrtova Topkapı.³⁴⁴

Za razliku od perzijskih vrtova koji su se odlikovali ravni linijama, vrt u Topkapı razlikovao se od njih slobodom izričaja prema prirodnoj topografiji područja. Manji vrtovi unutar četvrtog vrta imali su svaki svoju formu, ali su iskorištavali brdovitost terena, kako bi se iz njih mogao pružiti što ljepši pogled.³⁴⁵

U četvrtom vrtu nalazila se i soba glavnog liječnika, tj. soba glavnog učitelja. To je bio naziv za kvadratnu zgradu u kojoj su bili liječnici, a u čijem se donjem dijelu nalazila ljekarna.³⁴⁶ Liječnici su pripadali birunu i bilo ih je oko 60 do 70, ovisno o razdoblju, a bili su pod nadležnosti silahdara³⁴⁷. Svo medicinsko osoblje bilo je vezano uz *hekim başıju* (glavni liječnik) odabranog od müderrisa najvišeg položaja.³⁴⁸ Prilikom imenovanja hekim başije u početku je bio prisutan veliki vezir, kasnije glavni crni eunuh, a krajem osamnaestog stoljeća sultan osobno, što govori o važnosti ovog položaja.

Medicinsko osoblje sastojalo se ponajprije od kirurga i oftalmologa. U registru iz 1525. godine zabilježeno je 45 „članova kirurgije“ i 5 „naučnika kirurgije“, dok ih je 1596. godine zabilježeno 79 te 33 naučnika.³⁴⁹ Osim njih hekim başı imao je na raspolaganju po potrebi i neke druge službe unutar dvora, a bio je nadležan i za židovske liječnike te dvorske astronome. Nakon završetka medicinskog obrazovanja u medresi svi su se morali upisati kod hekim başije i čekati da ih pošalje na službu, a ukoliko bi netko želio otvoriti privatnu praksu, posebice u Istanbulu, morao je dobiti njegovo dopuštenje.³⁵⁰ Hekim başı imao je dnevni prihod od 500 akči, a uz to je imao posjed u Galipolju.³⁵¹

Osim ljekarne u sobi glavnog liječnika postojale su još dvije, a na dvoru je bilo i pet bolnica, uključujući onu u haremu. Lijekove i ostale pripravke su pripremali içoğlani Ostave, ali i neki liječnici.³⁵²

³⁴⁴ Gönül A. Evyapan. „Anatolian Turkish Gardens.“ *M.E.T.U. Journal of the Faculty of Architecture* 1, no. 1 (Spring 1975): 7. http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1975/cilt01/sayi_1/5-21.pdf.

³⁴⁵ Ruggles, *Islamic gardens*, 175.

³⁴⁶ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 135.

³⁴⁷ Salim Ayduz. „Science and Related Institutions Within The Ottoman Administration During The Classical Period.“ *Foundation for Science, Tehchnology and Civilization* (April 2004), 4. <http://www.muslimheritage.com/uploads/OttomanInstitutions2.pdf>.

³⁴⁸ Sari, *Educating the Ottoman Physician*, 8.

³⁴⁹ Sari, *Educating the Ottoman Physician*, 10.

³⁵⁰ Ayduz, *Science and Related Institutions*, 4-5.

³⁵¹ İhsanoğlu, *Historija*, 605.

³⁵² <http://topkapisarayi.gov.tr/tr/content/hekimba%C5%9F%C4%B1-odas%C4%B1-ba%C5%9F-lala-kulesi>

Slika 101 Bostanci (Naslikao Luis Dupré)

Slika 102 Bostancıbaşı (Octavian Dalvimart, The costume of Turkey Turkey [London, 1804.]).

Slika 103 Soba glavnog liječnika.

Pod nadležnosti hekim bašije bio je i glavni astronom koji je povremeno bio i astrolog. U Osmanskom Carstvu bilo ih je trideset i sedam i svi su bili iz redova uleme. Uz glavnog astronoma bilo je i nekoliko niže rangiranih astronoma te četiri do pet naučnika. Najvažnija dužnost bila im je priprema kalendara te računanje vremena prestanka posta za vrijeme Ramazana. Osim toga pripremali bi horoskope i određivali najpogodnija vremena za pojedine radnje, npr. vrijeme kada sultan treba prvi puta sjesti na prijestolje ili vrijeme kada treba stupiti na brod prilikom ceremonije opasivanja, čemu pojedini sultani nisu pridavali važnost, no nisu mogli protiv običaja. U šesnaestom stoljeću glavni astronom bi uz dnevnicu od petnaest akči za pripremu kalendara dobio dvije tisuće akči, dok bi ostali astronomi dobili po tisuću. Ostali astronomi imali su dnevnicu od deset akči. U sedamnaestom stoljeću za pripremu kalendara dobivali su po tisuću akči, a u osamnaestom čak šest tisuća akči. Za razliku od ostalih na dvoru, plaća im je isplaćivana na mjesečnoj, a ne tromjesečnoj bazi.³⁵³

7. Vanjski vrt

Vanjski vrt zajednički je naziv za skupinu paviljona u okolici dvora. Prvi od njih sagrađeni su u petnaestom stoljeću vjerojatno kako bi predstavljali osvajanja Mehmeda II. Prvi, Popločani paviljon, sagrađen je u stilu perzijskih kraljeva. Paviljon nasuprot njega bio je sagrađen u osmanskome stilu, a zadnji u geometrijskom stilu. Ti paviljoni sagrađeni su kako bi se proslavila osvajanja Grčke (Konstantinopola), Azije (Karaman) i Trapezuntskog Carstva.

Popločani paviljon sagrađen je u perzijskom stilu, tj. u stilu regije Karaman. Njegova gradnja započela je odmah nakon pobjede nad regijom Karaman 1473. godine³⁵⁴ čiji su stanovnici preseljeni su pod prisilom u dio Istanbula. Sam paviljon vjerojatno je predstavljao i ambicije Mehmeda da zavlada nad Iranom, što se vidi u borbi s Uzun Hasanom (1423.-1478.) koju je u to vrijeme započeo. Paviljon je korišten većinom kao mjesto za užitke sultana: sultan je u njemu uživao u vinu s içoğlanima dok su glazbenici svirali ili je provodio vrijeme haremskim ženama. Prije nego je kanunname kodificiran, tj. prije sultanske odijeljenosti, moguće je da je korišten i kao mjesto za prijeme.

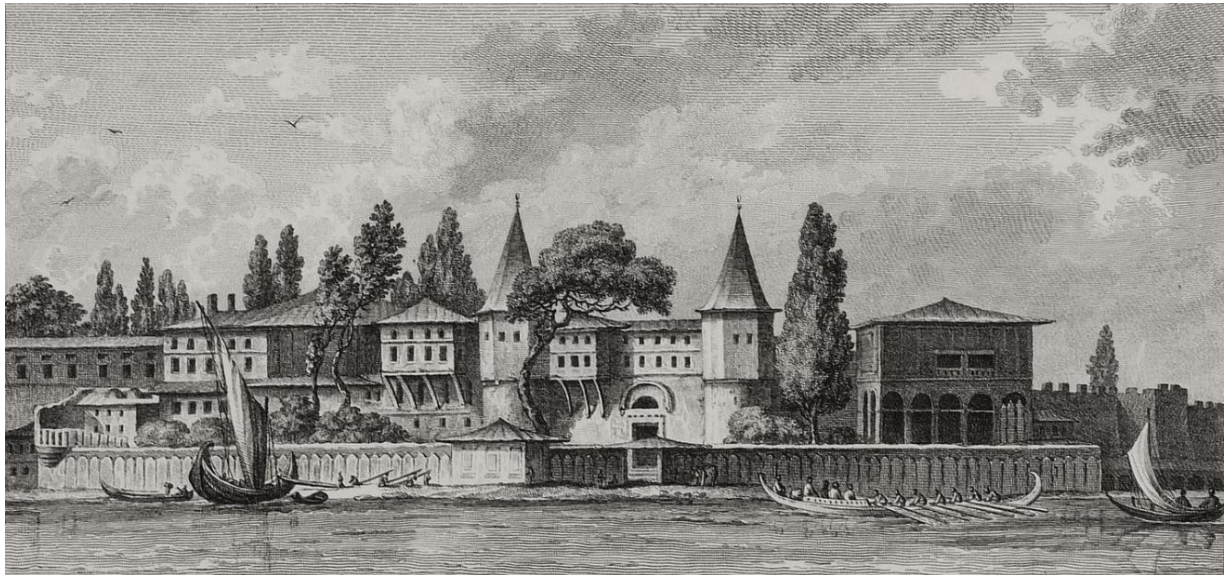
Paviljon Mehmeda Osvajača ili Paviljon Ishakiye, tj. Paviljon Ishak-paše nosi ime po velikom veziru Mehmeda Osvajača, a vjerojatno je sagrađen u isto vrijeme kada i Popločani paviljon. Prema izvorima iz osamnaestog i devetnaestog stoljeća sultani su iz ovog paviljona gađali kamene mete lukom i strijelom.

³⁵³ Ayduz, *Science and Related Institutions*, 12-14.

³⁵⁴ Goodwin, *A history of Ottoman architecture*, 137.

Slika 104 Popločani paviljon.

Slika 105 Ljetnikovac Topkapı (Naslikao Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier).

Mramorni paviljon sagrađen je u vrijeme Selima I koristeći sredstva osvojena nakon osvajanja Egipta. Za njegovu gradnju, kao i materijal za uređenje sultanske dvorane, mramor i mramorni stupovi slani su iz Egipta. Paviljon je simbolički sagrađen točno na mjestu gdje se spajaju dva mora i dva kontinenta ratnim plijenom iz Egipta. Sultani sedamnaestog stoljeća često su bili u Mramornom paviljonu sa ženama, konkubinama i glazbenicima dok su crni eunusi mahali bijelim rupcima kao upozorenje da je sultan ovdje, kako se nitko ne bi približio. Ukoliko bi se netko usudio približiti, na njega su bacali kamenje, što su činili i bostancije kod Topkapı (Topovska vrata). Paviljon je kasnije zamijenio ljetnikovac prozvan Topkapı, no uništen je u požaru 1862-63. godine.³⁵⁵ U 19. je stoljeću *Topkapı* postao naziv za dio dvora, a kasnije i ime za cijeli kompleks, tj. ono što danas poznajemo pod Topkapı. Iako su topovi u početku trebali koristiti kao obrana dvora, kasnije su korišteni za objavljivanje vjerskih praznika, rođenja u dvoru, procesije sultana i odlazak flote.³⁵⁶ Osim ovih topova koristili su se topovi na rogu saraja i sa *Kız kulesi* (Djevojačka kula).³⁵⁷

Sljedeći paviljon vanjskog vrta, Biserni paviljon, dao je sagrađiti veliki vezir Sinan paša za Murata III između 1588.-89. i 1591.³⁵⁸ godine svojim novcem, a glavni arhitekt bio je Davut Aga (?-1599.), nasljednik Sinana i njegov naučnik. Paviljon je s jedne strane gledao na vrt, a s druge na more i trebao je podsjećati na sliku raja. Kupola je ukrašena šarenim slikama i dragim kamenjem, a ime je dobio po biserima nanizanima na lusterima kupola. Paviljon je imao sultansku dvoranu, i prostorije za hasekije, crne i bijele eunuhe, za haremske upraviteljice, kuhinju, manju kupelj i toalet. U paviljonu su se neki sultani sastajali sa konkubinama, a neki su nekoliko puta posjećivali paviljon i u njemu obavljali molitve. Uništen je 1871. godine da bi se kraj napuštenog dvora napravilo mjesta za prugu kao simbol pozapađivanja.

Muratu III toliko se svidio Biserni paviljon da je tražio da se sagrađi još jedan sličan. Veliki vezir Sinan paša dao ga je graditi, a dovršen je kada je ponovno vraćen na mjesto velikog vezira. Za njegovu gradnju je, kao i inače, materijal došao iz raznih dijelova Carstva: željezne grede i čavli iz Samokova, bijeli i crveni mramor sa otoka iz Mramornog mora, Darice i Tekirdaga, keramika iz Iznika i čelik iz Soluna.³⁵⁹ U njemu su se često odvijale gozbe za ulemu i druge pobožne ljude. Kada bi sultan došao žrtvovali bi se životinje i bila bi podijeljena milostinja.

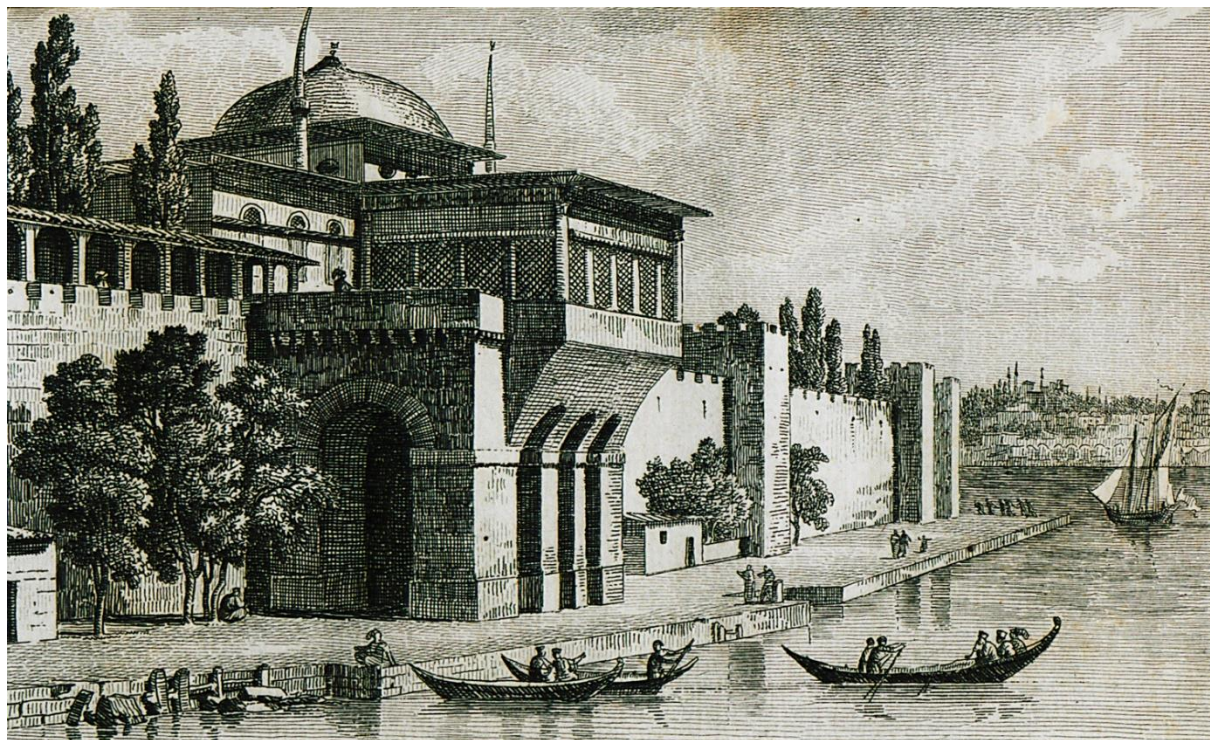
³⁵⁵ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 225.

³⁵⁶ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 221.

³⁵⁷ Çelebi, *Narrative of Travels Vol I*, A curious Anecdote.

³⁵⁸ Goodwin navodi 1593. godinu prema Ahmedu Refiku, str. 338.

³⁵⁹ Necipoğlu, *Architecture, ceremonial and power*, 232.

Slika 106 Biserni paviljon (Naslikao Antoine Laurent Castellan).

Slika 107 Paviljon košaraša.

Jedan od vanjskih paviljona koji je ostao do danas je Paviljon košaraša sagrađen oko 1643. godine na mjestu na kojem je stajao puno manji paviljon. Nazvan je prema pripadnicima bostanci trupe koji su izrađivali košare kojima bi se omotalo drveće kako bi se zaštitilo zimi. Drugo ime po kojemu je bio poznat je Paviljon Sinan paše. Korišten je kao paviljon i kao spremište za brodove.³⁶⁰

8. Zaključak

Topkapı je bio prijestolni dvor osmanskih sultana duže od bilo kojeg drugog dvora, a život koji se na njemu odvijao utjecao je na cijelo Osmansko Carstvo. Arhitektura dvora podsjećala je na organizaciju šatora za vrijeme vojnog pohoda, što i nije začuđujuće, s obzirom da je Mehmed II namjeravao koristiti Topkapı kao zimski dvor u vrijeme pauze od pohoda.

Bio je podijeljen na dva velika dijela: birun i enderun, tj. na četiri dvorišta ili vrta. Birunu, tj. vanjskoj službi pripadaju prvi i drugi vrt, dok su enderunu ili unutarnjoj službi pripadali treći i četvrti vrt. Prvi vrt služio je za smještanje službenika koji su povezivali sultana i vanjski svijet: poput umjetnika ili za smještaj građevina poput kovnice novca ili janjičarske oružarnice. Njegova važnost može se ponajprije vidjeti u kulturi Carstva: najbolji pjesnici Carstva bili su dvorski pjesnici, najbolji arhitekti bili su dvorski arhitekti itd. Oblikujući dvorsku umjetnost, kao i obrasce ponašanja u Topkapı oblikovana je kultura cijelog Carstva.

Drugo dvorište služilo je za administrativne potrebe Carstva: poput divana, kao i za službe koje su trebale služiti dvorjanima, npr. kuhinje ili staje. U ovom dijelu Topkapı donosile su se odluke o budućnosti Carstva u njegovim najjačim trenucima. Moguće je povezati snagu Carstva i mjesto donošenja odluka u Topkapı. Kada su se odluke donosile na mjestima pristupačnima javnosti, poput divana, Carstvo je bilo jače. Kako su se pak počele donositi unutar Osobnih odaja sultana, a kasnije i u haremu Carstvo je slabilo. Isto se odnosi i na broj sastajanja divana: što se češće divan održavao Carstvo je bilo stabilnije, kako se divan rjeđe održavao došlo je i do opadanja moći Carstva.

Treće dvorište bilo je rezervirano za privatni život sultana. Tu su bili smješteni polaznici škole Enderun, koja je predstavljala posebnu vrstu obrazovanja u Osmanskom Carstvu. Njezini polaznici dolazili su najčešće na dvor putem devširme, a igrali su neizmjereno bitnu ulogu u povijesti Carstva, jer su činili glavnu snagu osmanske birokracije te na taj način upravljali Carstvom i životima ljudi. U onom trenu kada je škola ukinuta došlo je do pomanjkanja

³⁶⁰ Freely, Ottoman Architecture, 149.

kvalitetnog i adekvatnog kadra za zauzimanje bitnih administrativnih pozicija. Na taj način omogućen je nepotizam što je dovelo do daljnje destabilizacije Carstva.

Polaznici škole Enderun važni su i za širenje dvorske kulture diljem Carstva. Po završetku poslali su ih u provincije na službu, a na taj način širili su i kulturu, bilo da se radi o umjetnosti, o obrascima ponašanja ili o bilo kojem drugom aspektu života.

U trećem dvorištu bile su smještene prostorije za privatni život sultana: Osobna odaja, Ostava, Riznica (prema nekim izvorima Unutarnja riznica) te Ratna odaja. U njima su bili smješteni bijeli eunusi koji su bili među najboljim polaznicima škole Enderun. Bili su najbliži sultanu što im je donijelo moć, no što je još bitnije, činili su mrežu kojom je sultan mogao izvršiti određene promjene u administraciji dvora, tj. mogao je postavljati ljude koji su bili neovisni od utjecaja velikog vezira.

Dio Topkapı koji se nalazi dalje u unutrašnjosti, a u kojem su se donosile odluke bitne za budućnosti Carstva bio je harem. U početku su u haremu bile smještene samo odabrane konkubine, dok je ostatak bio smješten u Eski saraju. Selidbom cijelog harema u Topkapı konkubine su počele dobivati moć što je s Hürrem, konkubinom Sulejmana Veličanstvenog, poprimilo sasvim nove razmjere. Za nju su stvorene titule *haseki* i *valide sultan*, čime je otvoren put ka moći kasnijim konkubinama što su one u potpunosti iskoristile. Time je centar moći preseljen u najunutrašnjiji dio harema, a moć su umjesto polaznika škole Enderun preuzeli crni eunusi. Cijela situacija dovela je do daljnje podjele vlasti u Carstvu i produbljenja unutarnjih nestabilnosti.

Nesporna je važnost događaja unutar Topkapı. Oni su oblikovali događaje u Carstvu, a time i u ostatku svijeta. Dvorska kultura širila se iz prvog vrta. U drugom vrtu održavao se divan na kojem su se donosile političke odluke. Treći vrt smještao je školu iz koje je potekao velik broj najutjecajnih državnika, a u haremu se skrivala moć koja je jedno vrijeme čak i upravljala Carstvom.

9. Literatura

Atasoy, Nurhan. „Ottoman Garden Pavilions and Tents.“ *Muqarnas* 21, Essays in Honor of J. M. Rogers (2004): 15-19. www.jstor.org/stable/1523340.

Ayduz, Salim. „Science and Related Institutions Within The Ottoman Administration During The Classical Period.“ Foundation for Science, Technology and Civilization (April 2004). <http://www.muslimheritage.com/uploads/OttomanInstitutions2.pdf>

Ayliffe, Rosie, Marc Dubin, John Gawthrop, Terry Richardson. *The Rough Guide to Turkey*. London: Rough Guides, 2003.

Barzilai-Lumbroso, Ruth. “Turkish Men and the History of Ottoman Women: Studying the History of the Ottoman Dynasty's Private Sphere through Women's Writings”. *Journal of Middle East Women's Studies* 5, no. 2 (Spring 2009): 53-82. www.jstor.org/stable/10.2979/mew.2009.5.2.53.

Brookes, Douglas S. „Of Swords and Tombs: Symbolism in the Ottoman Accession Ritual.“ *Turkish Studies Association Bulletin* 17, no. 2 (Fall 1993): 1-22. www.jstor.org/stable/43384431.

Carroll, Lynda. „Could've Been a Contender: The Making and Breaking of "China" in the Ottoman Empire.“ *International Journal of Historical Archaeology* 3, no. 3 (September 1999): 177-190. www.jstor.org/stable/20852932.

Çelebi, Evliya: *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa, in the Seventeenth Century, Vol. I*. Prevedo Joseph Hammer-Purgstall. London: J. L. Cox and Son, 1834. ebook, <http://www.gutenberg.org/files/53597/53597-h/53597-h.htm>.

Corlu, M. Sencer, Lynn M. Burlbaw, Robert M. Capraro, M. Ali Corlu, Sunyoung Han. „The Ottoman Palace School Enderun and the Man with Multiple Talents, Matrakçı Nasuh.“ *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series D: Research in Mathematical Education* 14, no. 1 (March 2010): 19–31. https://www.academia.edu/1013908/The_Ottoman_Palace_School_Enderun_and_the_Man_with_Multiple_Talents_Matrak%C3%A7%C4%B1_Nasuh.

Dalzell, Andrew. „The First Line of Contact: The Young Christian Made Ottoman Slave in the Sixteenth Century.“ Senior Honors Theses. University of Pennsylvania, 2007. repository.upenn.edu/hist_honors/3.

Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*. Leiden, Boston: Brill, 2006.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb 1966.

Encyclopædia Britannica. Encyclopaedia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2010.

Evyapan, Gönül A. „Anatolian Turkish Gardens.“ *M.E.T.U. Journal of the Faculty of Architecture* 1, no. 1 (Spring 1975): 5-21. http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1975/cilt01/sayi_1/5-21.pdf

Faroghi, Suraiya. *Subjects of the sultan*. London: I.B. Taurus, 2000.

Fisher, Alan W., Carol Garrett Fisher. „A Note on the Location of the Royal Ottoman Painting Ateliers.“ *Muqarnas* 3 (1985): 118-120. www.jstor.org/stable/1523087

Freely, John. *Inside the Seraglio: The private lives of the sultans in Istanbul*. London: Penguin Books, 1999.

Freely, John. *The Grand Turk: Sultan Mehmet II-Conqueror of Constantinople and Master of an Empire*. New York: The Overlook Press. 2009. ebook

Freely, John. *The History of Ottoman Architecture*. Boston: Wit Press, 2011.

Georgijević, Bartolomej *The Ofspring of the House of Ottomanno: And Officers Pertaining to the Greate Turkes Court. Whereunto Is Added Bartholomeus Georgieuiz Epitome, of the Customes Rytes, Ceremonies, and Religion of the Turkes: With the Miserbale Affliction of Those Christians, Whiche Liue Vnder Their Captiuitie and Bondage. In the Ende Also Is Adioyned the Maner Hovv Mustapha, Oldest Sonne of Soltan Soliman, Twelfth Emperour of the Turkes, Was Murthered by His Father, in the Yere of Our Lorde 1553*. Preveo Hugh Goughe. London: In Fletestreate, neare vnto saint Dunstones church by Thomas Marshe; 1569. <http://katalog.ub.uni-heidelberg.de/titel/ppn800977262>.

Göloğlu Sabiha, William James Harper. „Images of the Poori in the Surname-i Hümayun (Imperial Festival Book) of 1582.“ u Images (II): Images of the Poor : the Conference Proceedings. ur. Veronika Bernard, Serhan Oksay, 97-115. Zürich, Berlin: LIT Verlag, 2013.

Goodwin, Godfrey. *A history of Ottoman architecture*. London: Thames and Hudson, 1987.

Hathaway, Jane. „Out of Africa, into the Palace: The Ottoman Chief Harem Eunuch.“ u *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*. ur. Christine Isom-Verhaaren i Kent F. Schull, 225-238. Bloomington: Indiana University Press, 2016.

Hathaway, Jane. „Habeşî Mehmed Agha: The First Chief Harem Eunuch (Darüssaade Ağasi) of the Ottoman Empire.“ *The Islamic Scholarly Tradition* 83 (2011): 179-196. <http://booksandjournals.brillonline.com/content/books/10.1163/ej.9789004194359.i-386.45>.

Hathaway, Jane. *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*. London: Oneworld Publications. London, 2005. (ebook 2012.)

Hillenbrand, Robert. *Islamic Art and Architecture*. London: Thames and Hudson, 1999.

Howard, Douglas A. *A History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. ebook

İhsanoğlu, Ekmeleddin, ur., *Historija osmanske države i civilizacije*. Sarajevo: Orijentalni institut, 2004.

İnalcık, Halil. "The "Ottoman Civilization" and Palace Patronage" u *Ottoman Civilization*, ur. Halil İnalcık, Günsel Renda, 13-27. prev. Ellen Yazar, Mary Işın. Ankara: Ministry of Culture and Tourism, 2009.

Inalcik, Halil. Osmansko carstvo: klasično doba 1300.-1600. Preveo Dino Mujadžević. Zagreb: Srednja Europa, 2002.

Kastritsis, Dimitris J. *The sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413*. Boston, Leiden: Brill 2007.

Kia, Mehrdad. *Daily life in the Ottoman Empire*. Santa Barbara, Denver, Oxford: Greenwood, 2011.

Kunt, Metin İ. „Turks In The Ottoman Imperial Palace.“ *Royal Courts in Dynastic States and Empires*. (2011): 289-312.

http://booksandjournals.brillonline.com/docserver/nij9789004206229_289-312.pdf?expires=1509654246&id=id&accname=guest&checksum=5EF55D32A7A9B201E71A11BC3292C516.

Kuran, Aptullah: "A spatial study of three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne and Istanbul" *Muqarnas* 13 (1996): 114-131. <http://www.jstor.org/stable/1523255>.

Lad, Jateen. "Panoptic Bodies." u *Harem Histories: Envisioning places and Living Spaces*. ur. Marilyn Booth, 136-176. Durham, London: Duke University Press, 2010.

Lapidus, Ira M. *Islamic Societies to the Nineteenth Century. A Global History*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi, Mexico City: Cambridge University Press, 2012. ebook

Matuz, Jozef. *Osmansko carstvo*. Preveo Nenad Moaćanin. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

McCarthy, Justin. *The Ottoman Turks: an introductory history*. Harlow: Pearson Education Limited, 1997.

Montagu, Lady Mary Worthley. *Letters*. ur. Jack Lynch. <https://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/montagu-letters.html>

Necipoğlu, Gürlü. „From International Timurid to Ottoman: A Change of Taste in Sixteenth-Century Ceramic Tiles.“ *Muqarnas* 7 (1990): 136-170. www.jstor.org/stable/1523126

Necipoğlu, Gürlü. „Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry.“ *The Art Bulletin* 71, no. 3 (September 1989): 401-427. www.jstor.org/stable/3051136.

Necipoğlu, Gürlü. *Architecture, ceremonial and power: The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*; Cambridge, London: The MIT press, 1991.

Nikšić, Boris. Osmansko Carstvo 17. stoljeća očima bivšeg zarobljenika: opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.

Nikšić, Boris. Spis o ustrojstvu Osmanskog Dvora Nikole Matije Iljanovića. u *Povijesni prilozi*, 20, no. 20 (Kolovoz 2001.): 57-84. <http://hrcak.srce.hr/28806>

Özgüven, Burcu. „Ottoman Encampment and Urban Settlement: A Comparative Evaluation.“ u *The Ottoman House. Papers for the Amasya Symposium* ur. Stanley Ireland, William Bechhoefer, 16-20. London: Warwick University, British Institute of Archaeology, 1998.

Özmucur, Süleyman, Şevket Pamuk. „Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914.“ *The Journal of Economic History* 62, no. 2 (June, 2002): 293-321. www.jstor.org/stable/2698182.

Pamuk, Şevket. „Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800.“ *The Journal of Interdisciplinary History* 35, no. 2 (Autumn, 2004): 225-247. www.jstor.org/stable/3656813.

Peirce, Leslie P. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993.

Petersen, Andrew. *Dictionary of Islamic Architecture*. London, New York: Routledge, 1996.

Phillips, Amanda. „Ottoman Hil'at: Between Commodity and Charisma.“ u *Frontiers of the Ottoman Imagination. Studies in Honour of Rhoads Murphey*. ur. Marios Hadjianastasis, 111-138. Leiden, Boston: Brill, 2015.

Quataert, Donald. „Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829.“ *International Journal of Middle East Studies* 29, no. 3 (August 1997): 403-425. www.jstor.org/stable/164587

Ruggles, D. Fairchild. *Islamic gardens and landscapes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.

Salgamcioglu, Mehmet Emin, Erincik Edgu, Alper Unlu, Ervin Garip, Fitnat Cimsit Kos. „Topkapi Palace: Reflections on Social and Spatial Order.“ Proceedings of the 11th Space Syntax Symposium. <http://www.11ssslisbon.pt/docs/proceedings/papers/21.pdf>.

Sari, Nil. „Educating the Ottoman Physician.“ Foundation for Science, Technology and Civilization (August 2005). <http://www.muslimheritage.com/article/educating-ottoman-physicians>.

Shefer, Miri. „Charity and Hospitality: Hospitals in the Ottoman Empire in the Early Modern Period.“ u *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, ur. Michael David Bonner, Mine Ener, Amy Singer. New York: State University of New York Press, 2003.

Shefer-Mossensohn, Miri. *Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge*. Austin: University of Texas Press, 2015.

Smailagić, Nerkez. *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.

Sumner-Boyd, Hilary, John Freely. *Strolling Through Istanbul*. London: Tauris Parke Paperbacks, 2011. ebook

Tanindi, Zeren. „Bibliophile Aghas (Eunuchs) at Topkapi Saray.“ *Muqarnas* 21, Essays in Honor of J. M. Rogers (2004): 333-343. www.jstor.org/stable/1523366.

Terzioğlu, Derin. „The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation.“ *Muqarnas* 12 (1995): 84-100. www.jstor.org/stable/1523225.

Tezcan, Baki. *The second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. New York: Cambridge University Press, 2010.

Toledano, Ehud R. „Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s).“ *Poetics Today* 14, no. 3 (Autumn, 1993): 477-506. www.jstor.org/stable/1773282.

Topkapı Sarayı Müzesi; <http://topkapisarayi.gov.tr/tr>.

Türkoglu, Sabahattin. *Topkapı*. Prijevod: Nüket Eraslan. Istanbul: Net Turistik Yayınlar A.Ş., 1990.

VanDuinkerken, Wyoma. *Educational Reform in the Tanzimat Era (1839-1876): Secular Reforms in Tanzimat*. A Thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfilment of the requirements of the degree of Master of Arts in the Institute of Islamic Studies. Institute of Islamic Studies, McGill University, 1998.

White, Marita. „Edible Landscape: Agricultural and Social Gardens in Topkapı Sarayı, 1453-1800.“ A Thesis Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Masters of Arts. University of Washington, 2017.

Yaman, Bahhatin. „Fit for the Court: Ottoman Royal Costumes and Their Tailors, from the Sixteenth to Eighteenth Century.“ *Ars Orientalis* 42 (2012): 89-101. www.jstor.org/stable/43489767.

Yerasimos, Marianna. *500 years of Ottoman Cuisine*. Istanbul: Boyut Publishing Group, 2001.

10. Sažetak

Topkapı saraj. Život na osmanskome dvoru

Elizabeta Rede

Topkapı saraj bio je dvor osmanskih sultana od 1456. godine do 1856. godine. Sastoji se od dva velika dijela: *birun* ili vanjska služba i *enderun* ili unutarnja služba. Birunu pripadaju prvi i drugi vrt, da enderunu treći i četvrti vrt. Prolaskom kroz Sultanska vrata ulazi se u prvi vrt koji je povezivao sultana i vanjski svijet ceremonijama i smještao vanjske službe. Prolaskom Vrata spasa dolazi se do drugog dvorišta s administrativnim službama. Treća velika vrata su Vrata sreće i čine granicu između javnog i privatnog dijela. Kroz njih se ulazi u enderun. U školi Enderun obrazovali su se mladi robovi od kojih su kasnije najsposobniji odabirani za najvažnije službe u Carstvu. Ovdje su se nalazile i njegove privatne odaje. Posebnu cjelinu činio je harem sačinjen od haremskih žena, njihovih sluškinja i crnih eunuha. Četvrti vrt naziv je za dio trećeg vrta koju čine razni paviljoni.

Ključne riječi: Topkapı, Osmansko Carstvo, birun, enderun, harem

Topkapı Palace. Life in the Ottoman court

Elizabeta Rede

Topkapı Palace was the main residence of Ottoman sultans since 1456 until 1856. It was comprised of two big sections: *birun* or outer services and *enderun* or inner services. *Birun* was made up of first two courts, whereas the third and fourth make up *enderun*. The first court used for outer services connecting the sultan and outer world is reached through the Imperial gate. Going through Salutation gate one reaches the second court with administrative services. Third gate or Gate of Felicity marks the border between public and private sphere, and through it one reaches *enderun*. In *Enderun* school young slaves were schooled and the most competent ones were later selected for the most important services in the Empire. His Privy Chambers were also settled here. Harem with its tenants - concubines, their servants and black eunuchs - made a special unit of the court. The fourth court was a name for pavilions in the third court.

Key words: Topkapı, Ottoman Empire, birun, enderun, harem